

A fordítástudomány (Translation Studies) a legtágabb értelemben vett nyelvi közvetítést vizsgálja, tehát nemcsak, sőt nem is elsősorban szépirodalmi művek fordítása tartozik vizsgálati körébe, hanem a szakfordítás, a tolmácsolás, az audiovizuális fordítás különböző területei, a lektorálás, a gépi fordítás és az utószerkesztés is. S teszi mindezt a nyelvi közvetítés folyamatában szerepet játszó nyelvi és nem nyelvi tényezők figyelembevételével. Manapság annyira sokrétűvé vált a nyelvi közvetítés kutatása, hogy más-más módszerekkel dolgozik az audiovizuális fordítás, a fordítási korpuszok, a szinkrontolmácsolás és a jogi szakfordítás kutatója.

Az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjának oktatói a húsz év alatt felhalmozott tapasztalataik alapján olyan módszertani tanulmánykötetet kívánnak a kezdő kutatók és doktoranduszok kezébe adni, amely segíti őket abban, hogyan kezdjenek hozzá egy empirikus kutatás elvégzéséhez vagy egy fordítástudományi disszertáció megírásához, részletesen tárgyalva, milyen módszertani szabályokat kell betartaniuk a fordítással és a tolmácsolással kapcsolatos kutatásokban.

A tanulmánygyűjtemény két kötetből áll, most az első kötetet tartja kézben az olvasó. Ez a kötet tartalmazza az általános kutatásmódszertani cikkeket, amelyek a nyelvi közvetítés kutatásának összes aspektusához segítséget adnak, többek között a kutatás jogi és etikai kérdéseire, az interjúk és a kérdőívek használatához, az adatkezeléshez, valamint betekintést nyújtanak a tudományos teljesítmény mérési módszereibe is.

Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész

BEVEZETÉS A FORDÍTÁS ÉS A TOLMÁCSOLÁS KUTATÁSMÓDSZERTANÁBA I.

Általános rész

SZERKESZTETTE

Klaudy Kinga, Robin Edina, Seidl-Pécs Olívia

BEVEZETÉS A FORDÍTÁS ÉS A TOLMÁCSOLÁS
KUTATÁSMÓDSZERTANÁBA I.

ÁLTALÁNOS RÉSZ

Szakmai lektorok:

Albert Ágnes

Barta Péter

Csatár Péter

Csizér Kata

Heltai Pál

Faragó-Szilvási Tibor

Károly Krisztina

Malaczkov Szilvia

Vinnai Edina

Szerkesztette:
Klaudy Kinga, Robin Edina, Seidl-Péché Olívia

**BEVEZETÉS A FORDÍTÁS
ÉS A TOLMÁCSOLÁS
KUTATÁSMÓDSZERTANÁBA I.
ÁLTALÁNOS RÉSZ**

ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály

Budapest, 2022

A tanulmánykötet kiadása az ELTE Oktatási és Képzési Tanácsának Tankönyv- és jegyzettámogatási pályázatával jött létre.

ISBN 978-963-489-475-9

DOI: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1>

Copyright: Szerkesztők, szerzők, 2022

Kiadó: ELTE FTT– MANYE Fordítástudományi Szakosztály

A borító forrása: pixabay.com

Tördelőszerkesztő: Szabó Panna

Nyomdai kivitelezés: CC Printing Kft.

TARTALOM

Robin Edina: <i>Bevezetés</i>	7
TANULMÁNYOK	
Klaudy Kinga <i>A fordítástudomány dilemmái a 21. század elején</i>	13
Károly Krisztina <i>A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei</i>	27
Dankó Szilvia, Csizér Kata <i>Statisztikai próbák a fordítástudományi kutatásokban</i>	59
Eszenyi Réka <i>Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában</i>	77
Seresi Márta <i>Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban</i>	93
Fóris Ágota <i>Általános etikai kérdések a fordításkutatásban</i>	109
Láncos Petra Lea <i>A tudományos kutatás jogi szabályozása</i>	123
Kiszl Péter, Winkler Bea <i>A tudományos jelenlét tudományometriai megközelítései</i>	141
Seidl-Péché Olívia <i>Megoldásfókuszú témavezetői kísérés</i>	165
Klaudy Kinga <i>A tudományos párbeszéd játékszabályai</i>	181
<i>Summaries in English</i>	209
<i>Válogatás a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék oktatóinak könyveiből</i>	215

Bevezetés

Robin Edina

ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
E-mail: robin.edina@btk.elte.hu

A fordítóipar és vele párhuzamosan a nyelvi közvetítés eredményét, folyamatát és funkcióját vizsgáló fordítástudomány az utóbbi évtizedekben jelentős változáson ment keresztül egyrészt a fordítói szakma professzionalizálódása, másrészt a nyelvtechnológia térhódítása nyomán. A projektszemléletű megközelítés alapján már másként értelmezzük magát a fordítási folyamatot, amely számos előkészítési és minőségbiztosítási lépést foglal magában a megbízástól a fordított szöveg leadásáig, valamint a folyamatban részt vevő szakemberek szerepét és kompetenciáit (Faludi 2020, Robin 2022). A nyelvtechnológia forradalmasította a tolmácsok munkáját is, és átértékelődtek a korábbi elméleti modellek (Gile 2020). Mindezek nyomán olyan aspektusok, új fordítási és tolmácsolási módok, területek kerültek a kutatók érdeklődésének középpontjába, amelyek korábban kevéssé vagy egyáltalán nem játszottak szerepet. Következésképpen immár olyan sokrétűvé vált a nyelvi közvetítés vizsgálata, hogy egészen más módszerekkel dolgozik az audiovizuális fordítás kutatója, mint a fordítási korpuszok, a szinkrontolmácsolás vagy a jogi szakfordítás kutatója (lásd bővebben Klaudy 2022, a jelen kötetben). Emellett az utóbbi néhány évtizedben a sokáig még a létjogosultságáért küzdő fordítástudomány – immár önálló interdiszciplináris tudományterületként – rendkívüli fejlődésen ment keresztül a kutatások módszertani megközelítését, apparátusát és kidolgozottságát illetően, új taxonómiák és új modellek jöttek létre, továbbá előtérbe került a tudományos kutatótevékenység szabályainak, normáinak és etikai elveinek szigorú betartása is (Fóris 2013).

A jelen tanulmánykötet összeállításának gondolata ezekre a változásokra, a fordítói és tolmácsolási szakma, valamint a fordítástudomány dinamikus fejlődésére reflektálva vetődött fel az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjának oktatóiban. Habár korábban is születtek kutatómódszertani alpmunkák a nemzetközi fordítástudományi szakirodalomban (például Williams és Chesterman 2002,

Saldanha és O'Brien 2014), szükségét éreztük egy olyan tanulmányokból álló kötet megalkotásának, amely lényegre törő és gyakorlati útmutatóként szolgálhat a kezdő kutatók – elsősorban a doktoranduszok – számára a fordítástudományi kutatások tervezéséhez, kifejezetten a magyar tudományos közeg normáit szem előtt tartva. Olyan tanulmányok megírására kértük fel a szerzőket, amelyek bemutatják, hogyan érdemes hozzákezdeni egy fordítástudományi disszertáció megírásához vagy általában a fordítással és a tolmácsolással kapcsolatos kutatásokhoz, és segíthetnek annak eldöntésében, hogy a kutatási célok eléréséhez mely módszerek a legcélravezetőbbek, hol rejlenek az adott szakterület buktatói, melyek egy bizonyos kutatási téma alapjai, kik a legfőbb képviselői, milyen megállapítások születtek az adott témában mostanáig, illetve hol van még kutatási hiány a választott területen.

Ennek a célnak a megvalósításához a tudományos alapot elsősorban a 20 éve működő Fordítástudományi Doktori Program oktatóinak, témavezetőinek és végzett hallgatóinak tudása és tapasztalata biztosítja. Fennállása óta a programban mostanáig több mint ötven disszertáció született a nyelvi közvetítés minden területéről: tolmácsolásról, fordításról, nyelvtechnológiáról és audiovizuális fordításról egyaránt. Ezek a dolgozatok olyan önálló kutatásokon alapulnak, amelyek a fordítástudományon belül alkalmazott kutatási módszerek rendkívül széles skáláját vonultatják fel, már létező és újonnan megalkotott taxonómiákra is építve, valamint levonva a tudományos konklúziókat. Éppen ezért a programban fokozatott szerzett hallgatók közül többen mostanra oktatói és témavezetői feladatokat is ellátnak a doktoranduszok képzésében, hiszen a nemzetközi szakirodalom alapos ismeretével, saját kutatási tapasztalataikkal és a tudományos közéletben való jártasságukkal képesek egyengetni a tanulmányaik elején járó hallgatók útját, és át tudják adni a tudományos munkához szükséges elméleti és módszertani tudást.

A tanulmánykötet tartalmának összeállításakor világossá vált számunkra, voltaképpen mekkora fába vágtuk is a fejszénket, hiszen ha valóban be akarjuk mutatni a fordítástudomány jelenlegi állása szerinti összes kutatási területet, valamint az általános kutatómódszertani kérdéseket és tudnivalókat is, nem gondolkozhatunk egyetlen kötetben: a tanulmányok száma túlnötte az eredetileg elképzelt kereteket, ismételten ékesen tanúskodva a fordítástudomány sokszínűségéről és a fordításkutatók egyre szélesebb körű kutatási érdeklődéséről. A *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába* éppen ezért két nagyobb részből fog állni: az első kötetben általános kutatómódszertani tanulmányok kaptak helyet, míg a második kötetben a fordítás, a tolmácsolás és az audiovizuális fordítás szűkebb szakterületeire jellemző kutatómódszertani tanulmányok szerepelnek.

A jelen tanulmánykötet cikkei a fordítástudományi vizsgálatok általános módszertani kérdéseivel foglalkoznak, amelyek relevánsak minden kutató számára, a nyelvi közvetítés bármely területére vagy aspektusára koncentrálódik is a tudományos érdeklődése. A kötet első tanulmányában KLAUDY KINGA a fordítástudomány legújabb fejleményeiről és dilemmáiról számol be, részletesen bemutatva azt is, hogyan reagált

a diszciplína a végbemenő módszertani változásokra, és milyen kérdésekkel kell még szembenéznie a jövőben. KÁROLY KRISZTINA cikkében a tudományos kutatások fajtáinak és minőségi követelményeinek bemutatása mellett ismerteti a kvalitatív, kvantitatív és kevert módszerű megközelítéseket is, támpontot nyújtva a kutatások céljának és kérdéseinek megfogalmazásához, az eredmények alapján készülő szakmunkák módszertani fejezetének megírásához. Az utóbbi pár évtizedben a társadalomtudományok példáját követve a nyelvi közvetítés kutatásában is egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a különféle statisztikai vizsgálatok (Bisiada 2017), DANKÓ SZILVIA és CSIZÉR KATA tanulmányában ezért a fordítás- és tolmácsoláskutatók számára kíván segítséget nyújtani a statisztikai vizsgálatok és próbák közötti eligazodásban. A tanulmánykötet következő cikkében ESZENYI RÉKA a nyelvi közvetítés területén igen népszerű kérdőívek és interjúk alkalmazásának módszertani kérdéseivel foglalkozik.

A tanulmánykötet következő három írása a tudományos kutatások szabályozásáról és normáiról szól. SERESI MÁRTA cikkében a tudományos adatok kezelésével kapcsolatos tudnivalókkal foglalkozik. Részletesen tárgyalja, milyen alapelveket szükséges követni a kutatási adatok feldolgozása és tárolása során, milyen nyílt hozzáférést biztosító felületeken tárolhatók ezek az adatok, milyen kockázatot jelent a nyilvánosságra hozataluk a kutatókra és a kutatások résztvevőire nézve, élveznek-e szerzői jogi védelmet a kutatók nyílt hozzáférésű szellemi termékei, és miként érvényesül mindez a fordítástudományban.

FÓRIS ÁGOTA cikkében a tudományos kutatások etikai normáit foglalja össze, elsősorban a bölcsészettudományok, azon belül a nyelvészet és a fordítástudomány területére összpontosítva. LÁNCOS PETRA LEA tanulmányában a tudományos kutatásra vonatkozó hazai jogi szabályozással foglalkozik, áttekintést nyújtva a tudományos kutatáshoz fűződő alapjogi, szerzői jogi és adatvédelmi jogosultságokról, a tudományos kutatás alaptörvényi és törvényi korlátairól, a jogsértő kutatói tevékenység jogkövetkezményeiről, valamint a plágium elleni küzdelemben alkalmazott intézményi gyakorlatokról.

A tanulmánykötet utolsó három írása a kezdő kutatók tudományos közéletben történő előrehaladásához kíván útmutatást nyújtani a normák és az elvárások részletes bemutatásával. KISZL PÉTER és WINKLER BEA tanulmányukban a tudománymetria alapjaival ismertetik meg a kezdő kutatókat és doktoranduszokat, röviden összefoglalják az elméleti tudnivalókat, amelyeket gyakorlati megközelítéssel, példákkal illusztrálnak a nyelvészet, azon belül is kifejezetten a fordítástudomány területéről. SEIDL-PÉCH OLÍVIA tanulmányában a megoldásfókuszú doktori témavezetéssel foglalkozik, hasznos eszközöket kínálva a témavezetők, illetve a doktoranduszok számára, hogy együttműködésük eredményeként a hallgatók a doktori képzés új struktúrájának megfelelően is sikerrel tervezzék tanulmányaikat és tudományos előmenetelüket. Végezetül, a tanulmánykötet utolsó írásában, KLAUDY KINGA kínál tanácsokat a tudományos közélet „játékszabályainak” alkalmazásához és a különböző írásbeli és szóbeli tudományos műfajok elsajátításához. A cikkben megfogalmazott

hagyományos és újabb szabályok megismerésével a kezdő kutatók minden bizonnyal sikerrel kezdhetik meg szereplésüket a fordítástudomány művelői között.

Köszönettel tartozunk a tanulmányok szerzőinek, akik elvállalták a cikkek megírását, és megosztották a saját kutatási területükhöz tartozó fordítástudományi munkájuk tapasztalatait, segítve a doktoranduszok és a kezdő kutatók elindulását. Külön köszönet illeti azon szerzőket, akik bár más tudományos szakterület képviselői, mégis a fordítástudomány szemszögéből közelítve osztották meg a tudományos munkáról, a tudományos kutatásról szóló tudnivalókat. Hálásak vagyunk a cikkek lektorainak, akik szakértő véleményükkel segítették a szerzőket, hogy a megszülető tanulmányok valóban be tudják teljesíteni a céljukat. Végezetül köszönettel tartozunk az Eötvös Loránd Tudományegyetem Oktatási és Képzési Tanácsának, amiért a Tankönyv- és jegyzettámogatási pályázat keretein belül támogatta a kötet megjelenését.

Irodalom

- Bisiada, M. 2017. Universals of editing and translation. In: Hansen-Schirra, S., Czulo, O., Hofmann, S. (eds) *Empirical modelling of translation and interpreting*. Berlin: Language Science Press. 241–275.
- Faludi A. 2020. *A terminológiai munka helye és szerepe a dokumentációkészítés és -fordítás komplex folyamatában*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Fóris Á. 2013. Írott és íratlan szabályok a kutatásban – a kutatói etika. In: Sepsi E. (szerk.) *Tudomány és etika. Studia Caroliensia 2012*. Budapest: KRE–L’Harmattan Kiadó. 203–218.
- Gile, D. 2020. *The Effort Model and Gravitational Model. Clarifications and update*. (Power-Point Presentation) <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24895.94889>
- Klaudy K. 2022. A fordítástudomány dilemmái a 21. század elején. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 13–25. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/2>
- Robin E. 2022. Egy lektorképzés margójára. In: Robin E. (szerk.) *Egy lektorképzés margójára*. Budapest: ELTE BTK FTT. 3–14.
- Saldanha, G., O’Brien, Sh. 2014. *Research methodologies in translation studies*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315760100>
- Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The map: A beginner’s guide to doing research in translation studies*. Manchester: St. Jerome.

TANULMÁNYOK

A fordítástudomány dilemmái a 21. század elején

Klaudy Kinga

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
klaudy.kinga@btk.elte.hu

Kivonat: A 21. század elején jelentős változások mentek végbe a fordítástudományban. A tanulmány ezeknek a változásoknak a pozitív és negatív oldalait tekinti át. Értékeli a két hazai fordítástudományi folyóirat és a Fordítástudományi Doktori Program eredményeit, a fordítástudományi programok, konferenciák, publikációk számának növekedését, de felhívja a figyelmet a negatívumokra is. Megváltozott a fordítás tárgya, megváltoztak a fordítási esemény szereplői (a megrendelő, a fordító és a felhasználó), és megváltoztak a fordítás kutatásának technikai lehetőségei is. A fordítástudományban eddig végbemenő fordulatok mindig elméletiek voltak (nyelvészeti megközelítés, kulturális fordulat, pragmatikai fordulat). Most azonban egészen másról van szó. A technikai fejlődés a 21. század elején annyira gyors mértékben és olyan jelentősen változtatta meg a fordítói gyakorlatot, hogy erre a tudományos kutatásnak reflektálnia kell. És ezt meg is teszi, hiszen a fordítás kutatói is új lehetőségeket kaptak a technika fejlődésétől, lehetővé vált például óriási fordított célnyelvi szövegtömegek felépítése, melyeket automatikusan lehet elemezni, és ezek nagy segítséget nyújtanak a fordítási univerzálék kutatásában. A tanulmány a továbbiakban áttekinti, hogy a fordítástudományi folyóiratok, valamint a Fordítástudományi Doktori Program hallgatói hogyan reagáltak ezekre a változásokra.

Kulcsszavak: fordítástudomány, pozitív és negatív változások, a nyelvi technológiák fejlődésének hatása a fordításkutatásra

1. Bevezetés

Kezdjük a címszavak definíciójával. A fordítástudomány (*Translation Studies*) sok definíciója közül saját definíciómat fogom idézni: „A fordítástudomány önálló interdiszciplináris tudományterület, amely a legtágabb értelemben vett nyelvi közvetítés

eredményét, folyamatát és funkcióját vizsgálja, a fordítás és a tolmácsolás folyamatában részt vevő összes nyelvi és nem nyelvi tényező figyelembevételével. Saját elméleti, leíró és alkalmazott ága van” (Klaudy 2020a: 32).

Mikor címet adtam tanulmányomnak, a *dilemma* szónak is utánanéztam. Meglepődve láttam, hogy a ’választási lehetőség’ jelentés mellett az *Idegen szavak és kifejezések szótárában* (ISzKK) az áll, hogy „kínos”, az *Értelemző szótárban* (ÉrtSz) pedig az, hogy „kellemetlen”:

dilemma gör 1. két egymást kizáró és rendszerint egyformán kínos lehetőség, amelyek között választani kell. [...] (ISzKK 1995: 182)

dilemma 1. (*vál*) Kényszerű, szorult helyzet, amelyben két egyforma értékű, rendszerint kellemetlen lehetőség között kell választani. (ÉrtSz 1966: I. kötet 1015)

Ha ez így van, akkor fogalmazzunk inkább úgy, hogy a továbbiakban töprengések, gondolatok és kérdések következnek a 21. század elejének fordítástudományáról, de a tanulmány végén egy valódi dilemmához is eljutunk.

2. Az elmúlt 20 év eredményei

E cikk szerzője majdnem 20 évvel ezelőtt, 2003 szeptemberében indította el programvezetőként az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának Fordítástudományi Doktori Programját, és több mint 20 éve főszerkesztője két fordítástudományi folyóiratnak. Az egyik folyóirat magyar nyelvű, a címe *Fordítástudomány*, alcíme *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*. A másik folyóirat angol nyelvű, a címe *Across Languages and Cultures*, az alcíme pedig *A Multidisciplinary Journal for Translation and Interpreting Studies* (a továbbiakban *Across*).

Joggal teheti fel bárki a kérdést: mennyit haladt előre a fordítástudomány abban a 20 évben, mely az önálló fordítástudományi doktori program és a két folyóirat alapítása óta eltelt?

Először nézzük a számszerű eredményeket. A *Fordítástudomány*nak (alapítva: 1999) eddig 22 évfolyama jelent meg, évenként két 150 oldalas füzettel. Ez 6600 oldalnyi tanulmányt, konferenciabeszámolót és recenziót jelent a nyelvi közvetítés témaköréből – magyarul. Az *Across*nak (alapítva: 2000) eddig 21 évfolyama jelent meg, évenként két 150 oldalas füzettel. Ez 6300 oldalnyi tanulmányt, konferenciabeszámolót és recenziót jelent a fordítás- és tolmácsolástudomány témaköréből – angolul. A Fordítástudományi Doktori Programban (alapítva: 2003) 54 doktori értekezés született, általában 200 oldalas terjedelemben, ez összesen 10 800 oldalnyi fordítás- és tolmácsolástudományi szöveg – 90%-ban magyarul, 10%-ban angolul. Ez összesen 22 700 oldalnyi fordítás- és tolmácsolástudományi szöveg, amelyről elmondható, hogy

az elmúlt 20 évben Magyarországon keletkezett. (Itt most természetesen eltekintünk a *Translation Studies* hatalmas méretű nemzetközi szakirodalmától.)

Ennél azonban, csak Magyarországot figyelembe véve is, jóval nagyobb mennyiséggel kell számolnunk, hiszen 2009-ben több magyar egyetemen megindult a fordító és tolmács mesterszak, általában mindenütt rendeznek éves konferenciákat, és azoknak az anyaga javarészt meg is jelenik. Az alkalmazott nyelvészeti konferenciákon mindig van fordítási és tolmácsolási szekció, és az előadások egy része meg is jelenik a konferenciák kötetében (MANYE, SZOKOE). Két évvel ezelőtt a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének (MANYE) keretében megalakult a Fordítástudományi Szakosztály, Dróth Júlia, majd Robin Edina és Seidl-Pécs Olivía vezetésével, amely szintén rendkívül aktív konferenciaszervezési és kiadói tevékenységet folytat. És meg kell említenünk a fordítóirodákat is, melyek szintén folytatnak kutatómunkát. Ilyen például az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. (OFFI) által alapított OFFI Akadémia, élénk publikációs tevékenységgel (például Szoták 2019, Tamás 2017).

3. Pozitívumok és negatívumok a 21. század elején

A fejlődés tehát szemmel látható, de a pozitívumok mellett vannak negatívumok is. Kezdjük a pozitívumokkal. Mint a fentiekből látható, az elmúlt 20 évben kialakult és megerősödött a fordítástudomány kutatási háttere és infrastruktúrája. A fordító- vagy fordító- és tolmácsképzést folytató egyetemeken, a szakmai szervezetek fordítástudományi szakosztályaiban és a fordítóirodáknál folyó kutatómunka megteremti azt a tudományos kontextust, amelyben érdemes fordításkutatással foglalkozni, érdemes beszámolni az újabb kutatási eredményekről, lehet publikálni őket. Nagy mennyiségű fordítástudományi publikáció jelent meg az elmúlt húsz év alatt. Az előbb említett 22 700 oldal sem kevés, de ennél, mint említettük, jóval többel kell számolni. Az az 54 hallgató, aki fordítástudományból védte meg értekezését, biztosítja a tudományos utánpótlást is.

Pozitívumnak tekinthető az is, hogy folyamatosan fejlődnek a gyakorló fordítók és tolmácsok technikai lehetőségei és technikai eszközei (vö. a neurális gépi fordítás egyre jobb minőségű szövegei). Ezzel párhuzamosan vagy ennek köszönhetően fejlődnek a fordítás kutatásának lehetőségei és technikai eszközei is (vö. lehetővé vált óriási méretű fordított célnyelvi szövegtörzsek automatikus elemzése és gépi egybevetése autentikus, nem fordított célnyelvi szövegekkel).

Áttérve a negatívumokra, a 21. század elején jelentős változások történtek, melyeket nem biztos, hogy negatívumnak lehet minősíteni, de az tény, hogy alaposan megváltoztatták a fordítástudományi kutatások irányát. Megváltozott a kutatás tárgya: a fordítás. Változtak a fordítási esemény szereplői: a fordító, a fordítás megbízója és a fogyasztója. Változtak a fordítással szemben támasztott minőségi követelmények:

már nem általános követelmény az ekvivalens, azaz egyenértékű fordítás, helyette gyakran elegendő a célnak megfelelő (*fit for purpose*) fordítás, és ennél jobbra a megrendelő sem tart igényt.

4. Hogyan hat mindez a fordítástudományra?

Egy tudomány érettsége több tényezőtől függ, itt csak néhányat sorolunk fel.

- (1) Képes-e definiálni a kutatás tárgyát?
- (2) Képes-e leírni a kutatás tárgyát?
- (3) Van-e saját nyelve? Van-e közmegegyezés a szakemberek között a szakkifejezések használatában?
- (4) Vannak-e saját kutatási módszerei?
- (5) Van-e magyarázó ereje?
- (6) Lehet-e számszerűsíteni az eredményeit?
- (7) Lehet-e formalizálni az eredményeit?
- (8) Képes-e előre jelezni a várható jelenségeket?

Ezeket a kérdéseket a fordítástudománnyal kapcsolatban is fel kell tennünk. Korábban már részletesen foglalkoztunk a harmadikkal, hogy van-e közmegegyezés a szakemberek között a szakkifejezések használatában (Klaudy 2020b: 64–74). Az ötödik kérdésre, hogy van-e a fordítástudománynak magyarázó ereje, választ kaphatunk az eddig megszületett nagyszámú doktori értekezésből, melyek mindegyike a fordítás és tolmácsolás valamelyik jelenségét írja le és magyarázza, valós nyelvi anyag vagy nyelven kívüli tényezők szisztematikus vizsgálata alapján. A többi kérdésre adható választ erősen befolyásolják azok a változások, melyek a 21. század elején végbementek.

4.1. Első változás: változik a kutatás tárgya

Első változásként említendő a kutatás tárgyának változása. Hagyományosan a fordítástudomány tárgya (1) a fordítók és tolmácsok által előállított szövegek, (2) a fordítás és tolmácsolás folyamata, azaz a fordítók és tolmácsok agyában végbemenő pszichikai folyamatok, (3) a fordítás és tolmácsolás, illetve a fordítók és tolmácsok helye és funkciója a társadalomban. Bár a folyamat (2) és a funkció (3) vizsgálatában kevesebb kutatási eredményre támaszkodhatunk, mint a fordított szövegek vizsgálatában, Holmes (1972, 1988) óta ezek is hagyományos kutatási tárgynak nevezhetők.

Bizonyos értelemben az audiovizuális fordítás is hagyományos témának számít, hiszen a nyelvi közvetítésnek azok a fajtái, ahol a közvetítő csatorna is szerepet játszik, már Reiss (1971) óta jelen vannak a fordítástudományban kutatási témaként.

A szinkronizálás és a feliratozás vizsgálata mellett most az audiovizuális fordításnak új „audiomediális” ágazatai jelentek meg, a hangalámondás (*voice-over*), a képregények és videojátékok fordítása, valamint a japán rajzfilmek, az *anime* filmek és tévéműsorok rajjongói fordításai (*fansubbing*).

A technika 21. század elején végbement rohamos fejlődésével, valamint a fordítási piac igényeinek növekedésével újabb és újabb „médiától” függő fordítási formák jelennek meg. Először csak az angol elnevezéseket soroljuk fel: *localization*, *transediting*, *transcreation*, *translanguaging*, *collaborative translation*, *crowdsourcing*, *volunteer networked translation* stb. A legtöbb elnevezést egyszerűen átvesszük a magyar nyelvbe: lokalizáció (például a honlapfordításban), transzeditálás (például a sajtófordításban), transzkreáció (például a marketing szövegek fordításában), de néhányat le is fordítottunk, a *crowdsourcing* például magyarul ’közösségi közreműködésen alapuló fordítás’, a *volunteer networked translation* magyarul ’önkéntes hálózati fordítás’.

Feltehető a kérdés, hogy ez a sokféle szöveg vagy szövegdarab és ezeknek a fordítása mind tárgya-e a fordítástudománynak. Hagyományosan a fordítástudomány folyamatos, összefüggő szövegek fordítását vizsgálta. Az említett újabb fordítási fajták közös jellemzője, hogy a fordítónak nem összefüggő szöveget, hanem inkább csak szövegdarabokat kell fordítania, amelyek sokszor csak kiegészítőként szolgálnak a vizuális és hanghatásokhoz. Ilyenkor a szöveg elveszti önállóságát, és egy nagyobb multimedialis egység részeként egészen más követelményeknek kell megfelelnie. A képregények fordításakor például jogosan tehető fel a kérdés, hogy a buborékba kényszerített szövegdarabkák fordítása mennyire lehet tárgya a fordítástudománynak. A kérdés jogosultságát némileg megkérdőjelezi az a tény, hogy a képregények fordítása kedvelt és elfogadott tárgya a fordítástudománynak (Zolczer 2020), és én magam is már 2000-ben hallottam róla előadást egy manchesteri konferencián.

4.2. Második változás: változnak a fordítási esemény szereplői

A fordítástudományban mindig voltak fordulatok, de azok eddig mindig konceptuális fordulatok voltak (részletesen vö. Snell-Horby 2006). A hagyományos definíciót, miszerint a fordítás a forrásnyelvi szöveg felváltása ekvivalens célnyelvi szöveggel, már régen meghaladtuk. A fordítástudományban többszörös elszakadás ment végbe a forrásnyelvből kiinduló és ekvivalencia-központú nyelvészeti megközelítéstől. A célnyelvi megközelítés Toury (1995) nevéhez fűződik, aki a forrásnyelvi megfelelésnél (*adequacy*) fontosabbnak tartotta a célnyelvi megfelelést (*appropriacy*) és a célnyelvi elfogadhatóságot (*acceptability*). A célnak való megfelelés a lényege Reiss és Vermeer (1984) szkoposzelméletének, mint az elmélet neve is mutatja (a szkoposz görög szó jelentése ’cél’). Konceptuális fordulat volt az ún. kulturális fordulat is (Bassnett 1980), mely a nyelvészet teljes mellőzésével a kulturális és társadalmi tényezők, például a hatalmi viszonyok fényében vizsgálja a fordítást.

A technikai/technológiai fordulat azonban egészen másfajta fordulat: nem a szemlélet vagy a megközelítés változik, hanem a fordítás mindennapi gyakorlata. A mindenki számára hozzáférhető gépi fordítás következtében új szereplők jelennek meg a színpadon, és tovább bővül a „fordításnak” nevezhető (vagy már nem nevezhető) tevékenységek köre. Gambier és Kaspere (2021) a következőképpen csoportosítja a fordítási események új szereplőit:

- (1) Nyelvtudás nélküli általános felhasználó, aki bárhol a világon hozzáfér az ingyenes gépi fordítói programokhoz, bármilyen fordítást feltölthet, nincs utószekesztés és emberi beavatkozás (vö. popzenei szövegek fordítása).
- (2) Nyelvtudással rendelkező, de nem képzett fordító, aki többek között képregények, mangák, videojátékok rajongói fordítását, feliratozását végzi, sokszor nem tartva be a fordítási normákat, sem a szerzői jogokhoz fűződő etikai elveket (vö. *copyright* problémák).
- (3) Képzett fordítók, akik önkéntesen, fizetség nélkül együttműködnek egy projektben valamilyen jó ügy érdekében (vö. önkéntes hálózati fordítók).

Mindennek az a következménye, hogy megszűnik a hagyományos szereposztás, melynek az volt a lényege, hogy a fordítás intézményi keretek között végzett vagy azok által ellenőrzött (például kiadók, fordítóirodák) tevékenység, írott szövegre épül, és a professzionális fordító helyettesíti a szerzőt az olvasó számára. Ezzel együtt megszűnik a minőség ellenőrzése is. Legalábbis ezeken a helyeken.

Ahol viszont fontos a minőség-ellenőrzés, például a nemzetközi piacokra termelő multinacionális vállalatok soknyelvű tevékenységének akadálytalan lebonyolításában, ott a fordító csak „egy szem a láncban”, egy soklépcsős és sokszereplős „fordítási projektfolyamat” (Fóris 2020) szereplője. Faludi Andrea PhD-értekezésében (2020) tizenhárom lépcsőben írja le ezt a fordítási projektfolyamatot:

1. projekt-előkészítés (*project preparation*)
2. forrásszöveg előkészítése (*file preparation*)
3. fordítás (*translation*)
4. kétnyelvű lektorálás (*review, bilingual review*)
5. gépi minőség-ellenőrzés (*QA*)
6. tördelés, kiadványszerkesztés, fájlkezelés (*typesetting, file-engineering*)
7. egynyelvű lektorálás (*proofreading*, a magyar nyelvű 17100:2015-nek megfelelően célnyelvi vagy szakmai lektorálás)
8. javítás (*correction*)
9. végső ellenőrzés (*final check*)
10. véglegesítés (*finalization*)
11. leadás (*delivery*)
12. ügyféltől érkező visszajelzések kezelése (*client review*)
13. adatbázisok karbantartása (*TM maintenance*) (Faludi 2020: 43–44)

Mint látjuk, ebben a 13 lépcsős folyamatban a fordító a harmadik helyen áll: már előkészített szöveget kap, ezt lefordítja, utána a kétnyelvű lektoráláson kívül gépi minőség-ellenőrzés is következik, majd a tördelés után egynyelvű minőség-ellenőrzés történik, amely lehet nyelvi és szakmai. Az esetleges hibák javítása után jön egy végső ellenőrzés, majd a véglegesítés és a leadás. Itt még mindig nem ért véget a folyamat, hiszen az ügyféltől is érkezhetnek visszajelzések, ezeket kezelni kell, majd az egyeztetett és elfogadott terminusokat fel kell vinni a megfelelő adatbázisokba, fordítói memóriákba, vagy ellenőrizni kell, hogy ott helyesen vannak-e rögzítve.

Az a tény, hogy a fordító munkája csak az egyik láncszem ebben a csapatmunkában, nem jelenti azt, hogy a többi szereplő munkája nem érdekes a kutatás számára. A lektorálás régen tárgya a fordítástudománynak (Mossop 2007, Horváth P. 2011, Robin 2018), az egynyelvű és kétnyelvű lektorálás különbségeiről is születtek már tanulmányok, arról nem is beszélve, milyen érdekes lenne nyomon kísérni a fordított szövegváltozatok közötti különbségeket a végső változat kialakulásáig.

4.3. Harmadik változás: változnak a kutatási eszközök és lehetőségek

A harmadik változást a második vonja maga után. Ha a fordítók nem hagyományos eszközökkel fordítanak, akkor a fordítástudománynak is új kutatási eszközöket kell alkalmaznia. Ha például a fordítási univerzálékról akarunk megállapításokat tenni, azt nem tehetjük meg egy vagy két fordításból kiválogatott illusztratív példamondat alapján, hanem nagyméretű párhuzamos, multilingvális és összehasonlítható szövegtörzseket kell használnunk, melyeket már nem lehet manuálisan elemezni. Igaz, hogy a fordítási törzsek építésének elméleti alapjait Mona Baker a múlt században rakta le (Baker 1993), de a korpuszalapú fordításkutatást a 21. század elejének technikai fejlődése tette széles körűvé.

A magyar korpusznyelvészet az egynyelvű törzsek építésével indult (a Magyar Nemzeti Szövegtárról ld. Váradi et al. 2014). A fordítási törzsek törzsének építése nagyobb méretekben csak később kezdődött az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjában Robin Edina vezetésével. A korábbi kezdeményezések részletezésétől most eltekintünk. Robin Edina és munkatársai 2016-ban számolnak be a Pannónia Korpusz méreteiről és alkörpuszairól. A multimodális törzs nemcsak fordított törzseket tartalmaz, hanem lektorált törzseket, tolmácsolás beszédeket és audiovizuális törzseket is (Robin et al. 2016). A Pannónia Korpusz folyamatosan épül, de már mostani állapotában négy doktori disszertációnak lett az alapja. Míg korábban csak egy korpusznyelvészeti disszertáció született programunkban (Seidl-Pécs 2011), a Pannónia Korpusz anyagára a közelmúltban négy disszertáció épült: Götz Andrea (a diskurzusjelölők fordításáról, 2019), Szegh Henriett (a tolmácsolási nyelvről, 2022), Stern Annamária Lilla (a terminológiai konzisztenciáról műszaki

szövegekben, 2022) és Dankó Szilvia (az alul- és felülreprezentált elemekről a fordított szövegekben, 2022).

Nemcsak a korpusznyelvészet jelent új lehetőségeket a kutatás számára, hanem az egyéb nyelvtechnológiai eszközök fejlődése is, például az infokommunikációs technikai eszközök tolmácsolásban történő használata, amelyről Móricz Kristóf András írt disszertációt (2022). Programunkban már korábban is születtek értekezések a CAT-eszközökkel (*Computer-assisted Translation*) és a gépi fordítással kapcsolatban (Varga 2012, Mohácsi-Gorove 2014, Ábrányi 2016), de a gépi fordítások minőségének javulása most már olyan témák kutatását is lehetővé teszi, mint a számítógéppel támogatott fordítás szövegszintű jellemzőinek kutatása (Ugrin 2018), és megindultak a gépi fordítások utószerkesztésével kapcsolatos kutatások is (Szlávik 2022).

Az audiovizuális fordítás esetében ugyanez a helyzet, korábban is születtek doktori disszertációk a témában (Polcz 2012, Zolczer 2020, Sereg 2021), de most az új audiovizuális műfajok keletkezése vagy divatossá válása következtében új műfajok vizsgálata kezdődött meg: hangalámondás (Juhász-Koch Márta), TED-előadások (Malaczkov Szilvia), mangák fordítása (Cseh Zsófia Lilla).

5. Hogyan tükröződnek ezek a változások a fordítástudományi folyóiratokban?

5.1. Nemzetközi szinten

Az alábbi megfigyeléseimet mint az *Across Languages and Cultures* című, angol nyelvű, dupla vakon lektorált, nemzetközi fordítástudományi folyóirat főszerkesztője teszem. A folyóiratot az Akadémiai Kiadó adja ki, az ERIH PLUS indexálja, Scimago-minősítése Q1, tehát minden szinten megfelel a tudományos folyóiratokkal szemben támasztott legmagasabb követelményeknek. A főszerkesztő munkáját Károly Krisztina (*managing editor*) és Heltai Pál (*consulting editor*) segíti. A nemzetközi szerkesztőbizottság a fordítástudomány legnagyobb neveit tartalmazza (Mona Baker, Andrew Chesterman, Anthony Pym, Mary Snell-Horby és még sokan mások). Bár csak az *Acrosst* szerkesztjük, van általános képünk a nemzetközi helyzetről a tudományos folyóiratok, ezen belül a társadalomtudományi folyóiratok és természetesen a fordítástudományi folyóiratok terén is.

A fordítástudományi folyóiratok száma ugrásszerűen megnőtt, mivel a technikai eszközök fejlődése miatt sokkal könnyebb folyóiratot kiadni, így a szerkesztők rövidebb átfutást ígérhetnek a szerzőknek. Az online megjelenő folyóiratok még rövidebbek. De ezek között az új folyóiratok között sok a színvonalatlan, lektorálás és szerkesztés nélküli folyóirat. Előfordulnak bennük téves hivatkozások, például *Emil Zola* helyett *Emily Zola*, vagy Susan Bassnettre a cikkben csak Susanként hivatkoznak, John Catfordra Johnként, Mary Snell-Horbyra Maryként. Ami két dolgot jelenthet.

Az egyik, hogy ezeket a közismert neveket a szerkesztők még sosem hallották, a másik, hogy nemcsak bíráló nem volt, hanem egyetlen szerkesztő sem olvasta el a cikket. Nem lehet tudni, melyik rosszabb.

Az általános minőségromlás megakadályozásában fontos szerepet töltenek be az olyan folyóirat-minősítő rendszerek, mint az ERIH PLUS. A Q1 minősítésű folyóiratokat viszont előntik a kéziratok, amit az automatikus kéziratbenyújtási rendszer is elősegít. A benyújtott kéziratok nagy része még nyilvánvalóan nem érett a publikálásra, sokszor ezt maguk a szerzők is tudják, de egyes egyetemek előírják az oktatóiknak, hogy Q1 minősítésű folyóiratokban kell publikálniuk, különben a megjelent tanulmány nem számít bele a publikációs listájukba. Mindezt a szerzőkkel való levelezésből tudjuk, és bizonyos mértékben meg is lehet érteni, hogy az oktatási intézmények szeretnék a színvonalat magasan tartani, de ez nem megy parancsszóra és egyik napról a másikra, hiába állnak a legmodernebb technikai eszközök az újdonsült kiadók és önjelölt szerzők rendelkezésére (Kiszl és Winkler 2022).

Egy másik jelenség is megfigyelhető az utóbbi időkben. A nagy kiadók uniformizálni akarják a társadalomtudományi és a természettudományi kínálatukat, és a társadalomtudományi cikkeket hasonlónak akarják tenni a természettudományos cikkekhez. Szeretnék, ha minden tanulmány szerkezete egyforma lenne, az IMRaD modell szerint: *Introduction, Methods, Results* és *Discussion*. A névtelen bírálók csak empirikus kutatásokat fogadnak el. A módszertani rész alapos leírását tartják a legfontosabbnak, a kutatások megismételhetősége miatt. Az eredmények közléséhez táblázatok, ábrák, grafikonok és bonyolult statisztikai számítások szükségesek. Jelenleg az ideális cikk: banális téma kutatása óriási technikai apparátussal és statisztikai számításokkal alátámasztva. Például befolyásolja-e a téma ismerete a tolmácsolás minőségét? Egy ilyen témájú cikket nemrég jelentettünk meg két pozitív bírálói véleménynyel. Egy másik kiküldött tanulmányt azzal küldött vissza a bíráló, hogy mivel nincs benne empirikus kutatás, csak a szakirodalmi áttekintésről tud véleményt nyilvánítani.

5.2. Hazai szinten

Itt megint a saját tapasztalataimra fogok támaszkodni, az egyetlen magyar fordítástudományi folyóirat, a *Fordítástudomány* főszerkesztőjeként. A munkámat itt is a magyar fordítástudomány legkiválóbb képviselőiből álló szerkesztőbizottság segíti: Dróth Júlia, Fóris Ágota, Heltai Pál, Károly Krisztina, Robin Edina, Seidl-Pécs Olivía. A cél, hogy bár a folyóirat nyelve magyar, a színvonala nemzetközi legyen. Hivatkozási rendszerünk teljes mértékben megegyezik a *Harvard Name and Date* rendszerrel, tanulmányainkat lektoráltatjuk, sokszoros ellenőrzésen megy át minden cikk (folyóiratunkat az ERIH PLUS indexálja).

Van azonban néhány dolog, amin nem akarunk változtatni. Nem akarunk hasonlítani a természettudományos folyóiratokhoz. Nálunk még lehet elméleti ta-

nulmányokat közölni. Nem akarunk teljesen uniformizálódni és antiintellektualizálódni. A fordítástudomány nem azonos a filológiával, már csak azért sem lehet az, mert akkor csak szövegeket kutathatnánk, a mi érdeklődésű körünk pedig jóval szélesebb ennél. Nem akarunk viszont túlságosan elszakadni bölcsészettudományi gyökereinktől sem.

6. Hogyan viszonyul ezekhez a változásokhoz a Fordítástudományi Doktori Program?

Mindhárom említett változásra (a fordítás jellegének változására, a fordítási esemény szereplőinek változásaira és a fordításkutatás eszközeinek változására) nagyon jól reagáltak és reagálnak most is a hallgatók és a témavezetők egyaránt. Mint az előbbi felsorolásokból (4.3.) kiderült, a hallgatók a legfrissebb témákkal foglalkoznak. Sikeresen alkalmazzák a nyelvtechnológiai eszközöket. Nagy fordítástudományi könyvállományunk és a tanszékre járó legfontosabb folyóiratok (*Babel*, *Meta*, *Target* stb.) lehetővé teszik, hogy a doktoranduszok folyamatosan figyelemmel kísérjék a nemzetközi szakirodalmat, és lépést tartsanak a nemzetközi fordítástudományi irányzatokkal.

7. További kérdések

Kérdés a kutatás tárgyáról: Szükséges-e a fordítás újonnan megjelent összes fajtáját és szereplőjét vizsgálni a fordítástudományban, vagy maradjunk a professzionális fordítóknál és produktumaiknál? Tehát megkérdőjelezhetők-e például a következő témák: (1) a gyermekek mint nyelvi közvetítők, (2) a rajongói fordítások elemzése, (3) az önkéntes fordítók produktumainak elemzése?

Kérdés a kutatási módszerekről: a változások fényében feltehető az a kérdés is, hogy vajon csak olyan empirikus kutatásoknak van-e helyük a fordítástudományban, amelyek felhasználják a legfrissebb nyelvtechnológiai eredményeket, amelyeket nagyméretű korpuszokon, vagy nagyszámú kérdőívvel és interjúval mennyiségileg is alá tudnak támasztani, és az eredmények reprezentativitását és relevanciáját statisztikai számításokkal is tudják bizonyítani?

Ami a tudományos folyóiratokat illeti, ott is feltehető a kérdés: szükség van-e egyáltalán magyar nyelvű tudományos folyóiraatra, főleg a fordítástudományban, melynek cikkei mindig több nyelvet érintenek, tehát nemzetközi érdeklődésre is számot tarthatnak?

Kérdés a magyar fordítástudományról: Mivel a fordítói szakmában végbemenő változások globálisak, szükség van-e egyáltalán magyar fordítástudományra?

8. A válaszok

Magyar fordítástudományra továbbra is szükség van, mert továbbra is szeretnénk többet megtudni az alábbiakról:

1. Mi jellemzi a fordítás eredményeképp kapott magyar szövegeket? (Ezek az eredményközpontú kutatások.)
2. Mi megy végbe a magyar fordítók fejében fordítás és tolmácsolás közben? (Ezek a folyamatközpontú kutatások.)
3. Mi a funkciója a fordításnak a mai magyar társadalomban? (Ezek a funkcióközpontú kutatások.)

Magyar fordítástudományra továbbra is szükség van, ha angolul is publikáljuk az eredményeinket, a nemzetközi fordítástudomány is profitálhat a magyar kutatásokból: a magyar, akár forrásnyelvként, akár célnyelvként, sajátos szempontokkal gazdagíthatja a nemzetközi szakirodalmat. A magyar kutatókat pedig a fordítástudományi kutatások saját anyanyelvük és saját anyanyelvi kultúrájuk mélyebb rétegeinek megismeréséhez vezetik (az idegen nyelvek és kultúrák tükrében).

Célunk tehát továbbra is a magyar fordítástudomány fejlesztése, terminológiájának alaposabb kidolgozása, hogy tudjunk beszélni és gondolkodni a fordításról, a fordítás kutatásáról magyarul is. Mert bár a gondolatok – korunkban – angolul utaznak, még most is anyanyelven születnek. Ha viszont be akarunk kerülni a nemzetközi fordítástudomány vérkeringésébe, akkor természetesen alkalmazkodnunk kell a nemzetközi kutatómódszertani tendenciákhoz, melyeket a nyelvtechnológiai eszközök felhasználása egyre nagyobb mértékben jellemez.

9. A fordításkutatás dilemmája a 21. század elején

És ahogy a tanulmány elején megígértem, most tényleg eljutottunk egy – talán – valódi dilemmához. Mindazt, amit most leírok, a nemzetközi tendenciák megfigyelése alapján teszem, egy kicsit eltúlozva. Tehát a dilemma a következő.

Vagy távolodunk a humán tudományoktól, azaz a természettudományos cikkekhez hasonlóan nagy mennyiségű, lehetőleg automatikusan kinyert és feldolgozott adat alapján, táblázatokkal és ábrákkal megtűzdelve, bonyolult statisztikai számításokkal alátámasztott, módszertanilag szigorúan szabályozott szerkezetű (IMRaD) empirikus tanulmányokat írunk a fordításról és a tolmácsolásról, valamint a nyelvi közvetítés új fajtáiról. Vagy kimaradunk a nemzetközi fordítástudomány vérkeringéséből. Ez a módszertani segédkönyv – abból kiindulva, hogy a kutatás módszerének kiválasztása minden esetben a kutatási témától és a kutatási céltől függ – ezen a dilemmán próbál segíteni.

Irodalom

- Ábrányi H. 2016. *A fordítási környezetek hatása a fordítás minőségére*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.156476/ELTE.2016.131>
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G. and Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250. <https://doi.org/10.1075/z.64.15bak>
- Bassnett, S. 1980. *Translation Studies*. London: Methuen. <https://doi.org/10.1080/02613530.1982.9673570>
- Dankó Sz. 2022. *Alul- és felülreprezentált elemek a fordított szövegekben. Korpuszalapú vizsgálat*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2021.030>
- ÉrtSz = Bárczy G. és Országh L. (szerk.) *A magyar nyelv értelmező szótára*. I. kötet 1015.
- Faludi A. 2020. *A terminológiai munka helye és szerepe a dokumentációkészítés és -fordítás komplex folyamatában*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.047>
- Fóris Á. 2020. *Fordítás és terminológia. Elmélet és gyakorlat*. Budapest: KRE–L'Harmattan.
- Gambier, Y., Kaspere, R. 2021. Changing translation practices and moving boundaries in Translation Studies. *Babel* Vol. 67. No. 1. 36–53. <https://doi.org/10.1075/babel.00204.gam>
- Götz A. 2019. *Linguistic contrast and translation universals: A corpus-based investigation of the translational use of the Hungarian pragmatic marker vajon ('I wonder')*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.156476/ELTE.2018.048>
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 1st ed: *APPTS Series of the Translation Studies Section, Dept. of General Literary Studies*. Amsterdam: University Press. 2nd ed. In: Holmes 1988. 67–80. https://doi.org/10.1163/9789004486669_008
- Holmes, J. 1988. *Translated!* Amsterdam: Rodopi. <https://doi.org/10.1163/9789004486669>
- Horváth P. I. 2011. *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- ISzKK = Bakos F. (szerk.) 1994. *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiszl P., Winkler B. 2022. A tudományos jelenlét tudományometriai megközelítései. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszerzetébe I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 141–164. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/9>
- Klaudy K. 2020a. A fordítástudomány neve, természete és terminológiája. In: Klaudy K. (szerk.) *Tézisek a fordítástudományról*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 33–40.
- Klaudy K. 2020b. Közös nyelvet beszélünk? Ami a 123 fordítástudományi terminusból kimaradt. In: Klaudy K. (szerk.) *Tézisek a fordítástudományról*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 64–74.
- Mohácsi-Gorove A. 2014. *A minőség fogalma a fordítástudományban és a lektorálás mint minőségbiztosítási garancia*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2014.011>

- Móricz K. A. 2022. *Információ- és kommunikáció-technológiai eszközök használata a konferenciatorlmácsolásban Magyarországon*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <http://dx.doi.org/10.15476/ELTE.2021.079>
- Mossop, B. 2007. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Polcz K. 2012. *Konvencionálisan indirekt beszédaktusok az angol–magyar filmfordításban*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
- Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber Verlag. <https://lib.ugent.be/catalog/rug01:002014760>
- Reiss, K., Vermeer, J. H. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Linguistische Arbeiten* 147. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783111351919>
- Robin E. 2018. *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataký É., Szegh H., Zolczer P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannonia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Seidl-Péché O. 2011. *Fordított szövegek számítógépes összevetése*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
- Sereg J. 2021. *A szinkronnyelv befogadói értékelése és hatása az anyanyelvi nyelvhasználatra*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.063>
- Snell-Horby, M. 2006. *The Turns in Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins.
- Stern A. L. 2022. *A terminológiai konzisztencia vizsgálata műszaki szövegekben*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.156476/ELTE.2021.142>
- Szegh H. 2022. *Harmadik kód a tolmácsolásban: Vajon létezik tolmácsolási szöveg?* Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2021.084>
- Szlávik Sz. 2022. A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a köztük lévő ellentmondások. *Fordítástudomány* 24. évf. 1. sz. 87–103. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.6>
- Szoták Sz. 2019. *Diszciplinák találkozása. Nyelvi közvetítés a 21. században*. Budapest: OFFI.
- Tamás D. 2017. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest: OFFI.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Ugrin Zs. 2018. „CAT-recbe zárva”? – Átváltási műveletek, kohézió és CAT. *Modern nyelvoktatás* 24. évf. 2–3. szám. 67–78.
- Varga Á. 2012. *A gépi fordítás minősége és javítási lehetőségei*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
- Váradi T., Oravecz Cs. 2014. A Magyar Nemzeti Szövegtár egymilliárd szavas új változata. *Magyar Tudomány* 175. 1054–1061.
- Zolczer P. 2020. *The Effects of Technical Constraints in Multimedia Translation*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.096>

A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei

Károly Krisztina

ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
karoly.krisztina@btk.elte.hu

Kivonat: A tanulmány áttekinti a tág értelemben vett fordítástudomány (a nyelvi közvetítés tudományos kutatása) interdiszciplináris és összetett jelenségeinek empirikus vizsgálatához alkalmazható kutatási módszerek sajátosságait. A tudományos kutatások fajtáinak (elméleti és empirikus, primer és szekunder) és általános minőségi standardjainak bemutatása mellett felvázolja a kvalitatív, kvantitatív és kevert módszerű megközelítések jellemzőit, alapelveit és minőségi követelményeit. A legfontosabb ismérvek felsorolásával támpontot nyújt a kutatás céljának és kérdéseinek megfogalmazásához, valamint az eredmények alapján készülő írások (szakcikk, disszertációk stb.) módszertani fejezetének megírásához. Mivel a fordítás komplex nyelvi, kognitív és társadalmi jelenség, amely egyszerre nyilvánul meg produktumként és folyamatként, kutatás során nem csupán a fordítás eredményeként keletkező célnyelvi szövegproduktum sajátosságainak feltárására és leírására lehet szükség, hanem a szövegalkotási és -értelmezési folyamat, a folyamat résztvevői és a fordítás kontextusa megismerésére is. Ezért a tanulmány a nyelvi közvetítés empirikus kutatása négy fő irányának, vagyis az eredményre, a folyamatra, a résztvevő(k)re és a kontextusra orientált vizsgálatoknak a bemutatásával zárul, és hazai vagy nemzetközi példákkal illusztrálja a módszerek alkalmazását.

Kulcsszavak: fordítás, kutatómódszertan, kvalitatív kutatás, kvantitatív kutatás, kevert módszerű kutatás, minőségi standardok

1. Bevezetés

A fordítástudomány, amely tág értelmezésben a nyelvi közvetítés minden írásbeli és szóbeli formájának tudományos kutatását felöleli, rendkívüli fejlődésen ment keresztül az elmúlt 50 évben elméleti és kutatómódszertani szempontból is. E tanulmány

fókuszában az utóbbi, a tudományos kutatások módszertani megvalósítása áll. Megírását az az igény motiválta, hogy a nyelvi közvetítés kutatása olyan interdiszciplináris területté vált, amelyben követelmény a nemzetközi jelenlét és versenyképesség, és az empirikus eredmények közzétételében is elvárt a nemzetközi fórumokon (folyóiratokban, kiadóknál, konferenciákon stb.) való megjelenés (Curry és Lillis 2004). Ennek alapfeltétele – az elméleti megalapozottság mellett – a módszertani és etikai (Fóris 2022) szempontból is a nemzetközi standardoknak megfelelően megtervezett, kivitelezett és közzétett kutatás. Tanulmányommal ehhez kívánok támpontokat adni elsősorban a kezdő kutatók számára, de azoknak a már gyakorlottabb kutatóknak is, akik vizsgálati tárgyuk alaposabb megismerése érdekében nyitnának újabb empirikus kutatási módszerek felé.

A tanulmány – a mértékadó szakirodalom felhasználásával – áttekintést nyújt a nyelvi közvetítés interdiszciplináris vizsgálatához alkalmazott kutatási módszerek legfontosabb sajátosságairól, követelményeiről. A nyelvi közvetítés jellegéből fakadóan elsősorban a társadalomtudományi és az alkalmazott nyelvészeti kutatások paradigmáira épít. A terjedelmi korlátok miatt a teljesség igénye nélkül, de minden olyan lényeges szempontot számba vesz, amely szükséges ahhoz, hogy a kutató megfeleljen annak az elvárásnak, amely megkülönbözteti a hétköznapi embertől: hogy kérdéseire szisztematikus módon keressen választ, és a válaszai megbízhatók és hihetők legyenek (Hatch és Lazaraton 1991: 1). A tudományos kutatás ugyanis – Dörnyei Zoltán (2007/2019: 15) szavaival élve – „fegyelmezett vizsgálódás” („*disciplined inquiry*”).

Munkám nem előzmények nélküli. Mind az alkalmazott nyelvészet (például Brown 1988, Creswell 2009, Dörnyei 2007/2019, Hatch és Lazaraton 1991, Holliday 2002, Larsen-Freeman és Long 1991, Tashakkori és Teddlie 2010), mind a fordítástudomány területén születtek már alapművek a témában (Bell 1991, Chesterman 2000, Göpferich 2010, Krings 1987, Marco 2009, Saldanha és O’Brien 2014, Tirkkonen-Condit 2002, Williams és Chesterman 2002), melyek ismerete szintén fontos a kutatástervezéshez. A tanulmány célja, hogy a kutatásmódszertan releváns elméleti és gyakorlati alapjainak rendszerező áttekintésével útmutatást nyújtson a fordítástudományi kutatások tervezéséhez, és segítsen annak eldöntésében, hogy a kutatási célok eléréséhez mely módszerek kiválasztása a legcélravezetőbb. A legfontosabb ismérvek áttekintése után a tanulmány a nyelvi közvetítés empirikus kutatása négy fő irányát (az eredményre, a folyamatra, a résztvevő(k)re és a kontextusra orientált vizsgálatokat) is bemutatja, és a különféle módszerek alkalmazását hazai és nemzetközi példákkal illusztrálja.

2. Az empirikus kutatás sajátosságai

A tudományos igényű vizsgálódás lehet *elméleti* (konceptuális problémát tárgyaló) vagy *empirikus* (adatokra építő). Bármelyikről legyen is szó, a kutató munkáját bizonyos, a tudományterületén felmerülő, diszciplináris jelentőséggel bíró (más kutatók

számára is érdekes) kérdések motiválják. Ezek a *kutatási kérdések* több forrásból származhatnak. Eredhetnek saját érdeklődési területéről, inspirálhatják „divatos” témák, más kutatók által felvetett, még megválaszolatlan, fontos kérdések, vagy olyanok, amelyeket valami miatt érdemes újra megvizsgálni. A kutatási kérdések megfogalmazásával kapcsolatban három szempontra nagyon kell ügyelni, mert a kutatás egészének minőségét annak alapján ítélik meg, hogy mennyire és hogyan volt képes választ adni a kérdéseire:

1. koncepcionális és paradigmaticus megfelelés: legyenek összhangban a kutatásban alkalmazott elméleti és módszertani paradigmával;
2. szakszerű tömörség: legyenek világos, egyértelmű kérdések, amelyekben minden szó kellően definiált és „számít”, tehát jelentősége van. A felesleges vagy nem megfelelően értelmezett szavak/kifejezések félrevezethetik az olvasót, és hamis elvárásokat kelthetnek, ezért a tanulmány nem fog megfelelni az olvasói elvárásoknak (következésképpen elismert folyóiratok nem fogják közölni), bármennyire szakszerűen tervezték is meg;
3. célorientáltság: álljanak teljes összhangban a kutatás célmeghatározásával.

A *kutatás célja* lehet új információ gyűjtése vagy már meglévő ismeretek megerősítése (vagy cáfolata) új elméletek, módszerek segítségével. A módszereket a kutatás célja határozza meg, és nem fordítva. Ezért a célmeghatározás legalább olyan fontos, mint a kutatási kérdések, így megfogalmazására ugyanúgy vonatkozik a koncepcionális és paradigmaticus megfelelés és a szakszerű tömörség igénye. Formáját tekintve erős, explicit állításként fogalmazódik meg, és „ernyőként” fedi le mindazokat a tartalmakat, amelyeket a kutató a kérdései által tesz mérhetővé.

A kutatási kérdésekhez kapcsolódóan – például korábbi kutatások vagy a kutató saját tapasztalatai alapján – bizonyos esetekben meg lehet fogalmazni hipotéziseket. A *hipotézis* két vagy több fogalom vagy jelenség kapcsolatára vonatkozó, tesztelhető megállapítás (Matthews és Ross 2010: 58). Elsősorban tehát olyan kérdéseknél célszerű hipotézist megfogalmazni, amelyek tesztelhető vagy mérhető jelenségekre vonatkoznak (például kvantitatív kutatások esetében). Egyebekben (például kvalitatív vizsgálatokban, ahol a cél a jelenségek megismerése és minden részletre kiterjedő feltárása) óvatosan kell bánni velük, mert korlátozó hatással lehetnek a kutatásra: esetleg olyan mértékben „megvezetik” a kutató gondolkodását, hogy nem lát meg a jelenséggel kapcsolatosan bizonyos sajátosságokat. Chesterman (2007) a hipotézisek négy fajtáját különítette el:

1. a sajátosságokra, illetve osztályozásra irányuló, ún. leíró (*descriptive*) jellegű hipotézist,
2. az ok-okozati viszonyra utaló magyarázó (*explanatory*) hipotézist,
3. az előrejelző vagy jósló (*predictive*) hipotézist (amely kimondja, hogy bizonyos feltételek mellett valaminek az előfordulása várható), és

4. az interpretáló (*interpretive*) hipotézist (amely szerint egy X jelenség/fogalom Y-ként értelmezhető, vagy jobban megérthető, ha valami másként tekintünk rá – például hogy a fordítást célszerűbb inkább a művészi tevékenységek egy fajtájaként felfogni, mint reprodukcióként).

Az első három jellemzően empirikus vizsgálatokban fordul elő, míg a negyedik inkább elméleti kutatásokban. Érdekes módon ugyanakkor az utóbbiakra kevésbé jellemző a hipotézis explicit megfogalmazása. A kvantitatív vizsgálatokban pedig, ahol statisztikai módszerekkel tesztelnek hipotéziseket, hagyományosan abból a feltevésből indulnak ki, hogy a két (vagy több) vizsgált jelenség között nincs kapcsolat (Saldanha és O'Brien 2014: 19). Ezért a hipotézist negatív irányultsággal fogalmazzák meg (X és Y között nincs kapcsolat), és nullhipotézisnek (H₀) hívják. A statisztikai vizsgálatokról bővebb áttekintést nyújt Dankó és Csizér (2022) ebben a kötetben.

Empirikus kutatás esetében a kutató a vizsgált jelenségről új/eredeti adatokat gyűjt, majd ezek alapján keres választ a kérdéseire. Az empirikus kutatás tehát adat-alapú. Az adat lehet nyelvi (tolmácsolt szövegek), kvantitatív (mennyiségi természetű/„számszerű”, például az egyetemi fordító- és tolmácsképzést végzettek közül hányan helyezkednek el a szakmában), valamint kvalitatív (minőségi természetű/„szavakba öntött”, például interjúk fordítókkal). Az adat jellege befolyásolja a kutatás adatgyűjtési és -elemzési módszerét, ezért az empirikus kutatásokon belül megkülönböztetünk kvantitatív, kvalitatív és a két paradigma eljárásait együttesen alkalmazó, ún. kevert módszerű kutatásokat (a magyar nyelvű szakirodalom helyenként „vegyes” módszerű kutatásként is utal rá¹; angolul: *mixed methods research*; Creswell 2009, Tashakkori és Teddlie 2010). Ezekre részletesen a 3. részben térek ki.

Ahogy a fentiekből is látszik, a kutatásban minden mindennel összefügg, és minden mindent befolyásol. Ezért a tervezés során kiemelt figyelmet kell szentelni annak, hogy a kutatás céljának meghatározása, kérdései, az azok megválaszolásához szükséges adatok összegyűjtésére alkalmazott mérőeszközök, valamint az adatelemzés módszerei teljes összhangban álljanak egymással és koherens egységet alkossanak. Ellenkező esetben ugyanis elkerülhetetlen lesz a hiba, és védhetetlen lesz a munka.

Amikor tág értelemben beszélünk kutatásról, fontos azt látnunk, hogy különbség van kutatás és kutatás között a tekintetben, hogy a *cél* mennyire *eredeti és új* eredmények, új elméletek létrehozása, vagy inkább a már meglévő eredmények/elméletek valamilyen szempontú *feldolgozása*. Brown (1988) a kutatásnak két fő típusát különíti el: a primer (elsődleges; *primary research*) és a szekunder (másodlagos; *secondary research*) kutatást. A *primer kutatás* közvetlen adatelemzésen alapul, és új eredményt hoz. Ide sorolja például az empirikus vizsgálatok közül az esettanulmányokat és a felmérésen alapuló statisztikai tanulmányokat. A *szekunder kutatás*

¹ A szakirodalom nem egységes abban, hogy a „kevert módszerű kutatás” terminus mennyiben egyezik az ún. több módszertant használó kutatással (*multimethods research*), ill. egyéb hasonló elnevezésekkel (például *multitrait-multimethod research*, *mixed model studies*). Vannak, akik szinonimaként kezelik (ld. Creswell 2009, Dörnyei 2007/2019), mások elkülönítik őket (ld. Király et al. (2004: 95)).

– ezzel szemben – *mások* (már meglévő) kutatási eredményeinek vagy elméleteinek összegzése, szintetizálása adott témában vagy szempontok szerint. Hallgatók és doktoranduszok szemináriumi dolgozatai lehetnek ilyenek, az annotált bibliográfiák, vagy a folyóiratokban, tanulmánykötetekben megjelenő áttekintő, összefoglaló tanulmányok (*review articles*) stb. A primer kutatások eredményeit bemutató írásokhoz hasonlóan ezek is önálló művek (Efrat Efron és David 2019), de nem összetévesztendőek a tudományos dolgozatok, disszertációk, szakdolgozatok vagy szakcikkek szakirodalmi áttekintés fejezeteivel. Utóbbiak nem önálló művek, céljuk a kutatás elméleti és/vagy empirikus hátterének bemutatása.

Szintén nem összetévesztendő a szekunder kutatás az empirikus munkákkal gyakran szembeállított elméleti kutatásokkal/tanulmányokkal. Az empirikus munkák célja

1. a tudományos közösség számára fontos probléma körülhatárolása vagy hipotézis(ek) felállítása, valamint a kutatási feladat kijelölése;
2. a kutatás módszertanának bemutatása;
3. az eredmények leírása;
4. az eredmények implikációinak tárgyalása és interpretálása (Lester és Lester 2015: 308).

Az empirikus kutatások alapján készült tanulmányok szerkezete e feladatokat képezi le, ezért általában a következő struktúrát követi: bevezetés, szakirodalmi áttekintés, módszerek, eredmények, következtetések/összegzés, hivatkozások, (függelék).

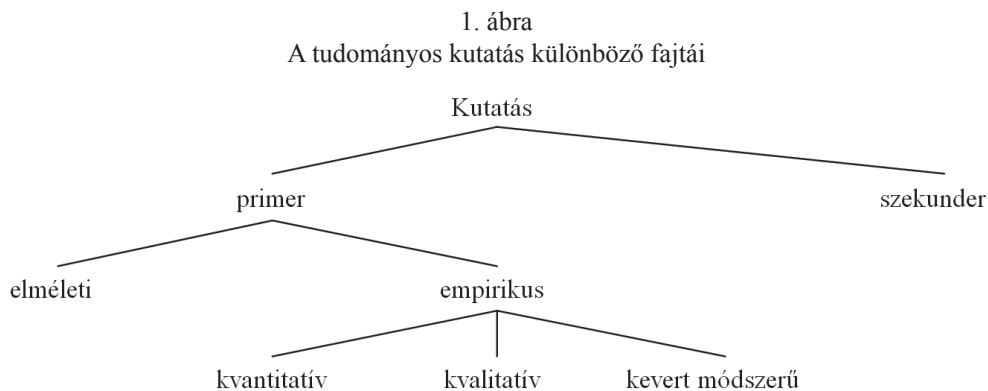
Az *elméleti* kutatás célja – ahogy erre elnevezése is utal – egy (vagy több) elmélet vagy elméleti kérdés/téma mélyreható (szükség esetén összehasonlító) vizsgálata és/vagy kritikus szemléletű elemzése a már rendelkezésre álló szakirodalom alapján, hogy azután a szerző valamelyik ellen vagy mellett, vagy egy általa kidolgozott új elmélet mellett állást foglalhasson. Az elméleti tanulmányok ezért retorikai szempontból jellemzően érvelő, problémamegoldó szövegek (Swales és Feak 1994), amelyek négy fő célt valósítanak meg:

1. a tudományos közösség számára történeti implikációval bíró probléma azonosítása vagy hipotézis felállítása;
2. az elmélet felállításának és történeti alakulásának bemutatása;
3. a problémát vizsgáló korábbi források szisztematikus elemzése;
4. a támogatott vagy újonnan javasolt elmélet bemutatása és értékelése (Lester és Lester 2015: 308).

Az elméleti tanulmányok szerkezete témafüggő, de ezekben is azonosíthatók jellegzetes strukturális elemek: bevezetés, szakirodalom áttekintése, elemzés (melynek célja a probléma megoldása), következtetések, hivatkozások, (függelék) (Swales és Feak 1994). A téma függvényében azonban a szerkezeti részek címei ezektől eltérhetnek (lásd például Glynn 2021-es *Outline of a theory of non-translation* című elméleti

tanulmányát). Fontos megjegyezni, hogy a fordítástudományi elméleti írásokban is általában megjelennek nyelvi „adatok”, de az empirikus munkáktól eltérően ezek csupán egy-egy megállapítás vagy érv *illusztrálására* szolgáló *példákként* állnak ott, és nem azok megfogalmazásának empirikus alapjai.

Összefoglalva, a *kutatás* különböző *fajtáit* és ezek egymáshoz való viszonyát az 1. ábrában látható módon lehet vázlatosan szemléltetni. A következőkben az empirikus kutatások két hagyományos minőségi követelményét mutatom be: a megbízhatóságot (*reliability*) és az érvényességet (*validity*). A kvantitatív, kvalitatív és kevert *paradigma* speciális minőségi standardjaira a 3. részben térek ki. Szeretném hangsúlyozni, hogy a kutatómódszertani szakirodalomban nincs egységes álláspont a különféle paradigmákkal szemben támasztott elvárások vonatkozásában, és ahogy az alkalmazott nyelvészeti és a fordítástudományi kutatások módszertana is fejlődött az évtizedek során, úgy ezek az elvárások is idővel árnyaltabbá váltak és idomultak a különféle módszertani paradigmákhoz. Ezért az alábbiakban azokra a standardokra térek ki, amelyekben viszonylagos egyetértés mutatkozik meg. A paradigmákon belül áttekintem azok jellemző *módszereit* (például kísérlet, felmérés, esettanulmány, etnográfia, akciókutatás) és tipikus *mérőeszközeit* (például interjú, kérdőív, megfigyelési lap).

Az empirikus kutatások két legfontosabb minőségi követelménye hagyományosan a megbízhatóság és az érvényesség. Bár eredetileg a kvantitatív kutatásokhoz kapcsolódóan fogalmazták meg őket, bizonyos értelemben és finomításokkal ma mindkét nagy paradigma, s következőképp a kevert módszerű vizsgálatok sajátjai is, de speciális jellemzőkkel (utóbbiakról a 3. részben lesz szó).

2.1. Megbízhatóság

A kutatás megbízhatósága azt mutatja meg, hogy az alkalmazott mérőeszközök és eljárások adott populáción eltérő körülmények között milyen mértékben képesek ugyanolyan eredményt hozni (Dörnyei 2007/2019: 50). Megbízhatóságra, vagyis

következetességre és transzparenciára kell törekedni az adatgyűjtés és az adatelemzés során is. Ennek egyik módja az adatgyűjtésben, illetve -elemzésben részt vevők képzése/betanítása, hogy a szakterminológiát egységesen értelmezzék, az adatgyűjtés/-elemzés kritériumait következetesen és rutinosan alkalmazzák és hasonlóan kezeljék az elemzés/kódolás során felmerülő problémákat.

Megfigyeléskor például, amennyiben az adatgyűjtés megfigyelési lap (*observation sheet*) segítségével történik, a megbízható adatfelvétel és a hibák elkerülése érdekében tanácsos minél kevesebb adatfelvevővel dolgozni, tisztázni velük a megfigyelési lapon szereplő kritériumok jelentését, majd előzetesen kipróbálni a lap alkalmazását, hogy mire azt élesben használják (például egy tolmácsolási helyzet megfigyelésére), már kellő rutinnal rendelkezzenek, és előre megállapodhassanak az esetlegesen felmerülő problémák egységes kezelésében.

Az adatelemzés során is hasonlóan kell eljárni. Szövegelemzésnél azzal egészül ki a folyamat, hogy a megbízhatóság érdekében általában legalább ketten – egymástól függetlenül – elemzik a szövegeket a megadott szempontok alapján, majd egyeztetik eredményeiket. Vitás esetekben igyekeznek megegyezésre jutni, vagy egy harmadik elemzőt kérnek fel arra, hogy eldöntse a vitát. Nagyméretű korpusz esetében elégséges, ha a második elemző a szöveg egy részén végzi csak el az elemzést, majd ezt vetik össze a kutató (vagy első elemző) eredményeivel. Ha az eredményeik egyeznek, nem szükséges tovább folytatni az ellenőrzést. Amennyiben nincs lehetőség második elemző felkérésére, helyette a kutató is végezhet kontrollelemzést oly módon, hogy bizonyos idő elteltével maga újraelemzi a korpuszt vagy annak egy részét, majd az újonnan kapott eredményeket veti össze az első elemzés eredményeivel.

A megbízhatóságot statisztikai módszerekkel is lehet mérni², ez esetben egy ún. megbízhatósági együtthatót számolunk (például Pearson-féle korrelációs együtthatót). A megbízhatósági együtthatót a korrelációs együtthatókhöz hasonlóan kell értelmezni (maximális értéke +1,0, ami a teljes mértékű összefüggést, vagyis a tökéletes megbízhatóságot jelenti). Ha a fenti szövegelemzési példát vesszük, a megbízhatósági együtthatót az első és a második elemző eredményeinek korrelációja adja. Az elfogadható érték az alkalmazott taxonómiától és a vizsgált változó jellegétől is függ; különösen attól, hogy a változó azonosítása mennyire automatikus/objektív (például lexikai ismétlés), vagy értelmezésfüggő (például implicit logikai relációk). Előbbinél a maximális érték megközelítése az elvárás, utóbbinál elfogadható valamivel alacsonyabb szintű egyezés is (például 80-as érték). Az eljárást jól illusztrálja Klaudy és Károly (2000: 148) kutatása, akik az ismétlés szövegszervező funkcióját vizsgálták képzett fordítók és fordító- és tolmácsolók képzésben részt vevő hallgatók fordításaiban.

A megbízhatóság minőségére a *megismételhetőség* (*replicability* vagy *reproducibility*) fogalmát is szokták használni. Ez különösen a kutatás megírásával kapcsolatban hasznos terminus, mivel az adatgyűjtés és -elemzés mellett az eredmények

² A megbízhatóság mérésére alkalmas statisztikai módszerekről lásd például Brown (1988), Hatch és Lazaraton (1991), Alderson et al. (1995).

közlésénél is törekedni kell a megbízhatóságra. A tanulmány akkor teljesíti a megismételhetőség feltételét, ha a kutatásról minden olyan részletet aprólékosan bemutat, amely szükséges ahhoz, hogy az transzparens, s ez által reprodukálható legyen. Itt nem csupán a kutatómódszertani részletekre kell gondolnunk (mi a kutatás célja, milyen kutatási kérdésekre keres választ, milyen résztvevőkkel és eszközökkel³, miért és hogyan gyűjt adatot, mik az adatelemzés módszerei, és miért stb.), hanem a kutatás elméleti háttérére (milyen elméleten alapul, mi az elméleti álláspontja) és terminológiai bázisára is (milyen kulcsfogalmakat használ, azokat hogyan definiálja). Silverman (2006: 282) ez utóbbi feltételt „elméleti transzparenciának” (*theoretical transparency*) nevezte el. A transzparencia és a megismételhetőség érdekében, szöveges vagy korpuszadatok esetében célszerű a készülő tanulmányban egy rövid mintaelemzést is közzé tenni, amely megmutatja az elemzés módját és lépéseit (például Károly 2010).

2.2. Érvényesség

Az érvényességnek több típusa és megvalósulási formája van attól függően, hogy a vizsgálat mely módszertani paradigmán alapul (ezekre majd a kutatási paradigmák tárgyalása során térek ki). Az alábbiakban azt a kettőt emelem ki, amelyek minden empirikus kutatás esetében relevánsak: a belső és a külső érvényességet.

Hatch és Lazaraton (1991) értelmezése szerint a *belső érvényesség* a kutatás eredményeinek értelmezésére vonatkozik a tanulmány keretein *belül*. A kvalitatív kutatásokban az érvényességnek ezt a fajtáját hihetőségnek (*credibility*) nevezik (ld. 3.2. rész). Ennek érdekében különösen nagy figyelmet kell szentelni a következőknek:

1. a résztvevők, kísérleti személyek kiválasztására (például jellemzőik, relevanciájuk, lemorzsolódásuk lehetősége),
2. a résztvevők természetes érésére (*maturation*; például longitudinális tanulmányoknál az eltelt idővel a résztvevők maguktól is változnak, ami befolyásolhatja a teljesítményüket),
3. egyéb befolyásoló eseményekre, tényezőkre (például fordítói készségek fejlődésének vizsgálatánál egy fordítói megbízás hatására),
4. a mérőeszközök szakszerű kifejlesztésére (hogy az érvényesség/hihetőség és a megbízhatóság teljesüljön),
5. a feladat instrukciójára (pontos megfogalmazás, előzetes kipróbálás/előtesztelés),
6. a megfelelő adatbázis létrehozására (például egy mérőeszközön belül hány item mér egy adott változót, vagy egy szövegen belül a változó milyen előfordulású),
7. a mérés hatására (például előtesztelés miatt megváltozhat a résztvevő teljesítménye igazi méréskor).

³ A megismételhetőség miatt fontos az adatgyűjtési eszközt (a kérdőívet, interjúkérdéseket stb.), vagy – korpuszalapú kutatásnál – a korpuszból néhány mintaszöveget elhelyezni a dolgozat függelékében.

Hatch és Lazaraton (1991) szerint a *külső érvényesség* a kutatás eredményeinek értelmezésére és a tanulmány keretein *tüli* általánosíthatóságára utal. A belső érvényesség szükséges feltétel a külső érvényességhez. Kvantitatív kutatásban az általánosítás feltétele a résztvevők megfelelő kiválasztása. Fontos, hogy reprezentatív mintát alkossanak, kiválasztásuk véletlenszerűen történjen, valamint a statisztikai elemzések értelmezése során a leíró és következtető jelleg domináljon, hiszen a leírás alapján képes az olvasó értékelni/értelmezni a kapott eredményeket. Kvalitatív kutatásban – reprezentatív minta hiányában – a külső érvényesség akkor tud megvalósulni, ha előre meghatározott szempontok szerint történik a kontextus és a résztvevők kiválasztása, és az elemzés minden részletre kiterjed. E kutatások esetén nem az eredmények általánosíthatósága a cél, hanem az, hogy azok más kontextusokban is alkalmazhatók legyenek. Ezért a kvalitatív kutatás külső érvényességét transzferabilitásnak nevezik (erről részletesebben lásd 3.2. rész).

3. A kvantitatív, kvalitatív és a kevert módszerű kutatások

Korszerű megközelítésben az empirikus kutatások módszertani szempontból három nagy csoportra oszthatók: a kvantitatív, a kvalitatív, valamint a kevert módszerű kutatásokra. A szakirodalomban az elmúlt évtizedek során komoly ideológiai vita alakult ki a különféle módszerek használhatóságáról, elkülöníthetőségéről, illetve mindezek előnyeiről és hátrányairól (erről részletes elemzés Dörnyei (2007/2019: 25–30) munkájában olvasható). Az 1. táblázat foglalja össze a kvantitatív és a kvalitatív paradigma legfontosabb jellegzetességeit és a köztük rejlő alapvető különbségeket.

1. táblázat

A kvalitatív és kvantitatív kutatások megkülönböztető jellegű sajátosságai (Larsen-Freeman és Long (1991), valamint Lincoln és Guba (1985) alapján)

Kvantitatív kutatások	Kvalitatív kutatások
Kvantitatív módszerekre épül	Kvalitatív módszerekre épül
Cél: társadalmi jelenségek tényszerűségeinek/okainak feltárása	Cél: az emberi viselkedés megértése
Beható, kontrollált mérés	Természetes, nem kontrollált megfigyelés
Objektív (az objektív valóságra épít)	Szubjektív (a kutató percepciójára épít)
Az adatoktól eltávolodó, a „kívülálló” perspektívája	Adathoz közeli, „belső” perspektíva
Igazolásoorientált, hipotézisből indul ki (célja: hipotézis igazolása)	Felfedezésorientált, leíró jellegű (célja: hipotézis alkotása)
Eredményorientált	Folyamatorientált
Tényszerű és megismételhető adatok	Valós, bőséges, mély adatok

Kvantitatív kutatások	Kvalitatív kutatások
Általánosítható következtetések, mert nagyszámú alanyra/adatra épül (reprezentatív mintavétel)	Nem általánosítható következtetések, hanem transzferabilitás, mert egy-egy esetre épül
Analitikus	Holisztikus

A két paradigma ily módon történő elkülönítése néhol túlságosan kategorikus és leegyszerűsített, de az egybevetés jól érzékelteti a megközelítések eltéréseit. A kutatói tapasztalat mindazonáltal azt mutatja, hogy a kvalitatív–kvantitatív dichotómiát célra-vezetőbb végletek helyett kontinuumként felfogni (lásd 2. táblázat). A kettő bizonyos elemeinek természetes és hasznos kiegészülései (például nagymintás kérdőíves kutatásban vagy nagyméretű korpuszon talált jelenségek mélyrehatóbb vizsgálata például retrospektív interjúk segítségével) hívták életre a fordításkutatás területén is egyre gyakoribb úgynevezett kevert módszerű megközelítéseket. A kutatási módszerek megválasztása során azonban szem előtt kell tartani azt a fontos tényt, hogy mindenre egyik módszer sem jó: mindegyiknek vannak előnyei és hátrányai. Úgy érdemes választanunk, hogy a kutatási célhoz és kérdésekhez legmegfelelőbb eljárásokat alkalmazzuk.

2. táblázat

Kutatásmódszertani kontinuum

(Larsen-Freeman és Long (1991) és Mahboob et al. (2016) alapján)

Kvalitatív kutatások ← → Kvantitatív kutatások

Introspekció <i>introspection</i>	Megfigyelés részvétellel <i>participant observation</i>	Megfigyelés részvétel nélkül <i>non-participant observation</i>	Etnográfia <i>ethnography</i>	Esettanulmány <i>case study</i>	Diskurzuselemzés <i>discourse analysis</i>	Gyakorlatkutatás <i>practitioner research</i>	Célzott leírás <i>focused description</i>	Előkísérlet <i>pre-experiment</i>	Kvázikísérlet <i>quasi-experiment</i>	(Valódi) kísérlet <i>(true) experiment</i>	Felmérés <i>survey research</i>
--------------------------------------	--	--	----------------------------------	------------------------------------	---	--	--	--------------------------------------	--	---	------------------------------------

A kvalitatív–kvantitatív kontinuum bal oldali végpontján helyezhető el a kvalitatív paradigmához tartozó *introspekciós* módszer. Az introspekció a pszichológiai kutatások területéről származik; azt jelenti, hogy a kutató megpróbál „menet közben” betekinteni a fordítás/tolmácsolás közben lejátszódó mentális folyamatokba (például Krings 1987, Tirkkonen-Condit és Jääskeläinen 2000). Közeli variánsa a retrospekció, ami-

kor a fordítási/tolmácsolási feladat után, arra „visszatekintve” igyekszik feltárni a feladat elvégzése közben végbemenő mentális folyamatokat.

Szintén kvalitatív szemlélet uralja a különféle megfigyeléseket. A *megfigyelés* történhet a kutató részvételével vagy anélkül. Ha a kutató részvételével történik, akkor ő maga is részt vesz a vizsgált tevékenységben. Nem konkrét hipotézisből indul ki, hanem abból, amit megfigyel vagy átél (hipotézisalkotó vizsgálatot végez). A módszert az elhúzódo megfigyelés és az alacsony számú résztvevő jellemzi. Mivel a kutató is részt vesz a tevékenységben, az adatokat például utólagos jegyzetelés, vagy napló formájában rögzíti (Károly 2002). Ha a megfigyelés a kutató részvétele nélkül történik, akkor ő nem vesz részt a tevékenységben, csupán megfigyeli azt.

A kontinuum közepe felé haladva, szemléletüket tekintve egymáshoz közel álló módszerek az etnográfia, az esettanulmány, a diskurzuselemzés és a gyakorlatkutatás. Az *etnográfia* egy kultúra/közösség viselkedésének közvetlen, holisztikus tanulmányozása saját társadalmi és kommunikációs környezetében (a „terepen”; Hubscher-Davidson 2011, Koskinen 2008: 37), hogy a társadalmi valóságot (a közösség tagjai identitását, szokásos szövegalkotási jellemzőit és tágabb társadalmi kontextusát) a résztvevők perspektíváján keresztül tárja fel (Mahboob et al. 2016: 54; részletesebben ld. 4.1. rész).

Az *esettanulmány* a vizsgált jelenséget (azaz esetet, például személyt, szöveget) természetes, valós kontextusában tárja fel (például megfigyeléssel, interjúval; lásd még 4.4. rész). Az esettanulmány és az etnográfia egymáshoz közel álló módszerek, de hagyományaik eltérnek egymástól. Az etnográfia – hagyományosan – egy kultúra/közösség holisztikus tanulmányozását jelentette azzal a céllal, hogy feltárja a hétköznapi, rutinszerű szövegalkotás jellemzőit és tágabb társadalmi kontextusát (Koskinen 2008: 37). Magába foglalta az adott kulturális „terepen” keletkező írások és emberi viselkedés *közvetlen megfigyelését* is, hogy azok perspektívájából értelmezze a társadalmi valóságot. Napjainkra ez átalakulni látszik (Saldanha és O’Brien 2014: 208–209): kevésbé ragaszkodnak a résztvevő közvetlen megfigyeléséhez (*participant observation*), előfordul, hogy csak írásos dokumentumokkal és interjúkkal dolgoznak, és csupán a többféle adatforrás és adatelemzési technika alkalmazása az elvárás. Ezzel az etnográfia kutatási módszerből inkább egy módszertani megközelítéssé vált. Azért rokon az esettanulmánnyal, mert mindegyik holisztikus megközelítéssel dolgozik, az emberi viselkedést saját társadalmi kontextusában vizsgálja és autentikus környezetben gyűjtött, információgazdag adatokra épít. A különbségük abban rejlik, hogy az etnográfiai vizsgálatokban továbbra is meghatározó szerepet játszik a kutató részvétele és adott kontextusban megélt tapasztalata, míg egy esettanulmányban a megbízhatóság, az érvényesség és az objektivitás a fontos követelmények.

A *diskurzuselemzés* adott társadalmi vagy intézményi környezetben előforduló természetes szövegek vagy interakciók szerkezeti és funkcionális sajátosságait tárja fel (Mahboob et al. 2016: 51; részletesebben ld. 4.1. rész). Az azonos elnevezésű tudományterület (*discourse analysis*) elméleteit és szövegelemzési módszereit felhasz-

nálva vizsgál olyan, a mondat szintje feletti jelenségeket, mint például a szövegekben a témák előrehaladása, bizonyos ideológiák megjelenése, vagy spontán párbeszédekben a beszélőváltások (*turn-taking*).

A társadalmi és az intézményi környezet jelentős szerepet tölt be a gyakorlatkutatásban is. *Gyakorlatkutatás* során a gyakorló szakember saját intézményi környezetében/munkájában végez szisztematikus vizsgálatokat, hogy azt alaposabban megértve, arról kritikusan gondolkodva (reflektálva), szükség esetén változást (pl. fejlődést) tudjon elérni (Mahboob et al. 2016: 51; részletesebben ld. 4.3. rész). Itt tehát a kutatás végrehajtója és résztvevője is maga a szakember, nem egy „külső” kutató. A gyakorlatkutatás sok hasonlóságot mutat az esettanulmányokkal és az etnográfiai vizsgálatokkal, így itt is megfigyelhető a kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtési és -elemzési eljárások ötvözése (Mahboob et al. 2016: 51–52, Zeichner és Noffke 2010).

A kontinuum kvantitatív irányában tovább haladva helyezhető el a *célzott leírás* módszere. Célzott leírás során egy konkrét jelenséget vagy változót figyelünk meg (pl. az anyanyelv hatása a fordításra). Célja az adatok osztályozása, rendszerezése, kapcsolatok, összefüggések keresése (pl. megfigyelési lappal). Ilyen kutatásnál már nagyszámú résztvevővel is lehet dolgozni, ezért kvantitatív elemzésekre épül.

Jellegzetesen mennyiségi természetű vizsgálatok dominálnak a különféle kísérletekben. A *valódi kísérlet* célja ok-okozati viszony feltárása egy vagy több független változó (pl. bizonyos utószerkesztési stratégiák alkalmazásából álló intervenció) és egy vagy több függő változó (pl. az intervenció következménye: az utószerkesztett fordítások olvasói megítélése) között (Mahboob et al. 2016: 46). Lényeges benne a nagyszámú résztvevő, hogy az eredményekből általánosítható következtetéseket lehessen levonni. A valódi kísérletek meglehetősen ritkák, mert három fontos alapfeltételt teljesíteniük kell. Az egyik, hogy egy tényező kivételével minden állandó legyen: a vizsgálat során egy független változót manipulálnak, a többit kontrollálják (biztosítják, hogy állandók/konstansok maradjanak) és azt figyelik, hogy a függő változó hogyan változik. Másik két alapfeltétel, hogy alkalmaznia kell kísérleti és kontrollcsoportokat (előbbinél van beavatkozás, utóbbinál nincs, hogy a különbséget a beavatkozás okozza), és hogy véletlenszerűen történjen a csoportbeosztás (az összevethetőség érdekében). Ha az utóbbi két feltétel közül csupán az teljesül, hogy alkalmaz kontrollcsoportot(ka)t, akkor csak *kvázikísérlet*ről beszélhetünk. Azért nem valódi kísérlet, mert a résztvevők csoportokba sorolása nem véletlenszerűen történik. Az adatgyűjtés egyik jellemző módja lehet ilyenkor például a beavatkozás előtt és után történő megfigyelés. Amennyiben pedig az utóbbi két alapfeltétel egyike sem teljesül (nem alkalmaz kontrollcsoportot, és nem véletlenszerű a csoportbeosztás), akkor a vizsgálatot *előkísérlet*nek nevezik. Az előkísérlet az emberi viselkedést igyekszik megjósolni vagy megmagyarázni, de módszertani korlátai miatt nem állít fel ok-okozati viszonyt, inkább hipotézisalkotásra alkalmas. Jellegzetes adatgyűjtési formája például az elő- és utófelmérés.

A kvantitatív paradigma leggyakoribb és leginkább mennyiségi fókuszú módszere a *felmérés*. A felmérés szisztematikus, nagymintás (reprezentatív) infor-

mációgyűjtés (Mahboob et al. 2016: 49). Tipikus adatgyűjtési eszköze a kérdőív. A fordítástudomány területén jellemzően a stratégiahasználat elemzésére vagy attitűdvizsgálatra alkalmazzák.

3.1. A kvantitatív kutatások jellegzetességei és minőségi kritériumai

A kvantitatív kutatás mennyiségi természetű: statisztikai elemzésekkel végez méréseket, tár fel törvényszerűségeket (a statisztikai elemzésekről bővebben ld. Dankó 2022 a jelen kötetben). Előnye, hogy szisztematikus, precíz, fókuszált, szigorúan kontrollált, pontos mérésen alapul, megbízható és reprodukálható adatot és eredményeket ad, amely alapján általánosítható (más kontextusokra is vonatkoztatható) következtetések fogalmazhatók meg (Dörnyei 2007/2019: 34). Tipikus adatgyűjtési eszköze például a kérdőív vagy korpuszépítés, az adatok elemzése során jellemzően statisztikai módszereket⁴ használ. A kvantitatív kutatás hátránya – természetéből fakadóan –, hogy a csoportokban/korpuszokban a tipikus, általános/átlagos jegyeket mutatja meg, melyből nem láthatók az egyedi/egyéni sajátosságok, a jelenségek mélyén vagy a mögöttük rejlő folyamatok, okok stb.

Mindezeket figyelembe véve, az alábbiakban azokat a *módszertani alapelveket* foglalom össze (elsősorban Dörnyei 2007/2019 és Mahboob et al. 2016 munkája alapján), amelyekre különösen figyelni kell:

1. A kvantitatív kutatás fókuszában ember- vagy szövegcsoporthoz közös jellemzői álljanak, nem az egyéni/egyedi sajátosságok (változókkal és nem esetekkel számolunk).
2. A kvantitatív/statisztikai tanulmányok a kutatás menetét részletesen írják le (pl. a résztvevők kiválasztásának szempontjai, véletlenszerű vagy tudatos mintavétel, mérőeszközök kidolgozásának módja, adatelemzés módszerei) a megismételhetőség érdekében.
3. A kutatási kérdéseket és hipotéziseket pontosan kell megfogalmazni, hogy világos legyen a kutatás tárgya és célja, valamint hogy elkerüljük az értelmezésbeli problémákat.
4. Ellenőrizzük a megbízhatóságot és érvényességet (érvényesség a mérőeszközök esetében: előzetes kipróbálás, statisztikák készítése stb.; a mérés megbízhatósága: pl. egymástól függetlenül értékelő tanárok közötti egyezés vizsgálata korrelációs elemzéssel).

⁴ Az alkalmazott nyelvészetben használt statisztikai módszerekről gazdag szakirodalom áll rendelkezésre (pl. Hajtman 1971, Woods et al. 1986, Brown 1988, Hatch és Lazaraton 1991, Alderson et al. 1995, Pallant 2020). Kifejezetten a fordítástudományban alkalmazott kvantitatív eljárásokba pl. Saldanha és O'Brien (2014) könyve ad betekintést.

5. A mérőeszközök és az intervenció részletes leírása elengedhetetlen mind az eredmények értékeléséhez, mind pedig a megismételhetőséghez.
6. Az objektivitás maximalizálása érdekében standardizált eljárásokkal kell dolgozni mind a vizsgálat alanyai/tárgyai, mind a vizsgálatot végzők tekintetében.
7. A számszerű változókat explicit módon kell megadni. Ezek lehetnek ún. folytonos (bizonyos határok között bármely értéket felvevők: pl. szünethossz, életkor), illetve diszkrét változók (csak meghatározott értéket felvevők: pl. a szó hossza hangokban megadva).
8. A statisztikai terminológiát szakszerűen kell alkalmazni.
9. Az alapstatisztikák közlése (pl. átlag, szórás, mintaméret) azért szükséges, mert ezek segítségével tudja az olvasó értékelni az eredményeket.
10. A statisztikai szignifikancia értelmezése jelenjen meg az elemzésben.
11. Az eredményeket táblázatokban közöljük, szemléltetésre pedig alkalmazunk grafikonokat/diagramokat (pl. kör-, oszlop-, szalagdiagram) és ábrákat. Ezek annál jobbak, minél egyszerűbbek és kifejezőbbek. Jelmagyarázataik segítsék a megértést.
12. Fontos az eredmények világos közlése és értelmezése, valamint az alternatív értelmezési lehetőségek vizsgálata.
13. Bár a kvantitatív kutatások az adott populációra vonatkoztatva általánosítható következtetések levonására, szabályszerűségek megfogalmazására törekednek, ezeket kellő óvatossággal kell megtenni, hogy ne nyúljanak túl a kutatás határain.
14. Az alkalmazott kutatási módszer értékelésével segítséget nyújthatunk az adott témában végzett további kutatások módszertani kidolgozásához.

A kvantitatív kutatásoknak van veszélye: az egyik, ha a sok számításban „elveszünk” és nem kapunk értelmes, értelmezhető eredményeket; a másik, ha a nagy adatbázis/korpusz miatt esetleg túlzó általánosításokba bocsátkozunk. Egyik sem helyes, ezért ezeket el kell kerülni. Figyelemmel kell lenni az egyéni különbségekre (a résztvevőknél; Dörnyei 2005), az egyedi/sztereotipikus sajátosságokra (pl. bizonyos szövegeknél, műfajoknál), és arra is, hogy a számokat kontextusba ágyazva közöljük és értelmezzük: legyen világos, hogy pontosan mire vonatkoznak, milyen értékeik vannak/lehetnek, és ha szükséges, legyen hozzájuk megadva viszonyítási alap.

A *minőségi kritériumok* terén a kvantitatív kutatások tekintenek vissza a leghosszabb múltra, ezért ezek körül van talán a legkevesebb elvi vita. Jelentős átfedés figyelhető meg azokkal a minőségi standardokkal, amelyeket az empirikus kutatásokkal kapcsolatosan általánosságban már említettem (megbízhatóság és érvényesség); a következőkben ezeknek a kvantitatív kutatások szempontjából történő pontosítására kerül sor. A releváns szakirodalom elemzése alapján Dörnyei (2007/2019: 50-54) három olyan kritériumot különített el, amelyet a kvantitatív kutatásoknak feltétlenül

teljesíteniük kell: megbízhatóság, mérési érvényesség (*measurement validity*) és kutatási érvényesség (*research validity*).

A *megbízhatóság* mértéke attól függ, hogy a kutatásban alkalmazott mérőeszközök és mérési eljárások mennyire hoznak konzisztens eredményeket egy populáción belül eltérő körülmények között (Dörnyei 2007/2019: 50). A megbízhatóság fokának mérésére léteznek statisztikai módszerek (ld. Bachman 2004, ill. fordításelemzésben a Pearson-féle korrelációról: Károly 2010), bár nem minden kutatás alkalmazza ezeket.

A *mérési érvényesség* akkor áll fenn, ha a különféle tesztelési eredmények vagy a kutatásban alkalmazott egyéb mérési-értékelési eljárások eredményeinek interpretációja értelmezhető és helyes (Dörnyei 2007/2019: 50). A mérési érvényesség három pilléren áll:

1. magának a *konstruktnak* (a mért jelenségnek) az *érvényességén* (*construct validity*), ami annak mértékét mutatja meg, hogy a teszteredmények mennyiben felelnek meg annak az elméletnek, amelynek a konstruktnak része;
2. a *kritériumérvényességen* (*criterion validity*), ami azt jelzi, hogy az alkalmazott tesztelési eljárás mennyire korrelál más mérőeszközökkel;
3. a *tartalmi érvényességen* (*content validity*), ami a tesztelési módról alkotott szakértői megítélés.

Fontos, hogy az érvényesség nem a mérőeszközt vagy a mért eredményt minősíti, hanem a kutatási eredmények interpretációját az adott populáció vagy szövegek vonatkozásában.

A *kutatási érvényesség* – ahogy elnevezése is mutatja – tágabb fogalom, mint a mérési érvényesség, mert az egész kutatásra vonatkozik. A kutatási érvényesség egyfelől attól függ, hogy az eredmények alapján tett megállapítások (interpretációk) mennyire értelmezhetők, másfelől attól, hogy ezek milyen mértékben általánosíthatók a kutatás keretein túlmenően. Ez ugyanaz a minőség, amelyre a korábbiakban, az empirikus kutatások standardjainál, mint belső és külső érvényességre utaltam, így a kockázati tényezők is ugyanazok (ld. 2.2.).

3.2. A kvalitatív kutatások jellegzetességei és minőségi kritériumai

A kvalitatív kutatás olyan komplex jelenségek azonosítását, feltárását és alaposabb megismerését teszi lehetővé, amelyeket korábban még nem vizsgáltak. A kvalitatív kutató ezért konstruktivista szemlélettel dolgozik. Célja az adatok alapján, induktív logika mentén (a specifikustól az általános felé haladva) a valóság saját maga „szűrőjén” keresztül történő feltárása és értelmezése. Nem hisz abban, hogy a valóság idő- és kontextusfüggetlen volna, és hogy az ok és okozata mindig elkülöníthetők egymástól (Lincoln és Guba 1985). Ily módon a kvalitatív kutatás negatívuma a hasznában

rejlük: saját szubjektív/intuitív interpretációján alapuló, minden részletre nyitott és kiterjedő elemzése miatt a kutató általában alacsony számú résztvevővel dolgozik, és ezért eredményei csupán rájuk vonatkoztathatók (nem általánosíthatók). Adatgyűjtési módszere például a strukturált vagy félig strukturált interjú, a naplórás, a jegyzetelés, dokumentumok, ill. szöveges adatbázisok (korpuszok) létrehozása, képek, hang-, ill. videófelvevételek készítése. Az adatelemzéshez, amit csak lehet, szöveges adattá alakítanak (pl. az interjúk szövegét szó szerint leírják), mivel – ahogy a 2. részben már említettem – az elemzés a „szavakba öntött” információkon alapul. A kvalitatív kutatási paradigma definiálása és jellemzőinek leírása – feltáró jellegéből adódóan – nehezebb feladat, mint a kvantitatív kutatásé (erről bővebben ld.: Denzin és Lincoln 2005, Dörnyei 2007/2019: 35, Maykut és Morehouse 1994). Ennek ellenére, e kutatások esetében is azonosíthatók olyan *alapelvek* (Dörnyei 2007/2019, Mahboob et al. 2016), amelyek hozzásegítenek a sikeres munka elvégzéséhez:

1. Engednünk kell, hogy a kutatási módszerek a folyamat előrehaladtával szükség esetén módosuljanak vagy kiegészüljenek, a kutatás módszertani apparátusa munka közben „jöjjön létre” (az angol nyelvű szakirodalom ezért e megközelítést „*emergent*” *research design*nak, magyarul „létrejövő” kutatási módszernek nevezi). A kvantitatív kutatások precíz tervezettségével ellentétben, kvalitatív vizsgálatok esetében a kutató akkor jár el helyesen, ha mindvégig nyitott és rugalmas marad, hogy bármely, a kutatás során felmerülő jelenségnek utat tudjon engedni (legyen szó a mérőeszközökről, résztvevőkről, szövegekről, ill. akár a kutatási kérdések tartalmáról).
2. Körültekintően kiválasztott, kevés résztvevővel (vagy szöveggel) dolgozzunk.
3. A kutatás résztvevőinek belső meglátásaira, érzéseire, élményeire építsünk; arra, ahogyan ők a viselkedésformákat, eseményeket, helyzeteket, szövegeket stb. értelmezik (pl. „*Mondd el, hogy látod...*”; „*Mondd el, a fordítás szerkesztése során mire gondoltál*”).
4. Az adatgyűjtés az adatközlők természetes környezetében történjen, időben elhúzódó és kitartó megfigyeléssel és triangulációval⁵ (*triangulation*) (több szempontú vizsgálattal, pl. egyszerre alkalmazva a megfigyelés, az interjú és a dokumentációkészítés módszerét).
5. Az adatok legyenek bőségesek és információgazdagok, hogy kellően mélyreható, részletes, minden lényeges szempontot feltáró elemzést lehessen végezni.
6. Az adatelemzés a kutató szubjektív interpretációján alapuljon.
7. Az adatok elemzése ciklikusan történjen (adatgyűjtés → adatok elemzése → szükség esetén újbóli adatgyűjtés → a kapott eredmények alapján hipotézisalkotás → hipotézisek igazolása újabb adatok alapján).

⁵ A terminust a hajózásból és a földmérőktől kölcsönözték, a trianguláció (háromszögelő módszer) az, amikor egy ismeretlen pont helyzetét két ismert ponton keresztül határozzák meg méréssel (Dörnyei 2007/2019: 43).

8. A kutatás minden komponensét (pl. elméleti alapok, kutatási kérdések, a kutató szerepe, a kutatás kontextusa, a résztvevők, a kutatás menete, eredményei) nagyon részletesen írjuk le (angolul: *thick description*).

9. Holisztikus szemlélettel dolgozunk: törekedünk a jelenség egészének megismerésére, megértésére.

10. A következtetéseket az adott szituáció mélyreható vizsgálatán keresztül fogalmazzuk meg és keressünk kapcsolódási pontokat más releváns elméletekkel.

A kvalitatív kutatás legfontosabb *minőségi kritériumait* jóval nehezebb meghatározni, mint a kvantitatív kutatásokét, mert mivel a kutató „szemüvegén” keresztül látunk benne mindent, aki kevés alannyal/szöveggel dolgozik, jóval szubjektívabbnak és partikulárisabbnak tűnik. Feltáró, felfedező jellege miatt pedig kevésbé látszik szisztematikusan tervezettnek és tudományosnak. Ennek ellenére az elmúlt évtizedek kutatási gyakorlata lehetővé tette olyan speciális standardok megfogalmazását, amelyek által a kvalitatív vizsgálatokban is garantálható a tudományos precizitás és minőség. Ezek a megbízhatóság és a hitelesség (*trustworthiness*). E standardok elnevezése részben átfed a korábbiakban tárgyalt minőségi kritériumokkal, de tartalmuk a kvalitatív kutatás interpretáló jellegéhez idomul.

Kvalitatív kutatásban a *megbízhatóság* mértéke attól függ, hogy az adatelemzés során azonosított jelenségeket mennyire sorolják be más elemzők is (vagy ugyanazon elemző) következetesen ugyanabba a kategóriába, mint az első elemző (Silverman 2005: 224). A következetesség tehát nagyon fontos az elemzésben, legyen szó szövegek vagy interjúadatok kódolásáról. Az ilyen vizsgálatoknál is ellenőrizhető a megbízhatóság kettős kódolással, vagy az adatok egy részének újrakódolásával, majd a két kódolásból kapott eredmények egyezésének vizsgálatával.

A *hitelesség* a kvantitatív kutatások érvényességi kritériumának kvalitatív „megfelelője”. Lincoln és Guba (1985) szerint négy feltételnek kell jelen lennie a kutatásban ahhoz, hogy az hiteles legyen:

1. *hihetőség (credibility)*: a kutatásnak legyen igazságértéke (belső érvényesség a kvantitatív kutatásban);
2. *transzferabilitás (transferability)*: az eredmények legyenek alkalmazhatóak más kontextusokban is (külső érvényesség);
3. *következetesség (dependability)*: az elemzés és az eredmények legyenek következetesek (megbízhatóság);
4. *bizonyíthatóság (confirmability)*: az eredmények legyenek elfogulatlanok (objektivitás).

3.3. A kevert módszerű kutatások jellemzői és minőségi kritériumai

A kevert módszerű kutatás a kvantitatív és a kvalitatív adatok, adatgyűjtési és -elemzési eljárások, megközelítések, fogalmak és terminológia egy kutatásban történő ötvözését, integrációját jelenti (Dörnyei 2007/2019: 44, 163, Johnson és Onwuegbuzie 2004: 17). A kutató pragmatikus megközelítésből szemléli vizsgálati tárgyát és az összegyűjtött adatok alapján dolgozik mind az indukció (minták azonosítása, hipotézisek, elméletek alkotása), mind a dedukció (hipotézisek, elméletek tesztelése: igazolása vagy cáfolata), mind pedig az abdukció (az eredmények megértéséhez vezető legjobb magyarázatok megtalálása és alkalmazása) módszerével (Johnson és Onwuegbuzie 2004: 17). A kevert módszerű kutatások kialakulásában és elterjedésében jelentős szerepet játszott a triangulációból nyert pozitív kutatói tapasztalat. Bár triangulációt elsőként a kvalitatív paradigmán belül alkalmaztak, láthatóvá vált, hogy az egyes módszerek korlátai, gyengeségei áthidalhatók mások előnyeivel, s ily módon növelhető a kutatás belső és külső érvényessége, vagyis általánosíthatósága (Creswell 2009).

Például a kvalitatív vizsgálatok kontextusfüggéséből és alacsony esetszámából eredő reprezentativitási hiány orvosolható azzal, ha a kvalitatív vizsgálat résztvevőjét (vagy szövegét) egy előzetes, reprezentatív mintán végzett felmérés eredményei alapján választják ki (pl. Rátkainé Jablonkai (2010: 138) a vizsgálata fókuszába állított európai uniós szövegműfajokat egy nagymintás felmérés alapján választotta ki). Az összetett jelenségek megértéséhez is előnyös a kevert módszerű megközelítés: például a fordítási szövegalkotás vizsgálatában statisztikai elemzéssel azonosíthatjuk a tipikus jelenségeket egy korpuszban, majd egy mélyreható, kvalitatív elemzéssel feltárhatjuk a jelenségek egyedi sajátosságait (pl. Götz (2019) a kvantitatív korpuszelemzéssel azonosított „*vajon* mintákat” fordítási szempontból részleteiben is megvizsgálta).

A különféle módszerek kombinálását Dörnyei (2007/2019: 164–166) három szempontból látja különösen előnyösnek:

1. jobban megérthetünk komplex vagy többszintű jelenségeket az által, hogy átfogóbb, teljesebb képet kapunk róluk;
2. triangulációval hitelesíthetjük, megerősíthetjük a kapott kutatási eredményeket,
3. a munkánk szélesebb körben találhat érdeklődésre, mivel egyparadigmájú kutatásoknál előfordulhat, hogy kevesebb figyelmet vagy hitelt kapnak azoktól, akik nem annak a művelői.

A kevert módszerű kutatások további előnyei és hátrányai a következőkben foglalhatóak össze (Creswell és Plano Clark 2011, valamint Johnson és Onwuegbuzie 2004: 21 alapján):

Előnyök:

1. a számszerű eredményeket kiegészítik pl. szóbeli adattal, narratívákkal, képekkel (vagy a kvalitatív eredményeket számszerű adatokkal);
2. alkalmasak megalapozott elmélet (*grounded theory*)⁶ felállítására és tesztelésére;
3. választ tudnak adni többféle kutatási kérdésre;
4. az egyik paradigma hátrányait kompenzálják a másik paradigma előnyei;
5. a különféle módszerekkel nyert eredmények megerősíthetik, hitelesíthetik egymást, s így jobban megalapozhatják a következtetéseket;
6. kiküszöbölik az egyparadigmájú kutatás korlátozott látókörét;
7. hozzájárulnak az eredmények általánosíthatóságához.

Hátrányok:

1. komplexitásuk miatt nehéz egyedül végrehajtani;
2. számos módszerhez és azok kombinációs lehetőségeihez is érteni kell;
3. költségesebbek és időigényesebbek lehetnek, mint az egyparadigmájú kutatás;
4. még nem minden területe kellően kidolgozott (pl. a paradigmák kombinációjából eredő problémák; hogy hogyan lehet kvantitatív adatot kvalitatív módon elemezni; miként lehet egymásnak ellentmondó eredményeket értelmezni).

Ahogy a fenti felsorolás is mutatja, a paradigmák ötvözése nem történhet bárhogyan, ennek is vannak *alapelvei*. A szakirodalomban többen, sokféle szempont szerint foglalkoznak a módszerek lehetséges kombinációinak leírásával és kategorizálásával (pl. Creswell 2009, Creswell és Plano Clark 2011, Dörnyei 2007/2019, Király et al. 2014, Tashakkori és Teddlie 2010), amelyeket példákkal is illusztrálnak, ezért ezekre itt részletesen nem térek ki. A következőkben kettőt fogok röviden bemutatni (Creswell és Plano Clark (2011), valamint Dörnyei (2007/2019) taxonómiáját), melyek jól tükrözik a különféle megközelítések strukturális, illetve pragmatikus jellegét, és a nyelvi közvetítés kutatásában is megtalálhatók.

Creswell és Plano Clark (2011) *strukturális szempontból* hat tipikus vizsgálati felépítést⁷ különít el:

1. összetartó párhuzamos felépítés (*concurrent convergent or parallel design*): párhuzamosan kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtés és -elemzés, majd ezeket összehasonlítva és összekapcsolva születik meg az eredmények értelmezése;
2. magyarázó, egymásra épülő felépítés (*explanatory sequential design*): először kvantitatív, majd az alapján kvalitatív adatgyűjtés (pl. interjúkérdések kidolgo-

⁶ Erről bővebben ld. Sallay és Martos (2018) elemző tanulmányát.

⁷ Az angol terminusok magyar nyelvű megfeleltetésénél Király et al. (2014) fordítását vettem alapul.

zása) és adatelemzés, ezt követi az eredmények értelmezése (melyben a kvantitatív eredmények magyarázatát a kvalitatív eredmények segítik);

3. feltáró egymásra épülő felépítés (*exploratory sequential design*): először kvalitatív, majd kvantitatív kutatási szakasz (pl. interjúk alapján kérdőív kidolgozása), végül értelmezés;

4. beágyazott felépítés (*embedded/nested design*): vagy kvantitatív, vagy kvalitatív kutatáson belül kiegészítésként másik módszerű adatgyűjtés és -elemzés is, melynek eredményei az eredeti módszertan eredményeihez adódnak hozzá;

5. transzformatív felépítés (*transformative design*): transzformatív elméleti keretben olyan módszerek alkalmazása, amelyek egy bizonyos populáció igényeit szolgálják és változást idéznek elő;

6. többszakaszú felépítés (*multiphase design*): időben elhúzódó, egymásra épülő és párhuzamos kvalitatív és kvantitatív kutatási szakaszok egy nagyobb (átfogó) kutatási projekten belül.

Dörnyei (2007/2019: 170–173) és Johnson és Onwuegbuzies (2004: 21–22) *pragmatikus szempontból*, az adatgyűjtési eszközök felől közelítve veszik számba a lehetséges kombinációkat (zárójelben a paradigmák kapcsolódási módja és sorrendje szerepel):

1. kérdőíves felmérés, majd azt kiegészítő interjú vagy retrospekció (kvantitatív → kvalitatív; mint fent Creswell és Plano Clark (2011) magyarázó, egymásra épülő struktúrája);
2. interjúadatok felhasználásával kérdőíves felmérés (kvalitatív → kvantitatív);
3. interjúkutatás, majd azt kiegészítő kérdőíves felmérés (kvalitatív → kvantitatív);
4. kérdőíves felmérés eredményei alapján kidolgozott interjúkutatás (kvantitatív → kvalitatív);
5. párhuzamosan végzett kvalitatív és kvantitatív vizsgálatok (kvalitatív/kvalitatív + kvantitatív/kvantitatív);
6. párhuzamosan végzett kísérlet(ek) és interjú(k) (kvantitatív + kvalitatív);
7. longitudinális kutatás kevert módszerű elemekkel (kvantitatív + kvalitatív);
8. önriport (*self-report*: a résztvevők saját elbeszélése) és megfigyelési adatok kombinációja (kvalitatív + kvantitatív).

Mivel a kevert módszerű kutatások kvalitatív és kvalitatív eljárásokat ötvöznek, megbízhatóságuk és érvényességük egyes elemeik minőségéből adódik össze. Vonatkoznak tehát rájuk a korábbiakban bemutatott *minőségi kritériumok*. Tashakkori és Teddlie (2010) azonban ezeken túlmenően megfogalmaz még egy követelményt a belső érvényességhez kapcsolódóan, az ún. *módszertani érvényességet* (*design validity*), amely legitimizálja az eltérő paradigmához tartozó módszerek alkalmazásának létjogosultságát a kutatás célja(i) tükrében. A módszertani érvényesség feltétele abban az esetben teljesül, ha a kutató megindokolja, mely módszereket miért és hogyan

kombinálja, és bizonyítja, hogy a módszerek ötvözése nagyobb fokú érvényességet eredményez a kutatásában, mintha egy paradigmán belül maradt volna.

4. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának irányai

Korábbi munkáimban (Károly 2007, 2014) amellet érveltem, hogy a *fordítás* (a nyelvi közvetítés összes fajtáját beleértve), az eredeti szövegalkotáshoz hasonlóan egy kommunikatív esemény. Ebből következően egy olyan komplex *nyelvi, kognitív és társadalmi* jelenség, amely *egyszerre* nyilvánul meg *produktumként és folyamatként*. Így a nyelvi közvetítés kutatómódszertani háttere is az elmúlt évtizedek során rendkívül összetetté vált. Nem csupán a fordítás eredményeként keletkező célnyelvi szövegproduktum sajátosságainak feltárására és leírására van ugyanis szükség, hanem arra is, hogy a szövegalkotási és -értelmezési folyamatot, a folyamat résztvevőit (a fordítót/tolmacsot és a fordítás célközönségét) és a fordítás kontextusát is jobban megismerjük.

A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának irányai és módszerei ebből a szempontból négy nagy csoportra oszthatók (eltérő megközelítésből ugyan, de erre az osztályozásra épül Saldanha és O'Brien 2014-es munkája is):

1. a fordítási/tolmacsolási szövegre irányuló ún. *eredményorientált* kutatások;
2. a fordítási/tolmacsolási folyamatra irányuló *folyamatorientált* kutatások;
3. a fordítást megrendelő, megalkotó, befogadó, oktató vagy tanuló stb. személyekre irányuló *résztvevő-orientált* kutatások;
4. a társadalmi, kulturális, ideológiai stb. környezetre és körülményekre irányuló *kontextusorientált* kutatások.

Természetesen – ahogy a korábbi részekben is látható volt – a kutatások osztályozása más szemszögből is lehetséges volna (pl. a kutatási paradigmák, az adat-típusok, a mérőeszközök, vagy a hipotézisek típusa szerint⁸), de ez az a felosztás, amely meglátásom szerint – elméleti szempontból – leginkább illeszkedik a nyelvi közvetítés produkcióból és produktumból egyaránt álló kutatási tárgyához. A következőkben a különféle vizsgálatok főbb módszereit tekintem át, és a hazai és nemzetközi fordítástudományi szakirodalomból vett példákon keresztül illusztrálom ezek különféle megvalósulásait.

⁸ Ezekről bővebben ld. Chesterman (2000) és Marco (2009) munkáját. A jelen megközelítéshez Marco (2009) felosztása áll közel, aki négy kutatási modellt azonosít a fordítástudományon belül: (1) a szöveg szempontú leíró (*textual descriptivist*), (2) a kognitív (*cognitive*), (3) a kulturális (*culturalist*), valamint (4) a szociológiai (*sociological*) modellt.

4.1. Eredményorientált vizsgálatok

Az eredményorientált kutatások tárgya elsősorban a (tágon értelmezett) fordítási szövegalkotási folyamat során keletkező célnyelvi szöveg, de ide sorolhatók egyéb fordításhoz kapcsolódó diskurzusok (paraszövegek) is, mint pl. a fordítói előszók vagy a fordítás kontextusában készített interjúk leírt változatai is (Saldanha és O'Brien 2014: 51). Fókuszukban – a diskurzuselemzés elméleti és módszertani jellemzőihez hasonlóan – a különféle társadalmi, kulturális, illetve intézményi környezetbe ágyazottan *használt, természetes, beszélt* vagy *írott szövegek/interakciók szerkezeti és funkcionális sajátosságainak feltárása, megismerése* áll. A külső környezet mellett a szövegkörnyezet hatása is érdekl.

Nem titkolt szándéka a vizsgálatoknak – a produktumon keresztül – közelebb jutni a fordítási folyamat alaposabb megértéséhez is (erről bővebben ld. Bell 1991), ezért az eredmény- és a folyamatorientált kutatások gyakran összekapcsolódnak. Az eredményorientált vizsgálatok célja lehet bizonyos szövegsajátosságok leírása (*descriptive approach*), magyarázata (ok-okozati viszony feltárása/*explanatory approach*) és értékelése (*evaluative approach*) (Saldanha és O'Brien 2014: 50). Ehhez elsősorban (de nem kizárólag) a korpusznyelvészet (*corpus linguistics*), valamint a szövegnyelvészet (*text linguistics*) és a diskurzuselemzés (*discourse analysis*), azon belül különösen a kritikai diskurzuselemzés (*critical discourse analysis, CDA*), a mediált és multimodális diskurzuselemzés (*mediated and multimodal discourse analysis*), a műfajelemzés (*genre analysis*) és a társalgáselemzés (*conversation analysis*) elméleteit és módszertani apparátusát használja fel. Az eredményorientált vizsgálatok elsősorban a fordítási szövegek ún. szövegszintű jelenségeit (Károly 2007, 2014) tárják fel (pl. Pisanski Peterlin 2008a, 2008b), de vannak olyan elemzések is, amelyek a mondat határán belüli egységek (szavak, kifejezések, tagmondatok stb.) sajátosságaira térnek ki (pl. Williams 2007).

Az eredményorientált vizsgálatok témái olyan nyelvi jelenségekhez köthetők, mint pl. a regiszter és a műfaj (pl. López-Arroyo és Roberts 2017), a stílus (pl. Pietrzak 2015), a retorika (pl. Bánhegyi 2009, Mauranen 1993), a szövegkohézió és -koherencia (pl. Károly 2014, Seidl-Péché 2011), a szövegminőség (Schäffner és Adab 2001), az átváltási műveletek (pl. Klaudy 1997), a fordítói stratégiák (pl. Chesterman 1993). A szövegek elemzése történhet manuálisan vagy számítógéppel. A kutatók dolgoznak kvalitatív és kvantitatív módszerekkel egyaránt, így – különösen az elmúlt 10-20 évben – igen jellemzővé váltak a kevert módszerű kutatások. Pl. a kis adatbázison általában manuálisan elvégzett kvalitatív szemléletű (hipotézisalkotó) elemzések természetes követői a nagyméretű korpuszon számítógépes támogatással végzett kvantitatív (hipotéziseket tesztelő) vizsgálatok, de a szövegelemzést kiegészíthetik retrospektív interjúk is, hogy a szövegjelenségek mögött rejlő okokat is fel lehessen tárni.

4.2. Folyamatorientált vizsgálatok

A folyamatorientált kutatások fókuszában a nyelvi közvetítést kísérő egyéni mentális/kognitív és viselkedési, valamint a társadalmi és kulturális folyamatok állnak. Céljuk ezek feltárása, leírása és annak vizsgálata, hogy hogyan hatnak a különféle nyelvi közvetítési tevékenységekre. Ezek a kutatások az 1980-as évektől kezdtek igazán szaporodni, ezért ma már számos összegző munka elérhető a módszereikről és eredményeikről (pl. Göpferich 2010, Sun 2011, Tirkkonen-Condit és Jääskeläinen 2000, Tirkkonen-Condit 2002). Az első időkben a kutatók leginkább retrospekciós és introspekciós módszerekkel, verbális riportokkal dolgoztak (pl. naplólírás, retrospektív interjú vagy a *TAP/think-aloud protocol* felhasználásával, pl. Krings 1987, Kussmaul és Tirkkonen-Condit 1995), de a technika fejlődése (pl. a képernyőrögzítő/*screen recording*, billentyüleütés-naplózó/*keystroke logging*⁹, szemmozgáskövető/*eye tracking* szoftverek¹⁰, a gépi fordítás/*machine translation*) egészen új utakat nyitott meg és jelentősen hozzájárult nemcsak a kutatások számának, hanem azok minőségének emelkedéséhez is. A verbális riportok ugyanis párhuzamos feldolgozást (*dual processing*, Cohen 1987) igényelnek – mivel egyszerre kell a feladatra koncentrálni és a végrehajtásáról reflektálni (ráadásul adott esetben egy másik nyelven) –, s így befolyásolhatják a feladat-végrehajtás idejét, módját, minőségét stb., és torzíthatják a kutatás eredményét.

A kutatók érdeklődésének középpontjában igen változatos témák állnak: a fordítási kompetencia (pl. Brøgger 2017), az ún. metakogníció (a fordítók fordítási folyamatról alkotott nézetei, pl. Hubscher-Davidson 2009), a fordítási feladathoz szükséges kognitív erőfeszítés (pl. Lacruz 2017), a munkamemória (pl. Li 2020) stb. Mivel céljuk a közvetítési tevékenység folyamatának feltárása és az azt kísérő jelenségek hatásának vizsgálata, jellemzően triangulációt alkalmaznak és kvalitatív vagy kevert paradigmával dolgoznak. A különféle szoftverek alkalmazása ezért gyakran kiegészül más, a szövegalkotási folyamat természetes kontextusáról és/vagy résztvevői életéről, személyiségéről stb. is kvalitatív vagy kvantitatív adatot szolgáltató eljárásokkal is, így pl. az etnográfiai kutatások eszközeivel (pl. megfigyelés, interjú), kérdőívvel (pl. pszichometriai teszt, feladat előtti és utáni kérdőíves felmérés), vagy akár fiziológiai mérésekkel is (pl. EEG/elektroenkefalográfia¹¹; ezekről bővebben ld. Saldanha és O'Brien 2014: 148).

⁹ A billentyüleütést naplózó szoftver a szöveg írása közben rögzíti a klaviatúra billentyűinek lenyomását, az egyes lenyomások közötti szüneteket (ezek idejét és gyakoriságát), az egér mozgását, a feladat elvégzésének idejét stb.

¹⁰ A szemmozgást követő szoftver egy szemüveg segítségével nyomon követi és rögzíti a szem mozgását, valamint azt (és annak idejét) is, amikor a szem egy adott pontra fókuszál.

¹¹ Az elektroenkefalográfia a pszichés működés élettani hátterének vizsgálatát teszi lehetővé (a mérőeszköz az idegsejtek elektromos aktivitását regisztrálja).

4.3. Résztvevő-orientált vizsgálatok

A résztvevő-orientált kutatások érdeklődésének középpontjában a nyelvi közvetítés folyamatának ágensei állnak, elsősorban a fordító és a tolmács, de lehet a fordítási feladat megrendelője, szerkesztője, célnyelvi befogadója, valamint fordító- és tolmácsképzésben a képző vagy a képzett személy. Szemléletük szociológiai természetű, céljuk a nyelvi közvetítés folyamatában résztvevők társadalmi, kulturális, szociológiai sajátosságainak feltárása és leírása. Saldanha és O'Brien (2014: 151) szerint e sajátosságok megismerése kétféle módon történhet, amelyek jól kiegészítik egymást: (1) a fordítási folyamat résztvevőinek célzott vizsgálatával vagy (2) human segítség bevonásával a kutatási folyamatba. Ebben a felfogásban a tudományos kutatás a kutató és a résztvevők (fordítók, válaszadók, információszolgáltatók stb.) közötti kollaboratív, rekontextualizációs tevékenységen alapul. Fontos ezért, hogy a mérőeszközök olyan nyelven készüljenek el, és az adatgyűjtés olyan nyelven történjen, amelyet az érintettek (adatgyűjtő és adatszolgáltató) kellő biztonsággal, magas szinten használnak (lehetőség szerint az anyanyelvükön), hogy a kellő nyelvtudás hiánya ne torzítsa az adatokat, s azokon keresztül a kutatás eredményét.

A résztvevő-orientált kutatások témái rendkívül szerteágazók, pl. fordítóképzésben részt vevő hallgatók tapasztalatai, percepciói (pl. Pisanski Peterlin 2014), a tolmács-/fordítói szakma sajátosságai (pl. Katan 2009), fordítói szakértelem és attitűdök (pl. Muñoz-Miquel 2018, Pavlovič 2007), technológiai megoldások alkalmazása (pl. Vieira 2017). Módszerei tekintetében itt is a paradigmák ötvözése a jellemző, így pl. kérdőíves felmérés (Eszenyi 2022) és egyéni vagy fókuszcsoportos interjúk¹² együttes alkalmazása. A gyakorlatkutatás (*practitioner research*) egyik, különösen az oktatásban alkalmazott fajtája, az akciókutatás is kedvelt módszere a területnek, mert „cselekvés általi tanulással” (Campbell és McNamara 2010) a „cselekvő” (pl. fordító) számára lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy az általa végzett „cselekvés” (*action*) (pl. fordítóképzésben egy új képzési módszer vagy technológia alkalmazására irányuló intervenció) hogyan képes változtatni/javítani a munkáját. A fókuszcsoportos interjú az akciókutatásban is jól alkalmazható mérőeszköz, mert lehetővé teszi az intervencióban résztvevők véleményének, percepciójának megismerését.

A kevert módszerű vizsgálatokban – ahogy azt a 3.3. részben láthattuk – az eljárások kombinációja többféle lehet: sorrendben kvantitatív módszer először, majd ezt követően kvalitatív módszer; kvalitatív módszer először, majd kvantitatív módszer; kvantitatív és kvalitatív módszerek egy időben párhuzamosan (pl. amikor egy kérdőív zárt és nyitott kérdéseket egyaránt tartalmaz). Az adatok elemzése terén kérdőíves kutatásokban kellően nagymennyiségű résztvevő esetében az ún. zárt kérdéseknél (pl. eldöntendő kérdések, rangsorolások, korra/nemre/nemzetiségre/stb., ill. intervallumokra vonatkozó kérdések, pl. külföldön töltött évek száma) és páros vagy

¹² Az interjúkészítés és -elemzés elveiről ld. Maykut és Morehouse (1994) és Saldanha és O'Brien (2014: 168–188).

páratlan fokozatú Likert-skáláknál¹³ (pl. 1–4-ig vagy 1–5-ig) statisztikai módszerek alkalmazása az elvárás (átlagok számítása vagy százalékok megadása nem elegendő), nyitott, kifejtős kérdéseknél és interjúkutatásban pedig az elemzés kvalitatív módszerekkel (pl. tartalom- vagy tematikus elemzéssel) történik.

4.4. Kontextusorientált vizsgálatok

A kontextusorientált kutatások fókuszában a nyelvi közvetítés környezete, körülményei állnak, a fogalom tehát nem elsősorban a szöveggörnyezet vizsgálatára utal. Megközelítése szociológiai és kultúratudományi (szociokulturális) természetű, célja annak feltárása és leírása, hogy a fordító/tolmács munkáját milyen külső társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai vagy egyéb tényezők befolyásolják (esetleg motiválják), a nyelvi közvetítés milyen körülmények között zajlik és hogy a fordítás/tolmácsolás miként hat a célnyelvi (befogadó) kultúrára (Saldanha és O'Brien 2014: 205). Ebből következően leíró és magyarázó jellegű vizsgálatok egyaránt jellemzik.

A területen végzett kutatások témája a fent említett fókuszokat képezi le különféle intézményi környezetben (az EU-ban, bíróságon, felsőoktatásban stb.; pl. Koskinen 2008), politikai-gazdasági háttérben (pl. Sánchez 2011), diszciplináris vonatkozásban (pl. Krein-Khüle 2011), kulturális kontextusban (pl. Hamdan és Natour 2014) stb. Mivel e vizsgálódások középpontjában a kontextus különféle befolyása áll, a legjellemzőbb kutatási paradigma a kvalitatív kutatás, és azon belül az esettanulmány. Az esettanulmány azért különösen kedvelt módszer, mert – a tudományos kísérletekkel ellentétben, amelyek kontrollált körülmények között tanulmányozzák a jelenségeket –, a vizsgált jelenséget (esetet) annak természetes, valós kontextusában tárja fel (pl. megfigyeléssel, interjúval). Fontos feltétele ezért, hogy elemzésének alapegysége (az „eset”, amelyet vizsgál) egy saját kontextussal rendelkező (kontextualizált), „valós” és nem absztrakt jelenség legyen (mint pl. egy téma, érv vagy hipotézis; Yin 2009: 32). Valós eset lehet egy személy (fordító vagy tolmács), egy szöveg (forrás- és/vagy célnyelvi szöveg, munkaanyag vagy végleges változat, amennyiben teljes és nem csupán részlet, mert a részletek nem teljesítik a kontextualizáció feltételét), egy intézmény (pl. egy képzőhely vagy egy fordítóiroda), de akár egy esemény (háború kitörése, elnökválasztás stb., aminek következtében jelentős fordítási tevékenység keletkezik) vagy folyamat is (pl. egy képzés, a beiratkozástól a munkaerőpiacra való kikerülésig) (Saldanha és O'Brien 2014: 207–208). Jó tudni, hogy amennyiben szükséges, egy esettanulmánynak is lehet kvantitatív eleme (ha pl. a vizsgált eset valamely tulajdonsága mennyiségi szempontból is

¹³ A Likert-skálát kvantitatív kutatásokban használják két szélsőséges érték közötti minőség (pl. bizonyos tevékenységgel kapcsolatos attitűd) mérésére. Általában 1–5-ig, 1–7-ig vagy 1–10-ig terjed (1-es érték: „egyáltalán nem értek egyet”; legmagasabb érték: „teljes mértékben egyetértek”; középső szám: semleges attitűd, vagy „nem tudom eldönteni”). A skála páros számú is lehet (pl. 1–4), ha döntésre akarjuk késztetni a válaszadót (ilyenkor ugyanis nincs középső érték a semleges válaszra).

érdekes; ld. 3.3. rész), de az így kapott statisztikai eredmények csupán az adott esetre (személyre, szövegre stb.) vonatkoztathatók és nem általánosíthatók.

5. Összegzés

Tanulmányom a nyelvi közvetítés empirikus vizsgálatához alkalmazható kutatási módszerek alapelveit, sajátosságait és minőségi követelményeit tekintette át, majd fókuszuk és céljuk szerint rendszerbe foglalta a szakterületen végzett eddigi kutatások irányait és módszereit. Bár a fordítástudomány az elmúlt fél évszázad során rendkívüli fejlődésen ment keresztül a kutatások módszertani apparátusa és kidolgozottsága tekintetében, vizsgálódásai sajnálatos módon még nem egyenszilárdságúak – még ha publikálásra kerültek is. Ezekre a problémákra vagy hiányosságokra már a korábbiakban is utaltam az egyes módszerek tárgyalása során, de az alábbiakban röviden összefoglalom a legjellemzőbbeket. Esetenként előfordulnak a következők:

- a kutatás célmeghatározása, kérdései és módszerei nincsenek teljesen összhangban egymással;
- a kutatási kérdések és hipotézisek nem illeszkednek az alkalmazott módszertani paradigmához, vagy nincsenek kellő pontossággal megfogalmazva;
- a kutatás vagy azon belül az egyes vizsgálatok (pl. a szöveges vagy korpusz-adatok elemzése) megbízhatóságának mértékéről nem szerepelnek adatok;
- a megbízhatóság érdekében nem alkalmaznak kontrollelemzőket a szövegelemzésben;
- a megismételhetőség biztosítására a szövegelemzéshez nem közölnek mintaelemzést (pl. a módszerekről szóló fejezetben vagy a függelékben), ami részletesen bemutatná az elemzés módját és lépéseit;
- kvalitatív kutatásban nem sorolják fel a kontextus, a résztvevők vagy a szövegek kiválasztásának szempontjait, és nem indokolják, hogy az adott vizsgálatához miért a választott kontextus/résztvevő/szöveg a legmegfelelőbb;
- kvantitatív kutatásban nagy mennyiségű adat esetében nem alkalmaznak az elemzéshez statisztikai módszereket, hanem csupán átlagokat, százalékokat közölnek;
- statisztikai elemzésben nem adja meg, vagy nem értelmezi a szignifikancia szintjét;
- új mérőeszköz kidolgozásakor nem szolgáltatnak információt/adatot annak megbízhatóságáról és validálásáról (konstruktum, kipróbálás, a kipróbálás eredményei alapján elvégzett módosítások stb.).

Ezek a hiányosságok természetesen nem csupán a fordítástudomány területén publikált kutatásokban jelennek meg, más tudományterületeken is előfordulnak. Szintén

általános nehézséget okoz, hogy a kevert módszerű kutatások vonatkozásában még számos elvi és gyakorlati kérdés merül fel, mivel alkalmazásuk még nem olyan nagy hagyományokra tekint vissza, mint az egyparadigmájú vizsgálatoké. A szakterület diszciplináris versenyképessége érdekében azonban fontos feladata a jövő fordítás-tudományi kutatásainak ezek megválaszolása, valamint a rendelkezésre álló módszertani ismeretek körültekintő alkalmazása és a minőségi követelmények teljesítése.

Irodalom

- Alderson, J. C., Clapham, C., Wall, D. 1995. *Language test construction and evaluation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bachman, L. F. 2004. *Statistical analyses for language assessment*. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511667350>
- Bánhegyi M. 2009. *The effects of politics and ideology on the translation of argumentative political newspaper articles*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítás-tudományi Doktori Program.
- Bell, R. T. 1991. *Translation and translating: Theory and practice*. London: Longman.
- Brøgger, M. N. 2017. When translation competence is not enough: A focus group study of medical translators. *Meta* Vol. 62. No. 2. 397–414. <https://doi.org/10.7202/1041030ar>
- Brown, J. D. 1988. *Understanding research in second language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, A., McNamara, O. 2010. Mapping the field of partitioned research, inquiry, and professional learning in educational contexts: A review. In: Campbell, A., Groundwater-Smith, S. (szerk.) *Action research in education I*. London, California, New Delhi, Singapore: Sage. 21–36.
- Chesterman, A. 1993. From 'is' to 'ought': Translation laws, norms and strategies. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–20. <https://doi.org/10.1075/target.5.1.02che>
- Chesterman, A. 2000. A causal model for translation studies. In: Olohan, M. (szerk.) *Intercultural faultlines: Research models in translation studies – textual and cognitive aspects*. Manchester: St. Jerome. 15–28. <https://doi.org/10.4324/9781315759951-2>
- Chesterman, A. 2007. On the idea of a theory. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 1–16. <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.1.1>
- Cohen, A. 1987. Using verbal reports in research on language learning. In: Færch, C., Kasper G. (szerk.) *Introspection in second language research*. Clevedon: Multilingual Matters. 82-95.
- Creswell, J. W. 2009. *Research design – Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V. L. 2011. *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks: Sage.
- Curry, M. J., Lillis, T. 2004. Multilingual scholars and the imperative to publish in English: Negotiating interests, demands and rewards. *TESOL Quarterly* Vol. 38. No. 4. 663-688. <https://doi.org/10.2307/3588284>
- Dankó Sz., Csizér K. 2022. Statisztikai próbák a fordítás-tudományi kutatásokban. In: Klauzy K., Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómód-*

- szertanába I. *Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 59–76. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/4>
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. 2005. Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (szerk.) *The Sage handbook of qualitative research*. 3rd edition. Thousand Oaks: Sage. 132.
- Dörnyei Z. 2005. *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum.
- Dörnyei Z. 2007/2019. *Research methods in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Efrat Efron, S., David, R. 2019. *Writing the literature review. A practical guide*. New York, London: The Guilford Press. <https://doi.org/10.1111/fcsr.12312>
- Fóris Á. 2022. Általános etikai kérdések a fordításkutatásban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 109–122. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/7>
- Glynn, D. 2021. Outline of a theory of non-translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 22. No. 1. 113. <https://doi.org/10.1556/084.2021.00001>
- Göpferich, S. 2010. Data documentation and data accessibility in translation process research. *The Translator* Vol. 16. No. 1. 93–124. <https://doi.org/10.1080/13556509.2010.10799295>
- Götz A. 2019. *Linguistic contrast and translation universals: A corpus-based investigation of the translational use of the Hungarian pragmatic marker vajon ('I wonder')*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.156476/ELTE.2018.048>
- Hajtman B. 1971. *Bevezetés a matematikai statisztikába (pszichológusok számára)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hamdan, J. M., Natour, Y. S. 2014. Gender of cited authors: A problem for the English-Arabic translation of scholarly research. *Babel* Vol. 60. No. 3. 265–280. <https://doi.org/10.1075/babel.60.3.01ham>
- Hatch, E., Lazaraton, A. 1991. *The research manual*. New York: Newbury House.
- Holliday, A. 2002. *Doing and writing qualitative research*. London: Sage.
- Hubscher-Davidson, S. 2009. Personal diversity and diverse personalities in translation: a study of individual differences. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 17. No. 3. 175–192. <https://doi.org/10.1080/09076760903249380>
- Hubscher-Davidson, S. 2011. A discussion of ethnographic research methods and their relevance for translation process research. *Across Languages and Cultures* Vol. 12. No. 1. 1–18. <https://doi.org/10.1556/Acr.12.2011.1.1>
- Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J. 2004. Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher* Vol. 33. No. 7. 14–26. <https://doi.org/10.3102/0013189X033007014>
- Katan, D. 2009. Occupation or profession: A survey of the translators' world. *Translation and Interpreting Studies* Vol. 4. No. 2. 187–209. <https://doi.org/10.1075/tis.4.2.04kat>

- Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott Nyelvtudomány* Vol. 2. No. 1. 77–87.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2010. Shifts in repetition vs. shifts in text meaning: A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation. *Target* Vol. 22. No. 1. 40–70. <https://doi.org/10.1075/target.22.1.04kar>
- Károly K. 2014. *Szövegkohérenca a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Király G., Dén-Nagy I., Géring Zs., Nagy B. 2014. Kevert módszertani megközelítések. Elméleti és módszertani alapok. *Kultúra és Közösség* Vol. 5. No. 2. 95–104.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K., Károly K. 2000. The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: M. Olohan (ed.) *Intercultural faultlines. Research models in translation studies I. Textual and cognitive aspects*. Manchester: St. Jerome. 143–160. <https://doi.org/10.4324/9781315759951-10>
- Koskinen, K. 2008. *Translating institutions: An ethnographic study of EU translation*. Manchester: St. Jerome.
- Krein-Khüle, M. 2011. Register shifts in scientific and technical translation. A corpus-in-context study. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 391–414. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799495>
- Krings, H. 1987. The use of introspective data in translation. In: Faerch, C., Kasper, G. (szerk.) *Introspection in second language research*. Clevedon: Multilingual Matters. 159–176.
- Kussmaul, P., Tirkkonen-Condit, S. 1995. Think-Aloud Protocol analysis in translation studies. *TTR* Vol. 8. No. 1. 177–199. <https://doi.org/10.7202/037201ar>
- Lacruz, I. 2017. Cognitive effort in translation, editing, and post-editing. In: Schwieter, J. W., Ferreira, A. (szerk.) *The handbook of translation and cognition*. Hoboken: Wiley-Blackwell. 386–401. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch21>
- Larsen-Freeman, D., Long, M. H. 1991. *An introduction to second language acquisition research*. London: Longman.
- Lester, J. D., Lester, J. D. Jr. 2015. *Writing research papers. A complete guide*. Boston: Pearson.
- Li, J. 2020. The impact of verbal working memory on written translation: Empirical evidence and an initial model. *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies* Vol. 19. Cognitive translation studies: Theoretical models and methodological criticism. 237–262. <https://doi.org/10.52034/lansstts.v19i0.558>
- Lincoln, Y. S., Guba, E. G. 1985. *Naturalistic enquiry*. Newbury Park, C.A.: Sage.
- López-Arroyo, B., Roberts, R. P. 2017. Genre and register in comparable corpora: An English/Spanish contrastive analysis. *Meta* Vol. 62. No. 1. 115–136. <https://doi.org/10.7202/1040469ar>
- Mahboob, A., Paltridge, B., Phakiti, A., Wagner, E., Starfield, S., Burns, A., Jones, R. H., De Costa, P. I. 2016. TESOL Quarterly research guidelines. *TESOL Quarterly* Vol. 50. No. 1. 42–65. <https://doi.org/10.1002/tesq.288>
- Marco, J. 2009. Training translation researchers: An approach based on models and best practice. In: Mason, I. (szerk.) *Training for doctoral research. Special issue of The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 3. No. 1. 13–37. <https://doi.org/10.1080/1750399X.2009.10798779>

- Mauranen, A. 1993. Contrastive ESP rhetoric: Metatext in Finnish-English economics texts. *English for Specific Purposes* Vol. 12. No. 3. 3–22. [https://doi.org/10.1016/0889-4906\(93\)90024-I](https://doi.org/10.1016/0889-4906(93)90024-I)
- Matthews, B., Ross, L. 2010. *Research methods: A practical guide for the social sciences*. Edinburgh: Pearson Education.
- Maykut, P., Morehouse, R. 1994. *Beginning qualitative research. A philosophic and practical guide*. London: The Falmer Press.
- Muñoz-Miquel, A. 2018. Differences between linguists and subject-matter experts in the medical translation practice. An empirical descriptive study with professional translators. *Target* Vol. 30. No. 1. 24–52. <https://doi.org/10.1075/target.14130.mun>
- Pavlovič, N. 2007. Directionality in translation and interpreting practice: Preliminary report on a questionnaire survey in Croatia. In: Pym, A., Perekrestenko, A. (szerk.) *Translation research projects I*. Tarragona: Intercultural Studies Group. 79–96.
- Pallant, J. 2020. *SPSS survival manual. A step by step guide to data analysis using IBM SPSS*. 7. kiadás. London: Routledge.
- Pietrzak, P. 2015. Stylistic aspects of English and Polish medical records. Implications for translation. *The Journal of Specialized Translation* Vol. 23. (2015 január).
- Pisanski Peterlin, A. 2008a. Translating metadiscourse in research articles. *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 2. 205–218. <https://doi.org/10.1556/Acr.9.2008.2.3>
- Pisanski Peterlin, A. 2008b. The thesis statement in translations of academic discourse: An exploratory study. *The Journal of Specialised Translation* No. 10. 10–22. (2008 július).
- Pisanski Peterlin, A. 2014. Academic discourse in translation: Trainee translators' performance, experience and perception of rhetorical conventions. *English for Specific Purposes* Vol. 36. No. 1. 60–73. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2014.06.001>
- Rátkainé Jablonkai R. 2010. *A corpus-linguistic investigation into the lexis of written English EU discourse: An ESP pedagogic perspective*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Saldanha, G., O'Brien, Sh. 2014. *Research methodologies in translation studies*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.1.2>
- Sallay V., Martos T. 2018. A Grounded Theory (GT) módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle* Vol. 73. No. 1/2. 11–28. <https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.1.2>
- Sánchez, D. 2011. Translating science: Contexts and contests. On the translation of a misogynist scientific treatise in early twentieth-century Spain. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 325–348. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799492>
- Schäffner, Ch., Adab, B. 2001. The idea of the hybrid text in translation: Contact as conflict. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 2. 167–180. <https://doi.org/10.1556/Acr.2.2001.2.1>
- Seidl-Péché O. 2011. *Fordított szövegek számítógépes összevetése: Autentikus magyar szövegek és fordítás eredményeként létrejött célnyelvi magyar szövegek lexikai kohéziós mintázatának összehasonlító elemzése*. Doktori Értekezés. Kézirat. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/seidlpecholivia/diss.pdf>
- Silverman, D. 2005. *Doing qualitative research*. London: Sage.
- Silverman, D. 2006. *Interpreting qualitative data*. California, London: Sage.

- Sun, S. 2011. Think-aloud-based translation process research: Some methodological considerations. *Meta* Vol. 56. No. 4. 928-951. <https://doi.org/10.7202/1011261ar>
- Swales, J. M., Feak, Ch. B. 1994. *Academic writing for graduate students*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Tashakkori, A., Teddlie, C. (szerk.). 2010. *SAGE handbook of mixed methods in social & behavioral research*. 2. kiadás. Thousand Oaks: Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9781506335193>
- Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (szerk.) 2000. *Tapping and mapping the processes of translation and interpreting*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.37>
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Process research: State of the art and where to go next? *Across Languages and Cultures* Vol. 3. No. 1. 5–19. <https://doi.org/10.1556/Acr.3.2002.1.1>
- Vieira, L. N. 2017. Cognitive effort and different task foci in post-editing of machine translation: A think-aloud study. *Across Languages and Cultures* Vol. 18. No. 1. 79–105. <https://doi.org/10.1556/084.2017.18.1.4>
- Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The map: A beginner's guide to doing research in translation studies*. Manchester: St. Jerome.
- Williams, I. A. 2007. A corpus-based study of the verb *observer* in English-Spanish translations of biomedical research articles. *Target* Vol. 19. No. 1. 85–103. <https://doi.org/10.1075/target.19.1.06wil>
- Woods, A., Fletcher, P., Hughes, A. 1986. *Statistics in language studies*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139165891>
- Yin, R. K. 2009. *Case study research: Design and methods*. 4. kiadás. Los Angeles, London: Sage.
- Zeichner, K. M., Noffke, S. 2010. Practitioner research. In: Campbell, A., Groundwater-Smith, S. (szerk.) *Action research in education*. Vol. 1. London, California, New Delhi, Singapore: Sage. 395–466.

Terminusjegyzék

- elméleti kutatás** (*theoretical research*): egy vagy több elmélet vagy elméleti kérdés mélyreható (szükség esetén összehasonlító) vizsgálata és kritikus elemzése már rendelkezésre álló kutatások alapján, majd új elmélet felállítása vagy állásfoglalás valamelyik korábbi elmélet mellett vagy ellen.
- empirikus kutatás** (*empirical research*): olyan adatalapú kutatás, amelyben a kutató a vizsgált jelenségről új/eredeti adatokat gyűjt, majd ezek alapján keres választ a kérdéseire.
- érvényesség** (*validity*): a kutatás abban az esetben teljesíti az érvényesség feltételét, ha valóban azt a jelenséget vizsgálja, amelyet eredetileg célul kitűzött.
- kevert módszerű kutatás** (*mixed methods research*): a kvantitatív és a kvalitatív adatok, adatgyűjtési és elemzési eljárások, megközelítések, fogalmak és terminológia egy kutatásban történő ötvözése, integrációja.
- kutatási kérdés** (*research question*): a kutató munkáját motiváló olyan tudományos jelentőséggel bíró kérdés, amely még feltáratlan/megválaszolatlan, vagy amelyre az eddigi kutatásokban ellentmondásos eredmények/válaszok születtek.

kvalitatív kutatás (*qualitative research*): minőségi természetű kutatás; kisebb mennyiségű adat (pl. egy-egy eset) alapján, induktív logikával, a valóságot (komplex jelenségeket) a kutató saját „szűrőjén” keresztül tárja fel és értelmezi.

kvantitatív kutatás (*quantitative research*): mennyiségi természetű kutatás; nagy mennyiségű, számszerű adattal és statisztikai elemzésekkel végez méréseket, és tár fel törvényszerűségeket.

megbízhatóság (*reliability*): a kutatás megbízhatósága azt jelenti, hogy ha azt megismételnénk (vagy egy másik kutató megismételné), ugyanazon körülmények között és azonos feltételek mellett ugyanaz az eredmény keletkezne.

primer kutatás (*primary research*): közvetlen adatelemzésen alapuló, új eredményt hozó vizsgálat.

szekunder kutatás (*secondary research*): más kutatók eredményeinek vagy elméleteinek az összegzése, szintetizálása adott témában vagy szempontok szerint.

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) 2022.
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 59–76.

Statisztikai próbák a fordítástudományi kutatásokban

Dankó Szilvia

ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
szilvia.danko@yahoo.com

Csizér Kata

ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
wein.kata@elte.btk.hu

Kivonat: A fejezet áttekinti azon általános statisztikai megközelítéseket, amelyekre kvantitatív vagy kevert módszerű – mintavételeken, azaz statisztikai adatgyűjtésen alapuló – kutatásoknál és hipotézisvizsgálatoknál a tudományos megalapozottsághoz szükség van. A fordítástudományban gyakori módszer a statisztikai adatjellemezés, amelynek eszköze a leíró statisztika. Lehetőség van továbbá a minták tesztelésére, ami hipotézisalkotással jár együtt. Ez a következtetéses statisztika. A kutató által felállított hipotézist statisztikai próbákkal kell ellenőrizni, amelyek a változók tulajdonságai közötti eltérést statisztikailag jellemzik: megbízható módon kimutatják, hogy van-e a változók között számottevő (szignifikáns) eltérés. A változók mérési szintje határozza meg, melyik statisztikai próbát érdemes elvégezni, vagy milyen típusú mutatókat lehet használni. Az eredmények helyes értelmezéséhez elengedhetetlen a megfelelő szignifikanciaszint kiválasztása. Röviden bemutatjuk a statisztikai próbák korpuszkutatásban és kérdőívek eredményeinek kiértékelésében való alkalmazhatóságát, majd számba veszünk néhány ismert statisztikai elemzőprogramot. A cikk célja, hogy elméleti háttérrel nyújtson a gyakorlathoz. Konkrét példákat, amelyek az ismertetett módszerek alkalmazását illusztrálják, a statisztikai (tan)könyvekben érdemes keresni.

Kulcsszavak: nullhipotézis, p-érték, statisztikai elemzőszoftver, statisztikai próba, szignifikanciaszint

Hivatkozás: Dankó Sz., Csizér K. 2022. Statisztikai próbák a fordítástudományi kutatásokban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 59–76.

DOI: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/4>

1. Bevezetés

Ez a fejezet a kutatási szempontok közül a fordítástudományi kutatásoknál használható statisztikai alapismereteket, a kutatások során alkalmazható statisztikai próbák, elemzések lehetőségeit és elvárásait tekinti át. Az empirikus kutatásokban nem helyettesíthetjük a tudományos elemzést alátámasztás nélküli kijelentésekkel, valamint elengedhetetlen a kapott adatokból statisztikai eszközökkel bizonyított – szignifikáns vagy nem szignifikáns – eredmény megállapítása. Amennyiben a kutatási eredmények nagyobb része mérhető, kvantitatív adat, azokat rendszerezni, elemezni lehet matematikai és statisztikai módszerekkel. A kutatás bizonyítására célszerű olyan matematikai módszereket használni, amelyek tömören, átfogóan fejezik ki a vizsgált jelenségeket, jól áttekinthetőek, a tudományágon belül közérthetőek, illetve alkalmasak lehetnek időbeli vagy térbeli összehasonlításra. A választott téma és a kutatási kérdések jellege meghatározza, milyen módon és mértékben szükséges a statisztikai alátámasztás, és eldönti, mi legyen a vizsgált sokaság és a mintavételi eljárás, milyen ismérvekre terjedjen ki a megfigyelés, sőt ösztönözhet a használható módszerek közötti választásra is.

Az általános statisztika az elméleti kérdésekkel és a statisztikai vizsgálatok során alkalmazott módszerekkel általánosságban foglalkozik, de létezik szakstatisztika a társadalmi-gazdasági élet egy-egy területének statisztikai módszerekkel történő vizsgálatára is. A szakmai tárgyak nemzetközi oktatási és kutatási standardoknak megfelelő tanítása elképzelhetetlen módszertudományok, sztochasztikus modellezés nélkül.

A társadalomtudományi szakok között akad jónéhány – pl. a pszichológia, szociológia vagy politológia –, ahol egy vagy két féléven keresztül kötelező hallgatni a statisztika tárgyat. A következő néhány oldalon bepillantást nyújtunk ezen tudományág alapjaiba, ugyanakkor mindenki számára feltétlenül ajánljuk, hogy a kutatásához kiválasztott statisztikai próbának részletesen olvasson utána (Hunyadi és Vita 2008), és azt először kisebb mintán próbálja ki. E kötet egyéb tanulmányaiban (Károly 2022, Eszenyi 2022) részletesen szerepelnek az adatgyűjtés kritériumai és módja (kérdőív/interjú/korpusz összeállítása, ellenőrzése és véglegesítése), valamint a megbízhatóság és az érvényesség feltételei. A továbbiakban adottnak tekintjük a szükséges és elégséges adatok¹ rendelkezésre állását. A kvantitatív adatokat különböző módon csoportosítva eltérő elméletek igazolási lehetősége nyílik meg a kutató előtt. Az elemzőszoftverekkel lefuttatott statisztikai próbákból statisztikailag bizonyított következtetések vonhatók le. A következőkben az adatoktól függően sorra vesszük a lehetséges elemzési módszereket, amelyek biztosíthatják a kutatási hipotézisek tudományos bizonyítását vagy cáfolatát.

¹ Adat: a mérés során megfigyelt dolgokhoz, jelenségekhez vagy emberekhez rendelt szám.

2. Statisztikai változók és mérési szintek

„A statisztika a tömegesen előforduló jelenségekre, folyamatokra vonatkozó információk összegyűjtésének, leírásának, elemzésének, értékelésének és közlésének tudományos módszertana” (Ács és Pintér 2011: 11). A kutatásokban a sokaságból valamilyen szisztematikus módszerrel vett mintán, avagy korlátozott számú elemen figyelünk meg tömegesen előforduló jelenségeket. A statisztikai adatokat valamely ismérv szerint csoportosítjuk, rendszerezjük.

A statisztikát hagyományosan két részterületre osztják: leíró és következtetési statisztikára. A leíró (deskriptív) statisztika a mintát jellemzi, az adatok kvantitatív elemzésével és statisztikai összegzésével foglalkozik (viszonyszám², átlag³, szóródás⁴, indexszám⁵, eloszlások⁶ jellemzése vagy előrejelzések stb.). A leíró statisztika alkalmazási körébe tartozik pl. a nyelvészeti adatok, korpuszelemzések gyakorisági listáiban a szógyakoriság, kulcsszóelemzés, szótípus/szóalak arányok egyszerű jellemzése. A kérdőívek eredményei szintén jól szemléltethetők ezen statisztikai mérőszámokkal. Statisztikai sorokat többféle szempont alapján állíthatunk fel: pl. gyakorisági sor, idősor (trendtípusok, ingadozások, extrapoláció), mennyiségi vagy területi sor. Ezeket viszonyszámok jellemzik, és szemléltetésük statisztikai táblákkal vagy függvényeken (pl. sűrűségfüggvény, eloszlásfüggvény) alapuló grafikus ábrákkal történhet.

A következtetési statisztika szorosan épít a matematikai statisztikára és a valószínűség-elméletre, foglalkozik az adatok jellemzéséből származó információk alapján hozott döntésekkel, ezért döntéshozó statisztikának is nevezik. Azt vizsgálja, hogy a minták azonos sokaságból (populációból) származnak-e (Kovács 2006). A megfelelő statisztikai próba alkalmazandó két vagy több gyakorisági lista összehasonlításakor, vagy kérdőíves felmérés esetében, amikor több adatsort hasonlítunk össze. A következő statisztikai próbák tartoznak ide: t-próbák, khi-négyzet próba, korreláció, regressziószámítás és varianciaanalízis, amelyek célja az adatsorok közötti (szignifikáns vagy nem szignifikáns) különbözőségek kimutatása. Ezen módszereket szignifikanciavizsgálatként is szokták emlegetni.

A kutatásban szereplő adatokat statisztikai módszerekkel elemezhetővé kell tennünk. A statisztikai próbák helyes alkalmazásához tudni kell, milyen statisztikai próbát milyen típusú adatsorral alkalmazhatunk. Először arról kell dönteni, hogy a vizsgált adatok a változók⁷ melyik csoportjába illenek, és milyen az adott változó

² A viszonyszám két – valamilyen szempontból összetartozó – adat hányadosa.

³ Az átlag az értékek számtani középátlója.

⁴ Szóródásnak nevezzük az adatok egymástól vagy valamely középértéktől való eltérését, különbözőségét.

⁵ Index: a közvetlenül nem összehasonlítható, de összetartozó adatok átlagos változását mutató összetett összehasonlító viszonyszám.

⁶ A változók (diszkrét vagy folytonos) eloszlása. Többféle eloszlás (pl. normális) és eloszlásfüggvény van.

⁷ Változó: a kutatásban szereplő adat bármilyen jellemzője, amely alapján rendezhető (pl. szövegek száma).

eloszlása (követi-e a normalitást vagy nem), e szerint kell majd paraméteres⁸ vagy nemparaméteres statisztikai eljárásokat⁹ használnunk. Megkülönböztetünk diszkrét vagy folytonos változókat. Diszkrét változónak tekintünk minden olyan adatot, amely nem vehet fel végtelen sok értéket (pl. férfi/nő, beszélt nyelvek száma stb.). Ezeknek az adatoknak/csoportoknak a teljes mintán mérhető gyakorisága vagy eloszlása van. A folytonos változók a diszkrét változókkal szemben nem jellemezhetőek egyértelmű határokkal, elméletben végtelen sok értéket vehetnek fel. A folytonos változók a leginkább alkalmasak arra, hogy a klasszikus statisztikai számításokat elvégezzük rajtuk (pl. átlag, medián¹⁰ stb.), és a tudományos világban alkalmazott mérési módszereknek is jobban megfelelnek.

A változókat bizonyos jellemzők alapján mérési szintekbe¹¹ sorolhatjuk, ami megszabja, milyen statisztikai műveleteket lehet velük végezni, milyen típusú mutatókat vagy melyik statisztikai próbát érdemes kiválasztani. Az osztályozás hierarchikus felépítésű, mivel minden mérési szint rendelkezik minden előző mérési szint tulajdonságával, így pl. az intervallumskála rendelkezik az ordinális és nominális skála tulajdonságaival is. A statisztikában a következő mérési szinteket (skálátípusokat) különböztetik meg:

1. nominális skála (pl. férfi/nő) – diszkrét változók esetén,
2. ordinális skála (pl. iskolai végzettség) – általában diszkrét változók esetén,
3. metrikus skála – folytonos és folytonosnak tekinthető diszkrét változók esetén, amely lehet:
 - a) intervallumskála (nincs abszolút nullpontja, pl. IQ-teszt),
 - b) arányskála (van természetes nullpontja, pl. testmagasság).

A nominális és ordinális mérési szintű változók tartoznak a minőségi, az intervallum és az arányskála mérési szintű változók a mennyiségi ismérvek közé. A mérési szintek közül az intervallumskála és az arányskála a legmagasabb mérési szint. Azt nevezzük intervallum- vagy arányskála mérési szintű változónak, amelynek az értékei önmagukban jelentést hordoznak, azokkal matematikai művelet végezhető (pl. életkor). Az arányskála mérési szintű változó leírása során használható mutatók: gyakoriság, középértékek és szóródási¹² mérőszámok (pl. szórás, relatív szórás, variancia), valamint az eloszlás görbéjének alakmutatói (pl. ferdeség és csúcsosság). Az intervallum-, illetve az arányskála mérési szintű változók esetében nagyon kevés

⁸ A paraméteres statisztika a statisztikai következtetések egyik ága, amely ismert eloszlásokon alapuló felbontási kritériumokat használ.

⁹ A nemparaméteres statisztika a statisztikai következtetések egyik ága, amelynek számításai és eljárásai nem támaszkodnak a valószínűség-eloszlások egy adott paraméteres családjába tartozó adatokra.

¹⁰ A medián egy adatsor középső értéke, amelynél az ennél kisebb és nagyobb adatok száma azonos.

¹¹ A mérési szint a változók osztályozása bizonyos jellemzők alapján.

¹² Szóródásnak nevezzük az adatok egymástól vagy valamely középértéktől való eltérését, különbözőségét.

kivétellel mindig ugyanazon statisztikai próbákat, tesztek alkalmazzák a kutatók. Az 1. táblázatban láthatók a mérési szintek jellemzői.

1. táblázat
A mérési szintek (skálátípusok) jellemzői

A mérési szintek jellemzői	Nem metrikus		Metrikus
	Nominális (névleges)	Ordinális (sorrendi)	
Megállapítható, hogy egyes értékek melyik egy- séghez tartoznak	+	+	+
Értékei sorrendbe rendezhetők	-	+	+
Értékeivel matematikai művelet végezhető (példá- ul átlag), és van mértékegysége	-	-	+

A leíró statisztikai elemzés során a nominális mérési szintű változók jellemzően minőségi vagy területi ismérvek. A minőségi ismerv a fordítástudományban lehet például, hogy a vizsgált szövegek milyen nyelven íródtak, a területi ismerv pedig a földrajzi terület vagy ország, ahonnan a szövegek vagy a fordítók származnak. Az ordinális mérési szint rendelkezik mindazon jellemzőkkel, mint a nominális mérési szint, valamint az adatok sorba rendezhetők. Az ordinális mérési szintű változó esetében nemcsak a skálaértékek azonos vagy nem azonos volta, hanem azok sorrendisége is az egységek között fennálló valós viszonyokat írja le. Mind a nominális, mind az ordinális változókat gyakran szokták oszlopdiagrammal és kördiagrammal ábrázolni. A következő statisztikai mutatókat alkalmazzák a leggyakrabban az ilyen mérési szintű változók esetében: középértékek és szóródási mérőszámok, gyakorisági mutatók. Alkalmazhatunk statisztikai próbákat is például khi-négyzet próba¹³ vagy rangkorreláció¹⁴.

Amennyiben két változó összefüggését kívánjuk vizsgálni, akkor lehetőség van kapcsolatvizsgálati módszerekkel magyarázni a függő változók viselkedését független változó(k) segítségével. Két változó között a kapcsolat lehet független, amikor X ismerv szerinti hovatartozás ismerete nem ad semmilyen többletinformációt az Y szerinti hovatartozásról. Lehet sztochasztikus, ha az egyik ismerv hatással van a másikra, de nem határozza meg egyértelműen annak értékeit/változatait. Továbbá lehet függvényszerű (determinisztikus), amikor a vizsgált egységek X szerinti hovatartozásának ismeretében egyértelműen megmondható azok Y szerinti hovatartozása is. A sztochasztikus kapcsolat fajtái: asszociáció, vegyes, korreláció és rangkorreláció. A korrelációs számítás a mennyiségi ismérvek közötti kapcsolat szorosságának mérése. A kapcsolat szorosságát zárt intervallumban szokás mérni $0 \leq \text{mutató} \leq 1$, iránya pozitív vagy negatív lehet, amikor a 0 teljes függetlenséget, az 1 függvényszerű (deter-

¹³ Khi-négyzet próba: diszkrét eloszlású változók mérésére alkalmas statisztikai eljárás, mely arra ad választ, hogy a két változó között van-e szignifikáns kapcsolat.

¹⁴ A rangkorreláció a valószínűségszámításban a változók közötti kapcsolat/összefüggés erősségét és irányát vizsgálja (ok-okozati összefüggés nélkül).

minisztrikus) kapcsolatot jelent. Az X és Y függvényszerű kapcsolatát regressziószámítással¹⁵ lehet jellemezni, vagyis a mennyiségi ismérvek egymásra gyakorolt hatásának számszerűsítésével, e hatások irányának és mértékének megállapításával becsléseket végzünk. Az elemzéseket, értelmezéseket keresztábrával¹⁶, khi-négyzet próbával és a nominális változók közötti kapcsolatokat mérő mutatókkal végezhetjük. A kapcsolatokat vizsgáló statisztikai próbákat összesítve a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat
Kapcsolatvizsgálati tábla

		Független változó (ami alapján mérjük a változást)	
		Nem metrikus	Metrikus
Függő változó (aminek a változását mérjük)	Nem metrikus	Keresztábrá-elemzés	Diszkriminanciaelemzés ¹⁷ (többváltozós függvények)
	Metrikus	Varianciaelemzés ¹⁸	Korrelációs számítás és regressziószámítás

A fordítástudományban jellemzően előforduló statisztikai cél az adatjellemzés. A leggyorsabb jellemzés az adatok táblázatba rendezése, amelyek lehetnek egyszerű, csoportosító vagy kombinációs táblák. Statisztikai táblának nevezzük a megfelelő külső formával ellátott statisztikai sorok összefüggő rendszerét. A táblázatkészítés célja, hogy lényeges információkat rendezett és tömör formában mutassunk be. Egy táblázat statisztikai célú elemzésekor meg kell állapítani: (a) milyen sokaságra (populációra) vonunk le következtetéseket a minta alapján, (b) milyen tulajdonságokat és változókat mértek a vizsgálatban, (c) milyen formában tünteti fel a táblázat az adatokat, és (d) milyen összéképet lehet kiolvasni a táblázatból. A csoportosított adatokat, eredményeket szemléletes módon az adatok eloszlásának ábrázolásával és az eloszlások numerikus jellemzésével jelenítjük meg. Statisztikai jellemzésre hipotézisvizsgálatoknál és általában véve a tudományos megalapozottsághoz van szükség. Minden hipotézisvizsgálat ugyanazokból a lépésekből áll, az egyes statisztikai próbák csak bizonyos technikai elemekben különböznek egymástól (Vita 2010). Eltekinteni a statisztikai próbáktól akkor lehet, ha a kutatás teljes mértékben kvalitatív

¹⁵ Regressziószámítás (regresszióanalízis) során két vagy több véletlen változó között feltételezett kapcsolatot/összefüggést vizsgáljuk.

¹⁶ Keresztábra: változók közötti kapcsolat (asszociáció) jellemzésére alkalmas adattábla. A mátrixban többnyire két vagy több (nominális vagy ordinális) változó értékeinek együttes eloszlása ábrázolható.

¹⁷ Diszkriminanciaelemzés (diszkriminanciaanalízis): olyan adatelemzési módszer, amelyet kategóriába tartozás előrejelzésére lehet használni. Azt vizsgálja, hogy a csoporthoz tartozás mekkora százalékban becsülhető a független változókkal.

¹⁸ Varianciaelemzés (varianciaanalízis): számos egyező szórású, normális eloszlású csoport átlagának összevetésére alkalmas statisztikai módszer, melyet angol megnevezésének (*analysis of variance*) kezdőbetűiből ANOVA-ként is ismernek.

(például interjú). Rendszerint kutatói elvárás, hogy a kapott számszerű eredményekről megfogalmazzuk, hogy kellően megalapozottak-e (nem a véletlennek köszönhetőek), és a táblázatban látható adatok között milyen kapcsolat/összefüggés (például erős vagy gyenge) van, valamint a kapcsolat szignifikáns-e valamely előre meghatározott valószínűségi értéken (p -értéken).

3. Statisztikai próbák és alkalmazhatósági körük

Statisztikai próbának vagy statisztikai tesztnek nevezzük azt az eljárást, amelynek a segítségével eldönthetjük, hogy az adott hipotézis elfogadható-e vagy sem, vagyis hogy a kutatási eredmény általánosítható-e a populációra/sokaságra nézve is. A hipotézisvizsgálatok általános célja, hogy a populációból szerzett minták tulajdonságai között különbséget keressenek, majd az eredmény alapján a populáció jellemzőire vonatkozóan valamilyen következtetést levonhassanak. A nullhipotézis alapvetően azt feltételezi, hogy a minták között nincs számottevő (szignifikáns) eltérés. A megfelelő statisztikai próba kiválasztása során figyelembe kell venni, milyen mérési szintűek a változóink, és összetartozó¹⁹, páros vagy független-e²⁰ a mintánk.

A korábbiak szerint a nominális és ordinális mérési szintű változók tartoznak a minőségi statisztikai próbák típusába, az intervallum- és az arányskála mérési szintű változók a mennyiségi típusba. Ezek alapján a leggyakrabban alkalmazott egyváltozós vagy többváltozós statisztikai próbákat a 3. táblázat tartalmazza.

A statisztikai tesztek két nagy csoportba oszthatjuk: parametrikus és nemparametrikus tesztekre, annak függvényében, hogy milyen mintaeloszlást vizsgálunk. A paraméteres próbák alkalmazásának több előfeltétele van, például a mintánk normalitása, illetve a változóink folytonos mivolta. A normális eloszlás becslésére a vizuális ábrázolás (például hisztogramok), míg tesztelésére statisztikai próbák állnak rendelkezésre. Amennyiben a mintánk nem követi a normális eloszlást, a nemparaméteres próbák alkalmazása lehetséges. A paraméteres próbáknak többnyire (de nem minden esetben) megvan a nemparaméteres párjuk. A kétféle próbatípus közül a paraméteres próbák több előfeltételt igényelnek, ennek fejében viszont erejük nagyobb, mint a hasonló feladatra alkalmazott nemparaméteres próbáké. Az már az adott helyzetben a felhasználó döntése, hogy melyik próbatípushoz fordul (Vita 2010).

¹⁹ Összetartozó minta: ugyanazon a skálán mért változók összehasonlítása, változás vagy összetartozó párok vizsgálata, önkontrollós kísérletek.

²⁰ Független minta, ha egymástól függetlenül választunk ki mintákat különböző populációból vagy egy véletlen mintát valamilyen szempont szerint részekre bontunk.

3. táblázat
A leggyakrabban alkalmazott statisztikai próbák

A statisztikai próba neve	Milyen típusú változók?	Hány csoport/minta?	Milyen típusú minta?	A statisztikai próba típusa
Egyváltozós statisztika				
Egymintás T-próba	Minőségi és mennyiségi	Egymintás	Függő	Parametrikus
Egymintás u-próba, z-próba	Minőségi és mennyiségi	Egymintás	Függő	Parametrikus
Egy szempontos varianciaanalízis (ANOVA)	Mennyiségi	Kettőnél Több	Független	Parametrikus
Fisher-teszt	Minőségi	Egymintás	Függő	Parametrikus
Friedman-próba	Mennyiségi	Kettőnél több	Függő/független	Nemparametrikus
Független T-próba	Minőségi és mennyiségi	Kétmintás	Független	Parametrikus
Kevert ANOVA	Mennyiségi	Kettőnél több	Függő	Parametrikus
Khi-négyzet próba	Minőségi	Egymintás	Függő	Nemparametrikus
Kolmogorov–Smirnov-próba	Mennyiségi	Kétmintás	Független	Nemparametrikus
Kruskal–Wallis-próba	Mennyiségi	Kettőnél több	Függő/független	Nemparametrikus
Mann–Whitney-próba	Minimum ordinális	Kétmintás	Függő/független	Nemparametrikus
Páros T-próba	Minőségi és mennyiségi	Kétmintás	Függő/páros	Parametrikus
Welch-próba (d-próba)	Mennyiségi	Kétmintás	Független	Parametrikus
Wilcoxon-próba	Minőségi	Egymintás	Függő	Nemparametrikus
Többváltozós statisztika				
Diszkriminancia-analízis	Mennyiségi	Két vagy több	Függő/független	Parametrikus és nemparametrikus
Lineáris regresszió	Mennyiségi	Egymintás	Függő/független	Nemparametrikus
Pearson-féle korreláció	Mennyiségi	Két adatsor	Független	Parametrikus
Spearman-féle korreláció	Minimum ordinális	Két összefüggő	Független	Nemparametrikus

A paraméteres próbastatisztikai eljárások legelterjedtebb példája a t-próba. A t-próba normál eloszlású és kis számú minta ($n < 30$) esetén használható. Típusait tekintve megkülönböztetünk egy-, kétmintás vagy páros (például elő- és utómérés) t-próbát (Tóthné 2011). Az egymintás t-próba azt vizsgálja, hogy a minta átlaga szignifikánsan különbözik-e egy adott értéktől. A t-próba lefuttatása után kapott t-értéket kell összehasonlítani a Student-féle t-eloszlás²¹ a táblázatában leolvasható t-értékkel a kiválasztható statisztikai biztonsági szinten. A t-értéket a statisztikai könyvekben a Student-féle t-eloszlás valószínűségi szintjeinek táblázata tartalmazza (Falus és Ollé 2006) a minta szabadságfokának²² megfelelő sorokkal és a sokaság százalékos eloszlását (vagy szignifikanciaszintet) jelző oszlopokkal.

Az egymintás mellett a kétmintás és páros t-próbák is rendelkezésünkre állnak a kutatásokhoz. A kétmintás t-próba két mintaeloszlás átlagát és szórását vizsgálja, amellyel statisztikailag tudjuk igazolni a különbséget a két minta között. A páros t-próba összetartozó mintákat (például ugyanazt a csoportot különböző időpontokban) hasonlít össze. Csakúgy, mint az egymintás esetében, itt is a t-érték alapján hozunk döntést, amelyet összevetünk az általunk választott szignifikanciaszinttel. A legtöbb statisztikai programban megkapjuk a mintánk t-értékét, amely alapján képesek vagyunk statisztikailag igazolt megállapítást hozni a mintánkról.

Ha kettőnél több mintát kell összehasonlítani, akkor az ANOVA²³ varianciaanalízis a legjobb módszer. Az egyirányú ANOVA ellenőrzi, hogy van-e szignifikáns különbség három vagy több független csoport átlaga között. Az ANOVA táblázat információt nyújt a csoportok közötti és a csoportokon belüli változásokról. Több típusa létezik a varianciaanalízisnek, annak megfelelően, milyen csoportokat és feltételeket hasonlítunk össze (ismételt mérések esetén kevert ANOVA, többszemponos²⁴ és összetartozó mintás²⁵).

A nemparametrikus tesztek nem követelik meg a normalitást, de egy részüknél feltétel, hogy az eloszlásnak bizonyos alakja (például szimmetrikus) legyen. Kevesebb feltételük van, mint a parametrikus teszteknek, és nominális és ordinális változókon is használhatók (Tóthné 2011). Ide sorolható a khi-négyszet próba, amely arra ad választ, hogy a két változó között van-e szignifikáns kapcsolat (például a megfigyelt gyakoriságok szignifikánsan különböznek-e a várható gyakoriságtól). A khi-négyszet eljárás feltétele, hogy a táblázat minden cellájában legyen elégséges adat. Ez

²¹ A Student t-eloszlás egy valószínűségi-eloszlás táblázat, amelyet William Sealy Gosset 1908-ban fejlesztett ki. A táblázat a statisztikai könyvek függelékeiben található meg. (Az eloszlást leíró tanulmányt Gosset *Student* álnéven publikálta.)

²² A szabadságfok az egymástól függetlenül választható elemek számával egyenlő. Jele: *f*.

²³ ANOVA (*analysis of variance*): varianciaanalízis vagy varianciaelemzés, olyan statisztikai módszer, mely számos egyező szórású, normális eloszlású csoport átlagának összevetésére alkalmas.

²⁴ Ha két független változónk van, mely a csoportosítás alapját képezi, akkor kétszemponos varianciaanalízisről beszélhetünk.

²⁵ Összetartozó mintás varianciaelemzésről beszélünk, ha egy csoportot vizsgálunk kettőnél több helyzetben.

a módszer alkalmas több adatsor közötti összefüggés elemzésére. A khi-négyzet értéke megbízhatatlanná válik, ha kisebb populációt hasonlítunk sokkal nagyobbhoz, vagy ha a várható gyakoriság ötnél kisebb (ilyenkor például túlértékeli a gyakori elemeket). A Mann–Whitney²⁶ statisztikai módszer a kétmintás t-próba változata arra az esetre, amikor nincs túl sok adat, és az adatok nem normális eloszlásúak, vagy ha a két minta varianciája szignifikánsan eltérő.

Léteznek többváltozós statisztikai próbák, amelyekkel azt vizsgálhatjuk, hogy két vagy több változó összefügg-e. Amikor a változóink között asszociációt keresünk, kapcsolatvizsgálati eljárásokhoz folyamodhatunk. Ennek leggyakoribb példája a korreláció, amely két változó lineáris kapcsolatát írja le. Ha változók között oksági viszonyokat is felfedezünk, a korrelációs teszten túl érdemes regressziószámítást végezni. A fordítástudományi kutatásokban is előfordulhatnak egymással összefüggő adatok, például a szövegek hossza és a fordítók életkora/neme/anyanyelve stb. Ilyenkor kell a megfelelő többváltozós teszthez folyamodni.

4. A szignifikanciaszint

A statisztikai szignifikancia kulcsszerepet játszik a statisztikai hipotézisvizsgálatokban, mert tulajdonképpen a próbastatisztika eredményének a valószínűségét számcszerűsíti. A szignifikancia kifejezés nem a fontosságot jelenti, és nem egyenlő a kutatási, elméleti vagy gyakorlati szignifikanciával.

A szignifikanciaszint (jele: α) a kiinduló hipotézis elfogadására vonatkozó döntés helyességét fejezi ki, ami egyúttal a döntéshozatal megbízhatósági szintje. A kutatók saját kutatásuk szignifikanciaszintjét rendszerint előre meghatározzák. Létezik a statisztikai szignifikanciára vonatkozó másik mutatószám, a p -érték, amelyet a számítógépes statisztikai programok a többi eredménnyel párhuzamosan kiszámolnak. A p -érték jelöli az adott tesztstatisztika értékének (például t-próba esetén t-érték) előfordulási valószínűségét. „Az ún. p -érték használata – amit gyakran empirikus szignifikanciaszintnek neveznek – a szignifikanciaszint megválasztását valójában a hipotézisvizsgálat eredményének felhasználójára bízta” (Vita 2010: 1144). A gyakorlatban a kutatók rendszerint elfogadják a $p < 0,05$ kritikus értéket mint konvencionális szignifikanciaszintet. Ez a fordítástudományban is bevett szokás, ahogy a legtöbb tudományterületen, bár vannak olyan tudományágak (például a gyógyszerészet), ahol elterjedt ennél jóval alacsonyabb, például 0,001-es szint is. Ha a próbastatisztika eredménye egyenlő vagy kisebb a kiválasztott szignifikanciaszinthez tartozó statisztikai értéknél, akkor azt mondjuk, hogy az eltérés szignifikáns az előre elfogadott p -értéken (például $p < 0,05$ -ös szinten). A statisztikai próba szignifikanciaszintjét az eredménnyel együtt kell megadni, mert

²⁶ A Mann–Whitney-próba a kétmintás t-próba nemparametrikus megfelelője, amelyet nem normális eloszlás, valamint ordinális változók esetén használunk. Azt a nullhipotézist vizsgáljuk, miszerint a két minta ugyanabból a populációból származik.

lehet, hogy a különbség 0,05-ös szinten szignifikáns, de 0,01-es szinten már nem. A szignifikanciaszint értéke azért fontos, mert ez mutatja meg, hogy az adott eredménynek a felhasználási terület szempontjából van-e fontossága, és elég nagy-e a mért hatásmagyság ahhoz, hogy szakmai szempontból érdemes legyen foglalkozni vele (Bárdits et al. 2016).

Ahhoz, hogy egy kutató megállapítsa az eredményeiről, hogy azok statisztikailag szignifikánsak-e, el kell végeznie a statisztikai próbát (számításokat), és a teszt-statisztika eredményét p -értéken kell értelmeznie. Akár volt előre megfogalmazott nullhipotézis, akár nem, a kiszámított eredmény statisztikailag akkor szignifikáns, ha a p -érték kisebb, mint az előre meghatározott szignifikanciaszint $p \leq \alpha$. Vagyis, ha az eredmény p -értéke kisebb vagy egyenlő az előre meghatározott szignifikanciaszinttel, akkor a kutató azt a következtetést vonhatja le, hogy a minta alapján kiszámított eredmény az egész sokaságra (populációra) igaz.

5. A statisztikai próbák jelentősége a fordítástudományi kutatásokban

Az utóbbi évtizedben megjelent fordítástudományi tanulmányokban a kutatók többféle szignifikanciavizsgálatot alkalmaztak. A nyelvészeti adatok gyakran nem indokolják statisztikai hipotézisek, például nullhipotézis felállítását, és a kutatók maguk sem fejtik ki munkájukban, miért választották éppen azt a statisztikai eljárást (vagy matematikai modellt), amelynek az eredménye végül bekerült a cikkbe. A kutatásokban gyakran fordulnak elő kérdőívek és a korpusznyelvészet megjelenésével korpuszelemzési adatok. Függetlenül az előnyben részesített kutatási formától, a következtetések levonásához elengedhetetlen valamely statisztikai próbával az előre meghatározott szignifikanciaszinten kiértékelni a kapott kvantitatív eredményeket.

5.1. Statisztikai próbák korpuszkutatás esetén

A korpusznyelvészetben megoszlanak a nézetek a szignifikanciatesztek használhatóságáról és megbízhatóságáról. Sok nyelvész kiemeli, hogy szükséges kimutatni valamely különbségről vagy hasonlóságról, hogy nem a véletlennek köszönhető, különösen mivel a mintavételi folyamat nem mindig garantálja a reprezentativitást. Ugyanakkor a valószínűségi statisztikai tesztek nem mindig használhatóak megbízhatóan a nyelvészeti adatok mérésére. A legelterjedtebb parametrikus tesztek, amelyeket a társadalomtudományokban használnak, feltételezik, hogy az adatok normális eloszlásúak, ami gyakran nem igaz a nyelvészeti adatokra (Oakes 1998: 11; McEnery és Wilson 1996: 70). Emellett a statisztikai tesztek a nullhipotézisen alapulnak, és feltételezik, hogy a két változó közötti összefüggés véletlenszerű, de a nyelv sohasem véletlenszerű, mert céllal beszélünk vagy írunk, így a nullhipotézis sohasem igaz

(Kilgarrieff 2005). Ennek bizonyítása nagy adatmennyiséggel lehetséges, és szerencsére a nyelvi korpuszok általában nagyon nagy mennyiségű adatot tartalmaznak. Természetesen a megfelelő korpuszok összeállítása kihívást jelent, a többnyelvű korpuszok esetén pedig még nagyobb feladat, mint az egynyelvű korpuszoknál.

Bár a szövegek könnyebb hozzáférhetőségével párhuzamosan a vizsgálati korpuszok mérete is egyre nő (lásd pl. Robin et al. 2016), a korpuszok méretéből még nem lehet egyértelműen következtetni a mintavétel pontosságára, vagyis hogy a korpusz mennyire reprezentálja a vizsgálni kívánt nyelvet/nyelvváltozatot. Ezért általános elvárássá vált a korpuszalapú kvantitatív vizsgálatok eredményei tekintetében a statisztikai szignifikancia vizsgálata is (Bisiada 2017; Robin 2018; Seidl-Péché 2020). Ez utóbbi segít annak alátámasztásában, hogy a minta vizsgálata során kapott mérési eredmények nem a véletlen miatt, nem a mintavétel hibájából vagy valamely mérési hibából következnek, hanem valóban jellemzik a vizsgálni kívánt nyelvet/nyelvváltozatot. Ha ugyanis a statisztikai szignifikanciavizsgálatok alapján a lekérdezések során kapott eredmények nem szignifikánsak, akkor ezen eredmények alapján még nem lehet a korpuszban reprezentált nyelvre/nyelvváltozatra egyértelmű következtetéseket levonni (Seidl-Péché 2020). A Genti Egyetem kutatói (De Sutter et al. 2012) szigorúbb fegyelemre intenek a korpusznyelvészeti fordításkutatási módszereket illetően. Kijelentik, hogy a kutatásokban szükséges lenne:

1. pontos áttekintést nyújtani a használt korpuszt alkotó anyagok kiválasztásának, annotálásának és ellenőrzésének módjáról;
2. magyarázatot nyújtani bármilyen felmerülő problémáról, amely az adatok kiválasztása és az annotálás közben felmerült, beleértve az alkalmazott megoldások explicit és motivált leírását;
3. a statisztikai szignifikanciateszteket a részletes kvalitatív elemzések kiegészítéseként, és nem ellenpontjaként kell feltüntetni (De Sutter et al. 2012: 137, a szerzők fordítása)²⁷.

Hangsúlyozzák, hogy úgy kellene bemutatni a hipotéziseket, hogy azokat más kutatók is tudják empirikusan tesztelni, értékelni és megismételni. Így a szakirodalomban felmerülő elméleti és módszertani problémák is megoldódhatnak. A hipotézisek újratesztelésével és korábbi munkák újraértelmezésével megnyílhat az út néhány népszerű, de eddig nem bizonyított állítás újragondolásához, például a fordításra ható eltérő forrásnyelvi és műfaji hatások összefüggéséről. Ez a módszer bátorításul szolgál a kutatók számára, hogy aktívabban együttműködjenek, aminek végeredményeképp a tudományág is jobban fejlődik. Mára már túlhaladott az a korábbi nézőpont,

²⁷(i) provide a meticulous overview of the corpus materials used and of the exact procedures for selecting, annotating and sifting the data; (ii) comment on any specific problems encountered during data selection and annotation, including explicit and motivated statements as to the solutions being adopted; (iii) include elaborate testing for statistical significance as a complement of, not in opposition to, thorough qualitative analysis. (De Sutter et al. 2012: 137)

amely szerint a kvantitatív nyelvészeti adatoknál gyakran nincs szükség statisztikai folyamatokra, mert sokszor nem mutatnak többet, mint amit egyszerűen nyers adatösszehasonlítással is megkaphatunk (Stubbs 1995). A korpusz-összeállítás és a statisztikai elemzést jellemző kezdeti hiányosságokat leküzdve a második generációs kutatásokban egyre inkább megtalálhatjuk a következetes módszertani koncepciót, amely a kutatási eredmények megbízhatóságáért is felel (Seidl-Pécs 2020).

5.2. Statisztikai próbák kérdőíves kutatás esetén

Egy tudományos igényű kérdőív elkészítése komoly szakmai jártasságot igényel (például ellenőrző kérdések, a kérdések rétegezése, logikai kapcsolatok megteremtése). Online rendkívül sok válaszadó elérhető, így kényelmes és gyors módszer, ráadásul a különböző programoknak (kérdőívszerkesztő online szoftver, Excel, IBM SPSS stb.) köszönhetően könnyedén összesíthetők és kiértékelhetők az eredmények. Azonban a legtöbb kutatónak az szokta a legnagyobb kihívást jelenteni, hogy a kapott eredményeket hogyan is szemléltesse úgy, hogy az az elvárásoknak megfelelő, látványos és magas színvonalú legyen. A kérdőíves vizsgálatok jóval nagyobb elemszámot kívánnak meg, mert minél nagyobb mintát vizsgálunk, annál nagyobb lehet az esélye a normalitásnak, és annál nagyobb a próba ereje. Bármilyen is a mérés, lényege, hogy minden esetben szabályszerűen kell a számokat a megfigyelt karakterisztikához vagy eseményekhez kötni. A szabályszerűség mikéntje megszabja a mérés alapjellemezőjét: a mérési skála típusát. Széles körben elterjedt a Likert-skála²⁸, melyet attitűdmérésre²⁹ használnak.

Ha döntenünk kell egy kérdőív szerkesztése során, hogy az adott kérdést arányskála vagy nominális, illetve ordinális mérési szintként fogalmazzuk-e meg, akkor tudnunk kell, hogy minél magasabb mérési szintet választunk, annál több információt tudhatunk meg az elemzés során. Tehát a nominális és ordinális mérési szintek helyett célszerű arányskálát választani, ezért törekedjünk az adatok kvantifikálására. Általában ezek a változók folytonos változók, illetve olyan diszkrét változók, amelyek feldolgozás szempontjából folytonosnak tekinthetők.

Minden informatikai rendszerrel feldolgozott, de legfőképpen az Excel táblázatkezelő alkalmazással rendszerezett adat statisztikailag könnyen elemezhető. Az elemzés végén emeljük ki azokat az összefüggéseket, amelyek a legszorosabb kapcsolatban állnak a témával, és hozzunk döntést a hipotéziseinkről. A kutatási kérdéseken alapuló hipotézisek megválaszolásakor mindig tegyük egyértelművé, hogy milyen statisztikai módszer eredményei alapján hoztuk meg a döntésünket. A kérdőív kiértékelésének részeként bátran alkalmazzunk ábrákat és diagramokat, hiszen segítségükkel sokkal átláthatóbb lesz az értékelés. Grafikus ábrázolásra leggyakrabban pontdiagramot, vonaldiagramot, hisztogramot, illetve dobozdiagramot (*box plot*) szoktak használni.

²⁸ A Likert-skála két szélső érték közötti mérési skála (általában 1–5-ig terjedő egyetértési skála).

²⁹ Attitűdmérés: viselkedésanticipáció, mely lehetővé teszi a társadalmi mozgások trendjeinek jóslását.

6. Statisztikai elemzőszoftverek

A táblázatkezelő programok (például Microsoft Excel) alkalmasak az adatok csoportosítására, rendezésére, ábrák, táblázatok, egyszerű kimutatások, számítások elvégzésére. Többváltozós regresszióelemzéshez, idősoelemzéshez használhatóak ingyenesen letölthető szoftverek (például VassarStats, R vagy gretl program). Nagy számítású igényű statisztikai feladatok elvégzéséhez kiválóan alkalmas az SPSS (Statistical Package for Social Sciences) program, amellyel különböző mérési változók bonyolultabb statisztikai elemzése is elvégezhető. A program használható kérdőív kérdéseire adott válaszok elemzésére, hosszú távú idősoelemzésre, többváltozós regresszió-, klaszter- és faktorelemzésekre is, barátságos felhasználói felülettel és több „beépített” alapfunkcióval rendelkezik, hátránya viszont, hogy nem ingyenes.

A szignifikanciaszűkítést tetszőleges elemzőszoftverrel el lehet végezni, a legismertebb a fent említett SPSS csomag. Ennél hozzáférhetőbb 2010 óta a Microsoft Excel program felbővített statisztikai adatelemző csomagja. Néhány frissebb kutatásban megjelennek egyéb ingyenes szoftverek vagy intézményeknél kidolgozott egyszerűsített táblák, de a pontos hivatkozások még sokszor hiányoznak. A t-próbák biztosítják a legegyszerűbben elvégezhető statisztikai ellenőrzést. Azt, hogy a kutató a kutatásban mely statisztikai próbát alkalmazza, az adatok alapján saját maga dönti el. A statisztikai számítások futtathatók a 4. táblázatban (a teljesség igénye nélkül) összegyűjtött programokkal. Néhány egyszerűsített egyetemi verzió kivül a helyes felhasználáshoz a program ismerete és némi gyakorlat szükséges.

Bármennyire modern is azonban a technika, a felhasznált szoftver nem váltja ki a józan ész alkalmazását és a kritikus gondolkodást. Ha a szerző prekonceptióval közelít a tárgyhoz, akkor ott is találhat eredményt, összefüggést, ahol nincs. Önmagában egy kiváló illeszkedésű regressziós modell sem ér sokat, ha a vizsgált változók között nincs tényleges, logikai úton is alátámasztható, megmagyarázható oksági kapcsolat. Sok kutató hosszú időt tölt el az adatok számmá alakításával vagy más módon mérhető formába tételével. Ha ez jól sikerül, az természetesen megkönnyítheti az adatok feldolgozását és az elemző munkát, de a kvalitatív információk kvantifikálása általában nem egyértelmű, leegyszerűsítheti az eredményt, és az adatok információgazdagsága is csökkenhet.

4. táblázat
Statisztikai programok listája

Statisztikai elemző program	Statisztikai szignifikancia mérése
SPSS (IBM) – fizetős több nyelvű	Mann–Whitney, U-próba ³⁰ t-próba (páros, egymintás, kétmintás) khi-négyzet eloszlás valószínűség-becslés (log-likelihood ³¹)
VassarStats – ingyenes angol nyelvű	
R (RStudio) – ingyenes magyar nyelvű	
RopStat – fizetős magyar nyelvű	
Social Science Statistics – ingyenes angol nyelvű	
Lancaster University UCREL – ingyenes angol nyelvű	valószínűség-becslés (<i>log-likelihood</i>) khi-négyzet eloszlás
Microsoft Windows Excel	t-próba (páros, egymintás, kétmintás) khi-négyzet eloszlás
gretl – ingyenes, több nyelvű	regressziószámítás

Amikor a kutatók csak az adatok megtekintése nyomán döntenek el, melyek azok a hipotézisek, amelyeket ellenőrizni akarnak – márpedig gyakran ez történik –, azt a statisztikusok *szignifikanciavadászatnak* nevezik. A modern statisztikai programcsomagok lehetővé is teszik, hogy a változók közötti összes lehetséges kapcsolatot addig vizsgálják a kutatók, amíg valami szignifikánsat nem találnak. Ennek ellenkezője az lehet, ha a kutatók a nem szignifikáns eredményeket automatikusan figyelmen kívül hagyják. Ahogy Ziliak és McCloskey (2008) megfogalmazta, a tudományos következtetések levonásához nem mechanikus procedúrákra, hanem a józan észre, kritikus gondolkodásra és bölcsességre kell bízunk magunkat. A statisztikai szignifikanciavizsgálatok korlátai között szokás említeni, hogy a közölt eredmények esetleg nem valósak, nem megismételhetők, vagy a gyakorlatban nem hasznosak. Ezt elkerülendő:

A fordítástudományban a statisztikai próbák használatát előmozdítandó hasznos lenne, ha a kutatók megadnák az általuk alkalmazott szignifikancia-tesztek dokumentált forrását, ahogy a többi kutatási módszer és elmélet pontos leírását is meg szokták adni, amelyeket a munkájukban felhasználnak. A statisztikai próba neve önmagában pontos hivatkozás nélkül azt sugallja, hogy mindez köztudott, ami a bölcsészettudományokban kétségtelenül nincs így. (Bisiada 2017: 242, a szerzők fordítása)³²

³⁰ Az U-próba egy statisztikai sokaság (minta) rangsorolása, a két csoport elemeinek a párba állítása.

³¹ Az U-próba (más néven Z-próba) ha egymintás, akkor rokonítható az egymintás t-próbához, ha kétmintás, akkor a Welch-próbához.

³² "To promote the use of statistical significance testing in our discipline, it would be useful for scholars to cite the sources where the significance tests they employ are documented, just as it is done with other

Statisztikai próbát azért végzünk, hogy a hipotézisünket bizonyítsuk, és matematikailag alátámasztott következtetéseket tudjunk levonni. A szignifikancia vizsgálatának egyik fontos eleme a hatásnagyság³³ beemelése a szempontok közé. A nagyobb minta és a magasabb szignifikanciaszint növeli a teszt erejét, illetve minél nagyobb a kimutatni kívánt hatás, annál erősebb a teszt (Cohen 1962). A korpuszkutatásoknál például a Lancsteri Egyetem kutatói a khi-négyzet teszt szignifikanciaszintjét a hatásnagysággal korrigálták az egyetemi honlapra feltöltött elemzőeszközön³⁴, ahol a korpuszelemzéssel kapott normalizált (1 millió szóra vetített) szógyakorisági értéken túl a kutatásban használt korpusz méretét is meg kell adni, és abból kiszámítanak egy másik adatot, az úgynevezett várható szógyakoriságot. Az persze továbbra is a kutató felelőssége, hogy ezeket az adatokat ténylegesen mire és hogyan használja fel.

7. Összefoglalás

Az elmúlt egy-két évtizedben a népszerű statisztikai programcsomagoknak köszönhetően a statisztikai próbák egyre elterjedtebbé váltak minden tudományos területen. Tanulmányunkban áttekintést nyújtottunk ezen próbák általános alkalmazásáról és növekvő jelentőségéről a fordításkutatásban. A helyes statisztikai gyakorlat lényeges alapja és alkotóeleme az empirikus kutatásnak.

Bármely tanulmányban, amely véletlenszerű mintavételezésen alapul, fontos, hogy a kutatás módszeréhez és az adattípushoz illeszkedő statisztikai mutatókat vagy próbát használjunk. A statisztikai szignifikancia fogalma alapvető fontosságú a hipotézisvizsgálathoz, hiszen a statisztikai szignifikancia felmérése előtt a kutató rendszerint megfogalmaz egy kutatási kérdést és egy hipotézist, amely a kutatást irányítja. A mintát ezután a megfelelően kiválasztott próbastatisztikával tudja vizsgálni. A szignifikancia szintjének meghatározásával és a p -érték tesztelésével a kutató magabiztosan megtarthatja vagy elutasíthatja a hipotézisét.

Ne feledjük, hogy a statisztika csak egy eszköz az adatok értékeléséhez, a tudományos eredmény a kapott adatok alapján helyesen levont következtetésekből rejlik. Az elméleti alapokat néhány gyakorlati példán keresztül lehet elmélyíteni, ezáltal a témát is közelebb hozhatjuk magunkhoz. Jó munkát és kitartást kívánunk a folytatáshoz!

tools or ideas that they use in their work. Merely stating the name of a statistical test without reference assumes that it is common knowledge, which in many disciplines of the humanities is arguably not the case.” (Bisiada 2017: 242)

³³ A hatásnagyság valamely populációra vagy annak egy mintájára vonatkozó két változó kapcsolatának erősségét jellemző mutató.

³⁴ Lásd: <http://ucrel.lancs.ac.uk/llwizard.html>

Irodalom

- Ács P., Pintér J. 2011. *Bevezetés a sportstatisztikába*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Bárdits A., Németh R., Terplán Gy. 2016. A nullhipotézis szignifikanciateszt téves gyakorlata. *Statisztikai Szemle*. 94. évf. 1. sz. 52–75. <https://doi.org/10.20311/stat2016.01.hu0052>
- Bisiada, M. 2017. Universals of editing and translation. In: Hansen-Schirra, S., Czulo, O., Hofmann, S. (eds) *Empirical modelling of translation and interpreting*. Berlin: Language Science Press. 241–275. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1090972>
- Cohen, J. 1962. The statistical power of abnormal-social psychological research. *Journal of Abnormal and Social Psychology* Vol. 65. 145–153. <https://doi.org/10.1037/h0045186>
- De Sutter, G., Goethals, P., Leuschner T., Vandepitte S. 2012. Towards methodologically more rigorous corpus-based translation studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 3. No. 2. 137–143. <https://doi.org/10.1556/Acr.13.2012.2.1>
- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Falus I., Ollé J. 2008. *Az empirikus kutatások gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hunyadi L, Vita, L. 2008. *Statisztika I*. Budapest: Aula Kiadó.
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Kilgarriff, A. 2005. Language is Never, Ever, Ever Random. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* Vol. 1. No. 2. 263–276. <https://doi.org/10.1515/cllt.2005.1.2.263>
- Kovács P. 2006. *Statisztikai alapismeretek*. Szeged: SZTE.
- McEnery, T., Wilson, A. 1996. *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Oakes, M. P. 1998. *Statistics for Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1076/jqul.6.3.269.6160>
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H., Török G., Zolczer P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannónia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Robin E. 2018. *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Budapest: Eötvös József Kiadó. <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/robin-edina-forditasi-univerzalek-es-lektoralas>
- Seidl-Péché O. 2020. Korpuszalapú fordítástudomány: lehetőségek és nehézségek. In: Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) 2020. *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon*. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 76–91. <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.2.13>
- Stubbs, M. 1995. Collocations and semantic profiles: On the cause of the trouble with quantitative studies. *Functions of Language* Vol. 2. No.1. 23–55. <https://doi.org/10.1075/fol.2.1.03stu>
- Tóthné Parázso L. 2011. *A kutatómódszertan matematikai alapjai*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.

Vita L. 2010. A statisztikai próbák gondolatvilága. *Statisztikai Szemle* 89.évf. 10–11.sz. 1130–1149.

Ziliak, S., McCloskey, D. 2008. *The Cult of Statistical Significance: How the Standard Error Costs Us Jobs, Justice, and Lives*. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.186351>

Terminusjegyzék

alternatív hipotézis: statisztikai fogalom, tudományos vizsgálódásokban használt feltevés/állítás, amely különbözik a nullhipotézistől. A kutató saját feltevése, például a populáció vizsgált paraméterének értéke valamilyen irányban/módon eltér a nullhipotézistől, vagy a két vizsgált változó között van valamilyen összefüggés.

hipotézisvizsgálat: statisztikai következtetési eljárás annak ellenőrzésére, hogy a vizsgált populációra vonatkozó feltételezés (hipotézis) az adott minta vagy összegyűjtött adatok alapján elfogadható vagy elvetendő-e. Megerősítő adatelemző eljárás.

nullhipotézis: statisztikai fogalom, tudományos vizsgálódásokban használt feltevés/állítás, mely szerint a populáció vizsgált paraméterének értéke (például arány, átlag, szórás stb.) egyenlő valamilyen feltételezett értékkel; vagy hogy a két vizsgált változó között nincs összefüggés. A hipotézisvizsgálat mindig a nullhipotézis helyességének ellenőrzésére irányul.

p -érték: statisztikai fogalom, ez az érték annak a valószínűsége, hogy a megfigyelt tesztstatisztika önmagában véletlenül bekövetkezik, feltételezve, hogy a nullhipotézis igaz. Általában nulla és egy közötti szám. Jele: p .

szignifikanciaszint: statisztikai fogalom, a hipotézisvizsgálatokban a kutató által megválasztott számszerűsített érték, amely a teszt általános megbízhatósági szintjéhez kötődik. A szignifikanciaszint a legegyszerűbb értelemben annak a küszöbértéknek a valószínűsége, hogy a nullhipotézist helytelenül elutasítják, ha valóban igaz. Jele: α .

statisztikai próba/teszt: mennyiségi természetű elemzés, olyan eljárás, amelynek a segítségével eldönthetjük, hogy az adott hipotézis elfogadható-e vagy sem.

tesztstatisztika: a statisztikai teszt mérőszáma.

Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában

Eszenyi Réka

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsoló Tanszék
eszenyi.reka@btk.elte.hu

Kivonat: A kérdőívek és az interjúk mint kutatási eszközök igen elterjedtek az alkalmazott nyelvészeti kutatások, így a fordítástudomány terén is. A magyar kutatómódszertani szakirodalom (Nádasi 2004) szóbeli és írásbeli kikérdezőként is utal a kérdőívek és interjúk használatára. Bár könnyűnek tűnhet, a kérdőívek és interjúk forgatókönyvének összeállítása, validálása és alkalmazása tudatosságot, időt, türelmet, komoly szakértelmet igényel annak érdekében, hogy a kutató a kérdéseire érvényes és megbízható válaszokat kapjon. A jelen tanulmány ezen eszközök alapvető tulajdonságait, összeállításuk sajátosságait, a résztvevők kiválasztását, az adatok felvételét, az adatok feldolgozását, valamint az eszközök előnyeit és hátrányait, és az általuk felvetett módszertani és etikai kérdéseket veszi számba. A tanulmányban a fordítástudomány területéről vett kutatásokkal és példákkal mutatom be, hogyan valósulnak meg az eszközök alkalmazásának egyes lépései.

Kulcsszavak: kikérdezés, kérdőív, interjú, fókuszcsoport, validálás, kódolás, trianguláció

1. Bevezetés

A tudományos kutatások deklarált célja, hogy szisztematikus és objektív módon megismerjék a valóság egy meghatározott szegmensét. A tudományos kutatás kiindulópontja a kutatási probléma, kérdések meghatározása, ezt követi a kutatási területen született korábbi kutatások áttekintése, a kutatási eszközök kiválasztása, esetünkben a résztvevők kiválasztása és a begyűjtendő adatok meghatározása, az adatok elemzése, és végül az eredmények összegzése. A kutatási folyamatban a kérdések nagy

mértékben meghatározzák, milyen eszközökhöz nyúl a kutató, hogy megtalálja a választ. A kérdőív és az interjú mint kutatási eszköz választott résztvevők, csoportok számára feltett kérdésekkel, bizonyos esetekben, például attitűdvizsgálatokban állítások értékeltetésével törekszik a megismerésre (Dörnyei és Taguchi 2010). A következőkben elsőként az írásos kikérdezés, vagyis a kérdőíves módszer főbb ismérveivel ismerkedünk meg, majd a tanulmány második részében a szóbeli kikérdezés, az interjúk és a fókuszcsoportok lebonyolításával kapcsolatos tudnivalókat tárgyalom.

A fejezetben leírt eszközök elkészítésének, alkalmazásának szakirodalmi háttere több területre is támaszkodik: társadalomtudományi (Babbie 2008), pedagógiai (Falus 2004), pszichológiai (Szokolszky 2020), nyelvpedagógiai (Dörnyei és Taguchi 2010) és fordítástudományi (Angelleli 2016, Böser 2016, Sun 2016, Mellinger és Hanson 2017) módszertanok áttekintésével született.

2. Kérdőíves vizsgálatok

Bár egy kérdőív egyetlen eszköze is lehet egy kutatási projektnek, mégsem kutatási stratégiaként, inkább eszközként írható le módszertani szempontból. Ha a kutató a kutatási kérdéseire egy meghatározott csoport, egy populációból vett minta írásbeli kikérdezésével keresi a választ, eszköze a kérdőív lehet. A nagy mintákon, szisztematikus mintavételi szabályok alapján kiválasztott mintán végzett kérdőíves felmérések a kvantitatív kutatásokhoz sorolandók. Az eredmények számok, és az elemzést statisztikai próbákkal végzik (lásd Mellinger és Hanson 2017). A kérdőívek azonban kisebb minták esetében, vegyes és kvalitatív módszertant alkalmazó kutatásokban is előfordulhatnak.

2.1. Sokaság (populáció) és minta

A kutatási probléma meghatározása után a kutató behatárolja a vizsgálni kívánt populációt, azoknak a körét, akikre a vizsgálat vonatkozik. A kérdőíves vizsgálatok alfája a népszámlálás (Babbie 2008, Bell és Waters 2014), ahol a kutatás kérdéseire a kérdező szándéka szerint a teljes populáció válaszol, ám a legtöbb kérdőíves felmérés egy kiválasztott minta tagjainak teszi csak fel a kérdéseket, ezzel sok időt, pénzt és fáradságot megtakarítva. A minta kiválasztásánál fontos szempont a reprezentativitás. „A minta akkor reprezentatív, ha pontosan leképezi a célpopulációt a lényeges paraméterek tekintetében, a populáció belső arányainak megfelelően (Szokolszky 2020: 162).” Nagymintás statisztikai kutatásokban a mintavétel szigorú szabályok szerint történik (lásd például a KSH ajánlásait a témában¹). A szakirodalom megkülönbözteti a valószínűségi és a nem valószínűségi mintavételt. Az előbbinél a populáció minden tagjának azonos esélye van bekerülni a mintába (Majoros 2004).

¹ https://www.ksh.hu/docs/bemutakozas/mta/mta_stab/mta_sjtb_stab_ajanlas_reprezentativ_minta.pdf

Kisebb kutatási projektekben, például doktori kutatásokban, ahol a kutató szinte csak saját erőforrásaira, ismeretségeire hagyatkozhat, és nincs lehetősége a reprezentatív mintavétel szigorú szabályainak követésére, illetve ha nem határozható meg mintavételi keret, a nem valószínűségi mintavétel jellemző. Ennek altípusai a kvótás mintavétel, amelyben reprezentativitásra törekszünk, de mégsem véletlenszerűen válogatjuk a mintát, és a szakértői mintaválasztás, amelyben a résztvevők elérhetőségét és kiválasztását nagy mértékben meghatározza a vizsgálat fókusza.

A további három nem valószínűségi mintavételtípus a legjellemzőbb a kisebb léptékű kutatásokra. A hozzáférési alapú mintaválasztásban a kutató azokat az egyéneket, csoportokat, intézményeket vonja be a kutatásba, akikhez hozzáfér. A kényelmi mintavétel az előbbihez hasonlóan az elérhető egyedeket veszi be a mintába. A nehezen hozzáférhető populációk esetében pedig a hólabda mintavétel alkalmazható: az egyik résztvevőn keresztül juthatunk el a következőhöz, majd rajta keresztül egy újabb személyhez, és így tovább (Szokolszky 2020). Az utóbbi három mintavételi eljárás kényelmi mintának tekinthető, és a kutatás eredménye aligha általánosítható egy nagyobb populációra. Az eredmények statisztikai elemzésének is a véletlen mintavétel a kiindulópontja. A hibás mintavétel az eredmények megbízhatóságát és érvényességét is negatívan befolyásolhatja (Károly 2022 a jelen kötetben). Éppen ezért fontos a kutatások leírásában a mintavétel átlátható részletezése és a kutató döntéseinek indoklása (lásd például Pataky, előkészületben).

Ennek eredményeképpen a kutatás eredményei sem lesznek szigorú értelemben általánosíthatóak a vizsgált populációra, csak bizonyos keretek, korlátozások közt. Ez nem akadály a minőségi, megbízható és érvényes kutatásnak, ám a kutatás leírásában a kutatónak részletesen ki kell térnie a mintavételi eljárásra. Egy fordítástudományi kutatásban a sokaság lehet például a magyar fordítóképző intézményekben részt vevő hallgatók sokasága, és a kutató által vizsgált minta lehet egy vagy több intézményből vett hallgatók csoportja. Fontos szempont a mintavételnél, hogy a minta egyedeinek általános tulajdonságai (például életkor, nem, oktatási háttér, fordítói tapasztalat) arányaiban összehasonlíthatók legyenek a vizsgált populáció adataival.

Fontos kérdés továbbá a minta nagysága (Dankó 2022 a jelen kötetben). Mégis mekkora az elfogadható minta, amelyből az egész sokaságra általánosítható eredményeket kapunk? Erre a kérdésre a kutatás ismerete nélkül nehéz válaszolni. A valószínűségi mintavételnél több száz és több ezer fő közötti, míg a nem valószínűségi mintavétel esetében a behatárolt sokaságtól függ a válaszadók száma. Fenti példánkat alapul véve, a magyar fordítóképzésben egyidejűleg legfeljebb pár száz hallgató tanul, és a minta méretét a sokaság és a résztvevők elérhetősége egyaránt befolyásolja.

Itt szükséges még megemlíteni a mintavételi hiba fogalmát. A populáció és a minta tulajdonságai közt óhatatlanul lesz valamennyi eltérés, amely akár a minta érvényességét is alááshatja. Ilyen esetben mintavételi torzulásról beszélünk (Szokolszky 2020). A mintanagyság tervezéséről Pintér és Rappai (2001) tanulmányában olvashatunk.

2.2. A kérdések megfogalmazása

A minta kiválasztását a kérdőív összeállítása követi. Itt támaszkodhatunk korábbi kérdőívekre, amelyeket a kutatás fókuszja, a kutatás kérdései alapján módosítunk, kiegészítünk; így járt el például Rohonyi (2016) a szöveggel végzett szinkrontol-mácsolást vizsgáló kutatásában. Ha nem áll rendelkezésre a vizsgált területen ilyen, akkor a kutató maga állítja össze a kérdőívet, amely gyakran a kérdéseken túl állításokat is tartalmazhat.

A kérdéseket két nagy csoportra: zárt és nyílt végű kérdésekre oszthatjuk. A zárt kérdések esetében a kitöltő a felkínált válaszokból jelöl be egyet vagy többet, online kérdőívek esetében jellemzően egy négyzet kipipálásával. A válaszok lehetnek feleletválasztósak, tartalmi elemekkel, amelyekből a kérdéstől függően egyet vagy többet is meg lehet jelölni, és egy nyílt végű válasz is hozzáadható. Például:

Milyen fordítástámogató eszközöket használt már?

- MemoQ
- Trados
- Egyéb:

A válaszok lehetnek továbbá lineáris skálák, 1–5-ig, 1–10-ig stb. terjedő válaszokkal, például a „soha” és „nagyon gyakran”, „teljesen egyetértek” és „egyáltalán nem értek egyet” között. Dörnyei és Taguchi (2010) leírja, hogy érdemes páros számú elemet megadni, így a válaszadóknak dönteni kell a két pólus közt, és nem dominálja a közepső, semleges kategória a válaszokat. A zárt kérdésekhez sorolhatók még a rangsorok, amelyben megadott szempontok alapján sorrendbe kell tenni az egyes elemeket. Például Dróth (2011) kutatása nyomán meg lehetne vizsgálni, hogyan változtak az elmúlt 10 évben a fordítások értékelési szempontjai a fordítóképző intézményekben. Ebben a képzeletbeli kérdőívben helyet kaphatna egy rangsorolási kérdés:

Mennyire fontosak az értékelésben az alábbi szempontok? Számozza be őket 1-től (a legkevésbé fontos) 5-ig (a legfontosabb)!

- terminológia
- stílus, regiszter
- formázás
- nyelvhelyesség
- helyesírás

A zárt kérdést kiegészíthetjük egy nyílt végű, indoklást kérő kérdéssel. Például egy konferencia után a résztvevőktől visszajelzést kérünk. Ha valaki nem volt elégedett a szervezéssel, szeretnénk tudni az okát. Például:

Amennyiben a fenti kérdésre nemmel válaszolt, kérjük, röviden indokolja válaszát:

.....

A kérdések összeállításánál fontos szempont a tömör és egyszerű itemek (kérdések és állítások) megfogalmazása, a kétértelműség, általánosító kijelentések, közhelyek kerülése, például:

** Az Ön véleménye szerint a globalizációval növekszik a fordítás fontossága?²*

A fenti kérdésre nagy valószínűséggel csak egy „igen” vagy „nem” érkezik válaszként, továbbá felmerülhet a válaszadóban, mit is értünk globalizáció, illetve fontossága alatt, hiszen ezeknek a fogalmaknak egyénenként más értelmezése lehet.

Lényeges továbbá a tagadó szerkezetek kerülése, vagy legalábbis tudatos használata, hiszen a „nem” vagy „nincs” szócska felett gyakran átsiklik az olvasó, valamint a szimpla fókusz, tehát hogy egy item csak egy dolgot állítson vagy kérdezzen. A következő példa egy dupla fókuszú kérdés (*double-barelled item*), amelyet inkább két külön kérdésben kell feltenni:

** Ön szerint mennyiben teszik gyorsabbá és pontosabbá a fordítástámogató eszközök a fordító munkáját?*

Olyan kérdést, amelyre valószínűleg minden résztvevő azonosan válaszol majd, nem érdemes feltenni (Dörnyei és Taguchi 2010).

A nyílt végű kérdésekhez sorolhatjuk a kérdőív személyes adatokat kikérdező részét és a téma kifejtését célzó kérdéseket. Az utóbbi kérdéstípus inkább a kvalitatív, feltáró vizsgálatokat jellemzi, hiszen itt előre megadott választás nélkül a résztvevő maga fogalmazza meg a válaszát. A kvantitatív tanulmányokban ezért ritkán fordulnak elő ilyen kérdések, és ha igen, akkor is limitált helyet biztosítanak a válasznak. Az online kérdőívkészítő eszközökben gyakran választhatunk a *rövid válasz* és a *bekezdés* opció között. A válaszok kódolása, számszerűsítése is nehéz és időigényes feladat lehet. Előnye azonban a nyílt végű kérdéseknek, hogy a rájuk adott válaszok gazdagabb és mélyebb belátást adhatnak a kutatott témába (Dörnyei és Taguchi 2010). A kérdőíves kutatások gyakran kombinálják a zárt és a nyílt végű kérdéseket (például Szabari 2000), kihasználva a számszerűsíthető eredmények objektivitását és a nyitott válaszok mélységét, gazdagságát.

2.3. A kérdőív összeállítása, formátuma

A kérdőív összeállítása a kérdések, állítások megírásával, gyűjtésével kezdődik, ahol a kutatót a kutatás fókusza, kérdései vezetik. Dörnyei és Taguchi (2010) ajánlása

² A szerkesztésre, javításra szoruló kérdés példákat csillaggal jelöltem.

szerint kérdőívünk ne legyen négy oldalnál hosszabb, és a kitöltési idő maximum 30 perc legyen. Pataky (2016) a tolmácsok presztízsét vizsgáló kutatásában maximum 10 perces kitöltési időt talál optimálisnak. Az elmúlt évtizedben a kérdőívek formátuma forradalmi változásokon ment keresztül; a kutatások 80-90%-ában a résztvevők online formulákban válaszolnak a kutató kérdéseire. Kérdőívünk tervezésekor gondolnunk kell arra is, hogy mennyi időt szánnak résztvevőink a kitöltésre figyelemmel, türelemmel. Érdeemes előre közölni, milyen hosszú lesz a kérdőív, és napjainkban a 10-20 perc tűnik reálisnak. Az, hogy ebbe az időkeretbe hány kérdés megválaszolása fér bele, fontos eredménye lesz a kérdőív tesztelésének, kipróbálásának.

A kérdőíveket kísérőlevéllel juttatjuk el a válaszadóknak, amely egy online kérdőív esetén lehet egy e-mail, amelyben közvetlen elérve vagy levelezőlista útján megkérünk potenciális résztvevőket, hogy töltsék ki a kérdőívet. A levélben a kérés mellett kapjon helyet a kutatás röviden megfogalmazott célja és a kitöltés határideje is.

Napjainkban a kérdőív leggyakrabban egy linkre kattintva, online érhető el. Az online kérdőív kezdődjön a címmel, például: *Fordítástámogató eszközök használata a szabadúszó fordítók körében*. A kérdőív elején is ismertessük röviden a kutatás célját, a kérdőívvel kapcsolatos útmutatást, és azt is, hány percet vesz igénybe a kérdőív kitöltése. Az etikus kutatás egyik alapelve, hogy felajánljuk a résztvevőknek, hogy a későbbiekben értesítjük őket az eredményeinkről. Ezt leginkább e-mail-címünk megadásával praktikus megtenni, amelyen külön megkereshetnek a résztvevők, hiszen a legtöbb kutatásban a résztvevőktől anonim módon gyűjtik a válaszokat. Az anonimitásról szintén a bevezetőben biztosítsuk a résztvevőinket. A válaszadók anonimitása és az esetlegesen kezelt és tárolt adataikról szóló tájékoztatás az új adatvédelmi törvény³ hatálybalépése óta különlegesen fontos, ezen a téren kötelesek a kutatók begyűjteni a szükséges információt. (Az adatkezelésről és a tudományos kutatások jogi hátteréről lásd Seresi (2022) és Lánco (2022) tanulmányát ebben a kötetben.) A bevezető végén érdemes köszönetet mondani a közreműködésért, amit a kérdőív végén is megismételhetünk.

A kérdőív kérdéseit, amennyiben altémákra lehet osztani, külön szakaszokra osztsuk, alcímekkel, így is terelve a kitöltő figyelmét.

2.4. A kérdőív validálása, kipróbálása

Amikor elkészült a kérdőív első változata, elengedhetetlen az eszköz többlépcsős validálása, kipróbálása. A folyamat során a kutató meggyőződik az eszköz megbízható és érvényes voltáról. A kipróbálás rávilágít az eszköz számos olyan gyengéjére, amely hátrányosan befolyásolná a kutatás megbízhatóságát és érvényességét, ezért az összeállítás szakaszában feltétlenül időt kell szánni ezekre a lépésekre (a folyamatról lásd Mezei 2006, Aithal és Aithal 2020).

³ <https://www.adatvedelmirendelet.hu/a-rendelet-szovege>

Az első lépésben kérjünk meg egy vagy két kérdőívek összeállításában és az általunk kutatott témában tapasztalt kollégát, hogy olvassa el a kérdőívet, és mondja el a véleményét. A szakértői vélemény alapján módosítjuk a kérdőívet, majd a második lépcsőben megkérünk néhány, az alappopulációval hasonló tulajdonsággal rendelkező személyt, hogy töltsék ki a kérdőívünket. Így hasznos információt nyerhetünk a kitöltés végleges hosszáról, a kérdések érthetőségéről, illetve arról, hogy valóban azt a választ váltják-e ki, amelyet szeretnénk. Ezt a tesztet kétféle módon is érdemes lehet elvégezni, különböző résztvevőkkel. Egyrészt megkérhetjük a kitöltőt, hogy hangosan gondolkodjon kitöltés közben, esetleg kérdéseket is tehetünk fel, másrészt a valós kitöltőkhöz hasonlóan, a képernyő előtt csendben ülve válaszoljon. A második esetben is tehetünk fel utólag kérdéseket, hogy fény derüljön a nehezen vagy esetleg félreérthető kérdésekre. Ezek a módszerek elsősorban a kis mintás kutatásoknál alkalmazhatók. Dörnyei (2007) nagyobb minták esetén 50 személyt javasol a kipróbáláshoz. Az ilyen próbáknál az egyes kérdések statisztikai tulajdonságai is vizsgálhatók. A kétféle kipróbálást követi a kérdőív végleges formába öntése és eljuttatása a mintába kerülő megkérdezettekhez.

2.5. A kérdőív kiküldése, a válaszarány

Az online kérdőívek korában a link, amelyre rákattintva megnyílik a kérdőív, többnyire e-mail formájában jut el a résztvevőhöz. A papíralapú kérdőívekhez hasonlóan a kutató itt sem tudja kontrollálni, milyen arányban töltik ki a kérdőívet a kiválasztott minta egyedei, mindenképpen az önszelekció valósul meg, amivel az eredmények elemzésénél, értelmezésénél számolni kell.

Az adatok gyűjtésének másik lényeges kérdése a válaszarány, vagyis hány kitöltött kérdőív érkezik vissza a kutatóhoz. Babbie (2008) szerint a százalékarány aligha meghatározható a kutatás egyéb részleteinek ismerete nélkül, de 50% már elfogadható, 60% jó, 70% pedig nagyon jónak számít. Ám míg a papíralapú kérdőívek esetében egy konkrét számú kiküldött kérdőívvel kalkulál a kutató, az online terjesztés esetében ez gyakran nem mondható el, sőt, ha nem egyéenként kéri fel a válaszadókat a kérdőív kitöltésére, gyakran maga a sokaság is nehezen behatárolható, a kutatónak azonban mindezt előre el kell terveznie.

A válaszarány növelése érdekében a kutatók többféle stratégiát alkalmazhatnak. Amennyiben a kutatás finanszírozott, lehet fizetni a válaszadóknak, vagy ajándékkal is meg lehet lepni őket. Gyakori a kutatás több körben történő kiküldése is, az első kört, amennyiben nem érkezett elegendő válasz, követheti egy második, esetleg harmadik kör is, amelyben azokat, akik elfelejtették kitölteni, vagy nem jutott rá idejük, emlékeztetjük a feladatra. Fontos szempont az is, hogy minden résztvevő csak egyszer töltsék ki a kérdőívet. Motiválhatja a kitöltőt, ha kísérőlevelünkben kitérünk rá, milyen fontos a kutatásunk a tudomány szempontjából, és a kitöltéssel ő is hozzájárul a jövőbeli eredményekhez.

2.6. Az adatok elemzése

Már a kutatás tervezésének fázisában átgondoljuk a kutatási eszköznek és egy kérdőívben belül az egyes kérdéseknek a kutatási kérdések megválaszolásában betöltött szerepét. Az adatok elemzésénél is ez vezeti a kutatót. Az adatok begyűjtését azok rendszerezése, áttekintése, elemezhető egységekbe, Excel fájlokba, táblázatokba rendezése követi. Az adatok egy része eleve numerikus lehet (pl. *Hány éve dolgozik Ön fordítóként?*), vagy a válaszokban egy Likert-skálából kell választani, pl. 1–5-ig. A kvantitatív adatok különböző statisztikai próbákra való előkészítéséről és azok feldolgozásáról Dörnyei és Taguchi (2010) könyvében olvashatunk részletesen.

Ami a nyílt végű kérdéseket illeti, egyes választípusok könnyen kategorizálhatók (például *Honnan kapja fordítási megbízásait?*), mert a lehetséges válaszok száma limitált. Az ennél nyitottabb jellegű kérdéseknél (például *Mit tart Ön a fordítói szakma legnagyobb kihívásának?*), az elemzés során a kutató megpróbálja a válaszokat limitált számú kategóriákba csoportosítani. Bizonyos nyitott kérdésekre adott válaszok, amennyiben egyediek, vagy igen frappánsan megfogalmazzák a válaszadó nézőpontját, szó szerinti idézetként is megjelenhetnek a kutatás beszámolójában. Ez elsősorban a feltáró-magyarázó jellegű kvalitatív kutatásokra vonatkozik.

2.7 A kérdőívek előnyei és hátrányai

A kérdőív mint kutatási eszköz igen hatékony: a kutató viszonylag kevés idő és pénz befektetésével nagy mennyiségű adatot tud gyűjteni. Különösen igaz ez az online kérdőívek világában, ahol a válaszok a legtöbb eszközben már rendezve, csoportosítva a kutató rendelkezésére állnak, már „csak” elemezni és értékelni kell a számokat. A válaszokat nem befolyásolja a kérdező személyisége. Mindezen előnyök egy gondosan megszerkesztett és kipróbált kérdőív esetében tudnak érvényesülni, és ennek kapcsán kell kitérnünk az eszköz hátrányaira. A kérdőíves kutatások aligha alkalmasak kutatási témák mélyebb vizsgálatára (Dörnyei és Taguchi 2010), hiszen a kérdéseket egyszerűen, mindenki számára érthetően kell megfogalmazni. A válaszadók türelme, ideje, motivációja a kérdések alapos megválaszolására igencsak véges, így a válaszok minősége is egyenetlen. További probléma, hogy a válaszadók úgy érzik, egyes kérdésekre társadalmilag elvárt egy bizonyos módon válaszolni, ezért saját véleményük helyett válaszuk is ebbe az irányba tendál. Feltehetjük például a következő kérdést egy a fordítók munkamódszerét vizsgáló kérdőívben:

El szokta Ön olvasni a teljes forrásszöveget, mielőtt elkezdi fordítani?

Azoknak a fordítóknak, akik fordítóképző kurzusokon (is) tanultak fordítástechnikát, talán rögtön a fülébe cseng, amit egykor az oktató mondott: mindig ezzel kezdjük a munkát. De vajon rövid határidejű, nagy anyagoknál szánnak-e erre időt? Sok kér-

désnél felmerülhet, hogy más a profi fordítótól elvárt válasz és a válaszadó mindennapjainak valósága. A megfelelés vágya azonban a kérdőív sok szempontból igen objektív eszköze esetén sokkal kisebb, mint például egy másik emberrel végigbeszélgetett interjúban vagy fókuszcsoporthoz.

A fentiek fényében megállapíthatjuk, hogy a kérdőív igen hasznos és hatékony eszköz a kutató kezében, és elsősorban nagy populációkban számszerűsíthető adatok begyűjtésére optimális. A kitöltők által nyújtott adatok jellemzően felszínesek (Dörnyei és Taguchi 2010), ezért mélyebb kérdéseket feltáró kutatásokra (önmagában) kevésbé alkalmas.

3. Interjú és fókuszcsoporthoz

A szóbeli kikérdezés eszközei az interjú és a fókuszcsoporthoz beszélgetés alkalmazása. Az interjú résztvevői a kérdező és a válaszadó, az interjú fő eszköze pedig a kérdőívhez hasonló gondossággal összeállított és kipróbált forgatókönyv. Ez lehet strukturált, vagyis szigorúan és előre meghatározott interjú, félig strukturált, amelyben az előre megírt kérdések mellett helyet kap az improvizáció, a válaszadóhoz közelebb álló témák részletesebb kifejtése, és a nyitott vagy strukturálatlan interjú, amely egy témán belül kötetlen beszélgetéshez nyújt kereteket, és sok hasznos információ forrása lehet a kutatás első, feltáró szakaszában (Bell és Waters 2004). Míg egy strukturált interjú kvantitatív eszköz is lehet, az interjú kötetlenebb formái és a fókuszcsoporthoz beszélgetés kvalitatív eszköznek számítanak. A kutatás első szakaszában a kérdőívhez hasonlóan fontos a kérdések sorának összeállítása, szakértői vélemény kikérése és a kérdések kipróbálása.

Míg az interjú során egy vizsgált csoporthoz tartozó egyén véleményét tárja fel és rögzíti a kérdező, a fókuszcsoporthoz kutatás egy problémaközpontú beszélgetés, egy csoport közösen alakított nézetei kerülnek górcső alá, az egyének közti interakció szolgáltat adatokat (lásd például Pataky 2018), és a cél, hogy közös válasz születhesse a problémára a beszélgetés végére. A szóbeli kikérdezés mindkét fajtája esetén lényeges azonban a beszélgetés pontos tervezése, a célok előzetes meghatározása és a beszélgetés tudatos irányítása. A kérdőívknél leírt kérdezői, kérdéssor-összeállítási és kipróbálási folyamatok az interjúk alkalmazásánál is lényegesebbek, hiszen így tudjuk biztosítani a kutatás érvényességét és megbízhatóságát.

A kérdőíves kutatásokban manapság már ritkán fordul elő kérdezőbiztosok alkalmazása, az interjú vagy fókuszcsoporthoz alkalmazásakor azonban kulcsszereplő a kérdező. Kisebbségi volumenű, anyagilag nem támogatott kutatási projektek esetében, amilyenek többnyire a doktori kutatások is, a kérdező és a kutató személye gyakran azonos. Nagyobb volumenű projektekben, illetve vállalatok, intézmények által megrendelt, például marketingcéllú kutatásokban képzett, a feladatért külön megfizetett személyek teszik fel a kérdéseket.

3.1. Adatfelvétel

Az interjú mint kutatási eszköz egy beszélgetés vagy kapcsolat, ahogy Seidman (2002) leírja, amelyhez a következők biztosítása szükséges. A kérdező közben tartja a beszélgetés fonalát és gondoskodik arról, hogy a beszélgetés a kiszabott idő alatt elérje célját. A válaszadó vagy a válaszadók csoportja, akikkel a kutató kapcsolatot teremt a kutatás céljainak megvalósítására. Ezen lépéssel kapcsolatban Seidman (2002) felhívja a kutatók figyelmét a könnyű elérhetőség veszélyeire: barátokkal ismerősökkel, tanítványokkal folytatott interjúkban mindig ott rejlik a kutató és a résztvevők elfogultságának veszélye, és a vizsgálat objektivitása megkérdőjelezhető. Számunkra ismeretlen résztvevőket elérni, velük dolgozni fáradságosnak tűnhet, ám a kutatás érvényessége szempontjából megéri a befektetett munkát.

Szükséges továbbá a kiszabott idő, amely a kérdőívvel összehasonlítva nagyobb befektetés, hiszen vizsgálati személyenként vagy fókuszcsoportonként legalább fél óra, de akár 2-3 óra is lehet, a kutatás kereteinek függvényében. Lényeges még a hely kiválasztása, amely lehet egy nyugodt szoba, tanterem, vagy egyéb valós hely, vagy egy virtuális szoba egy videochat alkalmazásban, vagy akár telefonon. Mindhárom tényező gondos kiválasztása és tervezése elengedhetetlen a kutatás sikere szempontjából. Egy zajos, zsúfolt folyosón beszélgetve például jó eséllyel nem tud megnyílni az interjúalany, vagy nem lesz kedve átgondolt válaszokat adni. Egy félórásra tervezett fókuszcsoportos beszélgetésen pedig valószínűleg nem sikerül majd elmélyedni a témában, ám ha ennyi időt kértünk előre a résztvevőktől, nem célravezető őket órákig ott tartani. Pataky (előkészületben) például a fókuszcsoportokkal teadélutáni keretek között beszélgetett a tolmácsok szakmai presztízséről.

3.2. Az interjú rögzítése

Az interjúkról az esetek többségében hangfelvételt készít a kutató. Napjainkban a hang- és videófelvételek rögzítése lényegesen kisebb kihívást jelent, mint akár egy évtizede: egy jobb minőségű okostelefonnal is készíthetünk használható hangfelvételt. A felvétel tényéről és céljáról minden esetben tájékoztatnunk kell résztvevőinket. Az interjú esetén ez az információ része lehet az írott meghívónak. A felvételt a kutató az interjú(k) végeztével meghallgatja, és átiratot készít róla. Ezt az igencsak időigényes feladatot megkönnyíthetik a manapság már ingyenesen is elérhető beszédet szöveggé alakító digitális eszközök (*speech-to-text conversion tools*), amelyek outputja némi utószerkesztéssel elemezhető adattá alakítja a felvételeket. Az ilyen eszközök használatakor felmerül az adatvédelem kérdése, hiszen sok ingyenes eszköz esetében nem lehet tudni, hogy felhasználásra kerülnek-e más által a felvételben elhangzó adatok. Ezeket a kérdéseket a kutatónak mindig mérlegelnie kell, hogy a lehető legegyszerűbb módon járjon el a résztvevők adataival. Az átiratokat gépi és manuális átírás esetén is gondosan ellenőrizni kell.

Bár a kutató fő adatforrása a felvétel átírata, emellett érdemes egy írásbeli dokumentumot is készíteni minden interjúról, amelyben az interjú helyét, idejét, hosszát és a résztvevő demográfiai adatait, esetleges kódját rögzítjük. Ez a szisztematikus hozzáállás elengedhetetlen az adatok rendszerezéséhez, elemzéséhez, illetve a kutatás megismételhetőségének biztosításához.

3.3. Az adatok elemzése

Az átiratok elemzését korábban papíron, különböző jelölésekkel, színkódolással végezték. Napjainkban már számos kvalitatív adatelemző szoftverből lehet választani, amelyek megkönnyítik, áttekinthetőbbé teszik az adatelemzést (például MAXQDA). Egy képzeletbeli kutatásban például félig strukturált interjúkat készíthetünk tapasztalt szabadúszó fordítókkal az életpályájukról. Kutatási kérdésünk, hogy milyen jellegzetes motívumok jelennek meg a fordítók életpályája során. Az elemzés első lépéseként aláhúzzuk a szövegben a kutatás szempontjából lényeges részeket, majd különböző színekkel kategóriákra osztjuk az adatokat, például azokat a részeket, ahol a fordítók a munkában rejlő örömről, a frusztrációról, az anyagi megbecsülésről vagy a monotonitásról beszélnek. Ezek mind lehetséges kategóriák, amelyek egy ilyen jellegű kutatásban felmerülhetnek.

A strukturált és a félig strukturált interjúk elemzése során felmerülhetnek számszerű adatok. A nagyobb minták és az előre meghatározott interjúkérdések a kvantitatív kutatások irányába mutatnak, és lehetővé tesznek különböző statisztikai próbákat (például tolmácsok ICT eszközhasználatáról Berber Irabien 2010, Móricz 2017), hipotézisek tesztelését, míg a kvalitatív megközelítésű interjútanulmányok inkább feltáró jellegűek. Seresi (2016) a távtolmácsolás és a virtuális tolmácsorák jellemzőit feltáró kutatásában például szakértőkkel készített interjúkat, és öt szakértő válaszi alapján szűrte le a szakértők perspektívájának fő vonalait.

A kvantitatív és kvalitatív megközelítésben egyaránt elengedhetetlen, hogy az adatok elemzése megbízható és érvényes, vagy a kvalitatív kutatások szóhasználatával élve hiteles módon történjen⁴. Itt kap fontos szerepet a tengeri hajózás eszköztárából kölcsönzött fogalom, a *trianguláció*, vagyis hogy a hajó helyzetének meghatározását „három különböző irányból történő bemérés alapján végzik” (Szokolszky 2020: 431). A kutató arra törekszik, hogy elméleti háttere, módszerei, adatai több szempontot képviseljenek, több perspektívából mutassák meg a kutatás tárgyát. Ezért a kódolásnál érdemes egy második, harmadik személy segítségét kérni, aki a kutatótól függetlenül is elemzi az adatok egy részét, így ellenőrizhető, hogy megállnak-e a felállított kategóriák. A trianguláció további módszere a résztvevői érvényesítés, amelynek során a kutató a kutatás résztvevője (résztvevői) elé tárja elemzése eredményét, és értelmezésüket egybeveti a sajátjával (Denzin, 1989, idézi Szokolszky 2020).

⁴ Erről bővebben lásd Károly Krisztina tanulmányát a jelen kötetben.

Az elemzés átláthatóságát nagy mértékben segítheti, ha a kutató az adatokat jól áttekinthető táblázatokba foglalja, amelyek segítik majd a kutatás felhasználóit az adatok és az elemzés áttekintésében.

3.4. Az interjúk előnyei és hátrányai

Amikor egy kutatásban az interjú eszközével keresünk választ a kérdéseinkre, résztvevőtől közvetlen módon, beszélgetések során jutunk információhoz. Az interjú kerekein belül rugalmasan alakíthatók a kérdések, az egymást követő beszélgetések során a kutatónak lehetősége van a kérdések finomhangolására céljainak megfelelően. Ha egyes jelenségek tulajdonságait kutatjuk, és magyarázatot szeretnénk kapni a jelenség működéséről, gazdag adattal szolgálhatnak az interjúk a kutatásunkban. Kihívást jelenthet azonban az interjúkból nyert válaszok objektivitása, hitelessége, illetve az adatgyűjtés jellegéből adódóan a kutató elfogultságának veszélye. További nehézség az interjúk készítésénél az adatfelvétel, az átírás és az elemzés különösen időigényes jellege.

4. Összegzés

Tanulmányom a nyelvi közvetítés empirikus vizsgálatához alkalmazható két eszköz, a kérdőív és az interjú fő jellegzetességeit tekintette át. Sun (2016), valamint Schaeffer et al. (2020) szerint míg a fordítástudomány területén számos kérdőívet és interjút alkalmazó kutatás születik, az eszközök gyakran nincsenek megfelelően előkészítve és validálva, ami veszélybe sodorja az eredmények hitelességét. Ezért fontos, hogy a jelen cikkben is idézett pedagógiai és alkalmazott nyelvészeti területekhez hasonlóan a fordítástudományi kutatásokban is tudatos módszertani háttérrel állítsuk össze ezen eszközöket, és kutatásunkban közöljük is a kérdőívek és az interjúk protokollját (Sun 2016). Bár egy kérdőív vagy interjú lehet egy kutatás egyetlen eszköze, a kutatás érvényessége, hihetősége szempontjából érdemes több perspektívából vizsgálni, triangulálni a vizsgálatot, és több eszköz segítségével adatot gyűjteni (a trianguláció elméletéről bővebben lásd Szabolcs 2001, és gyakorlatáról a fordítástudományban Aguilar-Solano 2020).

A jelen tanulmány a módszertani megbízhatóság megteremtését kívánja szolgálni a kérdőíves és interjúkutatás egyes lépéseinek leírásával, és arra biztatni az olvasót, hogy kutatása megtervezésekor merüljön el a módszertani szakirodalomban is. A kérdőívek esetén számba vettük a kulcsfogalmakat, melyek a sokaság, a minta, a validálás és a válaszarány, és röviden kitértünk a kérdések írásának, a kérdőív összeállításának, kiküldésének és elemzésének lépéseire, majd áttekintettük az eszköz előnyeit és hátrányait. Az interjú eszközén belül kitértünk a különböző interjúfajtákra, az adatfelvétel lépéseire, az interjú rögzítésére, az adatok elemzési lehetőségeire, valamint az interjú mint eszköz előnyeire és hátrányaira.

Irodalom

- Angelelli, C., Baer, B. J. (eds) 2016. *Researching translation and interpreting*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315707280>
- Aguilar-Solano, M. 2020. Triangulation and Trustworthiness – Advancing Research on Public Service Interpreting through Qualitative Case Study Methodologies. *FITISPosInternational Journal* Vol. 7. No. 1. 31–52. <https://doi.org/10.37536/FITISPos-IJ.2020.7.1.249>
- Aithal, A., Aithal, S. 2020. Development and Validation of Survey Questionnaire and Experimental Data – A Systematical Review-based Statistical Approach. *International Journal of Management, Technology, and Social Sciences (IJMTS)* Vol. 5. No. 2. 233–251. <https://doi.org/10.47992/IJMTS.2581.6012.0116>
- Babbie E. 2008. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassa Kiadó.
- Bell, J., Waters, S. 2014. *Doing Your Research Project*. Maidenhead: McGraw-Hill Education.
- Berber Irabien, D. 2010. *Information and communication technologies in conference interpreting*. Doktori disszertáció. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/8775/tesi.pdf>.
- Böser, S. 2016. Interviews and focus groups. In: Angelelli, C., Baer, B. J. (eds) *Researching translation and interpreting*. London, New York: Routledge. 236–246.
- Dankó Sz., Cszér K. 2022. Statisztikai próbák a fordítástudományi kutatásokban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 59–76. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/4>
- Denzin, N. K. 1989. *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- Dörnyei, Z. 2007. *Research methods in applied linguistics: Quantitative, qualitative and mixed methodologies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dörnyei, Z., Taguchi, T. 2010. *Questionnaires in Second Language Research: Construction, Administration, and Processing*. 2nd edition. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203864739>
- Dróth J. 2011. A fordítások értékelése a szakfordítóképzésben és a fordítói munka világában. *Fordítástudomány* 13 évf. 2. szám. 5–36.
- Falus I. (szerk.) 2004. *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Kiadó. Elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/84775002.pdf>. Letöltve: 2021. 09. 15.
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Láncos P. L. 2022. A tudományos kutatás jogi szabályozása. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 123–140. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/8>
- Majoros P. 2004. *A kutatómódszertan alapjai*. Budapest: Perfekt Kiadó.
- Mellinger, C. D., Hanson, T. A. 2017. *Quantitative Research Methods in Translation and Interpreting Studies*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315647845>

- Mezei G. 2006. Egy interjú kérdéssor validálása: a motivációs tanítási gyakorlat vizsgálata. *Iskolakultúra* 16/10. szám. 128–132.
- Móricz K. A. 2017. Kérdőíves felmérés a magyar konferenciatolmaácsok eszközhasználatáról. *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 45–59.
- Nádasi M. 2004. A kikérdezés. In: Falus, I. (szerk.) *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest: Műszaki Kiadó. 140–158.
- Pataky É. 2016. A tolmácsok társadalmi helyzetének kutatása: módszertani kérdések. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 53–69.
- Pataky É. 2018. The prestige of interpreters in Hungary. In: I. Horváth (ed.) *Latest trends in Hungarian Translation Studies*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda, ELTE Fordító- és Tolmaácsképző Tanszék. 8–32.
- Pataky É. (előkészületben). A tolmácsok foglalkozási presztízse Magyarországon. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
- Pintér J., Rappai G. 2001. A mintavételi tervek készítésének néhány gyakorlati megfontolása. *Marketing & Menedzsment* 35 évf. 4. szám. 4–10. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/1717>. Letöltve: 2022. 04. 14.
- Rohonyi B. 2016. Birkózás az írott szöveggel szinkrontolmaácsolás közben 2. rész. *Fordítástudomány* 18. évf. 1. szám. 31–49.
- Schaeffer, M., Huepe, D., Hansen-Schirra, S., Hofmann, S., Muñoz, E., Kogan, B., Herrera, E., Ibáñez, A., García, A. M. 2020. The Translation and Interpreting Competence Questionnaire: an online tool for research on translators and interpreters. *Perspectives* Vol. 28. No. 90–108. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2019.1629468>
- Seidman, I. 2002. *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Budapest: Műszaki Kiadó.
- Seresi M. 2016. Távtolmacsolás és távoktatás a tolmácsképzésben. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Seresi M. 2022. Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész*. Budapest. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 93–107. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/6>
- Sun, S. 2016. Survey-based studies. In: Angelelli, C., Baer, B. J. (eds) *Researching translation and interpreting*. London: Routledge. 269–279.
- Szabari K. 2000. Körkép a konferenciatolmaács-szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 71–86.
- Szabolcs É. 2001. *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Szokolszky Á. 2020. *A pszichológiai kutatás módszertana*. Budapest: Osiris Kiadó.

Terminusjegyzék

félig strukturált interjú: az interjú során van egy előre meghatározott kérdésvázlat, de a kérdések sorrendje változtatható, kérdések elhagyhatók és új kérdések tehetők fel, rugalmasan alkalmazkodva a résztvevő válaszaihoz.

fókuszcsoportos interjú: a kutató által vezetett csoportos beszélgetés előre meghatározott szempontok mentén. A csoporttagok egyetértése és véleménykülönbsége az egyes témákról fontos információ a kutató számára.

kódolás: a kutatási eszközzel nyert adatok csoportosítása, kategóriákba osztása.

minta: az adatgyűjtést a kutatás során a sokaság valamely alcsoportjában szokták elvégezni, ezt nevezik mintának (Falus 2004).

sokaság vagy populáció: a közös megfigyelhető jellemzőkkel rendelkező személyeknek azt a körét, amelyre ki akarjuk terjeszteni kutatásaink eredményeit, sokaságnak vagy populációnak nevezzük (Falus 2004).

strukturált interjú: az interjú során a kérdező egy előre meghatározott kérdéssorral dolgozik, minden résztvevőnek ugyanazokat a kérdéseket teszi fel.

trianguláció: egy kérdés több oldalról, több módszerrel és eszközzel történő vizsgálata, amely által a kutató objektívebben tudja szemlélni a vizsgálat tárgyát.

validálás: a kutatási eszköz érvényességének ellenőrzését, kipróbálását jelenti szakértő kollégák és a sokaság tulajdonságait mutató válaszadók segítségével. A validálás eredményei alapján a kutató módosítja, finomhangolja az eszközt.

Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban

Seresi Márta

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
seresi.marta@btk.elte.hu

Kivonat: A 90-es évek technológiai áttörésével párhuzamosan a tudományos világ a tudományos publikációk nyílt hozzáférhetősége (*Open Access*, OA) irányába indult el. Általános célkitűzés, hogy a közpénzből megvalósuló kutatások eredményeihez mindenki, vagyis a tudományos világ szereplői, a döntéshozók, az adófizetők és a végfelhasználók is könnyen hozzáférjenek. A 2000-es évek óta azonban a kutatók közötti szinergiák növelése érdekében arra is egyre nagyobb igény mutatkozik, hogy ne csak a kutatási eredmények (például kész tanulmányok), hanem a nyers és feldolgozott kutatási adatok összessége is elérhető legyen ellenőrzés, illetve további kutatások folytatása céljából. Ez már a nyílt tudomány (*Open Science*) célkitűzése. A kutatási adatok elérhetővé tétele azonban több kérdést is felvet, amelyekre az alábbi tanulmányban próbálok válaszokat adni. A következőkben azt vizsgálom meg, milyen alapelveket kövessünk a kutatási adatok feldolgozása és tárolása során; milyen nyílt hozzáférést biztosító felületeken tárolhatjuk őket; milyen kockázatot jelent az adatok nyilvánossága a kutatókra és a kutatások résztvevőire nézve; élveznek-e szerzői jogi védelmet a nyílt hozzáférésű szellemi termékeink; és hogyan érvényesül mindez a fordítástudományban.

Kulcsszavak: kutatási adatkezelés, repozitóriumok, nyílt hozzáférés, FAIR, adatkezelési terv

1. Bevezetés: miért fontos az adatkezelés?

A kutatási tevékenység egyik eredménye, hogy kutatási adatok jönnek létre és gyűlnek össze különböző fizikai vagy virtuális hordozókon. Ezek az adatok lehetnek nyers adatok (például az adatközlők válaszai), feldolgozott adatok, elemzett adatok vagy metaadatok (Olalla-Soler 2021). Ez utóbbiak olyan adatok, amelyeket az elemzés

során rendeltünk a nyers adatokhoz kézzel vagy automatikus úton, és más adatok leírására szolgálunk, például az adat forrásáról, az adatközlő személyéről, az adatgyűjtés helyéről vagy idejéről közölnek információkat. A különböző típusú kutatási adatok sokféle formát ölthetnek: lehetnek szöveges dokumentumok, táblázatok, jegyzőkönyvek, számok, de lehetnek hang- vagy videófelvevételek, fényképek, vizsgálati és kísérleti eredmények, modellek, algoritmusok és kódok is (DEENK 2021).

Az összegyűjtött adatainkat elsősorban a saját érdekünkben kell átlátható módon rendszerezni, és biztonságosan, akár egyszerre több hordozón tárolni. Így könnyebben, időhatékonyabban tudunk navigálni a kutatási adataink között, elkerülhetjük az adatvesztést, később is vissza tudjuk keresni az adatainkat, és adott esetben hosszabb idő elteltével is tudjuk értelmezni őket. Kutatási eredményeink is csak így maradnak igazolhatók.

A kétezres évektől kezdve azonban egyre nagyobb igény mutatkozik arra is, hogy az egyes kutatásokból születő kutatási adatok a publikált tanulmányokon túlmenően is elérhetők, megismerhetők legyenek a kutatói közösség számára. Egy-egy tudományos cikk sokszor csak egy bizonyos szempontból vizsgálja a létrejött adatokat, holott azok más kérdések megválaszolását is lehetővé tennék. A nyers kutatási adatok megismerése esetleg újabb értelmezésekhez is vezetne, illetve ezek alapján a kutatási eredmények jobban ellenőrizhetővé válnának (Olalla-Soler 2021). Az adatok elérhetővé tétele a kutatások megismételhetőségét is javítaná. Erre azonban csak akkor van lehetőség, ha a kutatási adatainkat nem az irodánk polcán porosodó kérdőívekben, vagy a régi számítógépünk memóriaegységén tároljuk, hanem olyan módon, amely lehetővé teszi, hogy mások is hozzájuk férjenek.

A kutatási adatkezelésnek tehát két nagy célja van. Az első a saját adatok biztonságos, átlátható és fenntartható tárolása, gyors csoportosítása. A második cél pedig annak biztosítása, hogy mások is hozzáférjenek ezekhez az adatokhoz. Így a többi kutatónak nemcsak arra lesz lehetősége, hogy a tanulmányunkban publikált eredményeinket más tanulmányokban megjelent eredményekkel összevetve metaanalízist állítsanak össze, hanem arra is, hogy az általunk összegyűjtött, de a végleges tanulmányban nem feltétlenül szerepeltetett összes kutatási adatunkat megvizsgálják, és ez alapján új, önálló kutatást folytassanak le.

2. Nyílt tudomány, nyílt hozzáférés

A kutatási adatok elérhetővé tételére való törekvés a nyílt tudomány (*Open Science*) tudományos gyakorlatába illeszkedik (Appel et al. 2018). A nyílt tudomány célja a kutatás és tudományszervezés folyamatos fejlődésének elősegítése azzal, hogy a kutatási adatokat és a kutatások során keletkezett információkat elérhetővé tesszük szabad felhasználásra, újrahasonosításra, reprodukálásra és terjesztésre. A nyílt tudomány gyakorlata a tudományos életben az elmúlt 50 évben lezajlott változások

következménye, megvalósításához pedig elengedhetetlen volt a digitális technológia megjelenése és elterjedése (DEENK 2021).

A nyílt hozzáférés (*Open Access*, OA) jelentése interneten, ingyenesen elérhető digitális információ (DEENK 2021). Az Open Access mozgalom a kilencvenes években gyökerezik (Appel et al. 2018), de fő elindítója a nemzetközi tudományos életben a 2002-es *Budapest Open Access Initiative* (Budapesti felhívás a nyílt hozzáférés érdekében) volt. A felhívás két sarkalatos pontjában egyrészt a kutatók önarchiválása, másrészt a nyílt hozzáférésű folyóiratok megjelenése mellett érvel (BOAI 2002).

Önarchiválásról akkor beszélünk, ha a szerző a kiadásra benyújtott publikációja valamelyik változatát (a szakmai lektorálás előtt álló első változatot, vagyis a *pre-printet*, az utolsó szakmai lektorálás után megszülető változatot, azaz a *postprintet*, vagy a *kiadói változatot*, amely a kiadó honlapján szerkesztve, oldalszámokkal együtt stb. jelenik meg) esetleges megkötésekkel elhelyezi egy repozitóriumban (a repozitóriumokról az 5. pontban lesz szó). Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a kiadó ezt engedélyezi (SEKK 2019).

Ami pedig a nyílt hozzáférésű folyóiratokat és cikkeket illeti, a budapesti OA kiáltvány szerint „[s]zabad hozzáférésen¹ azt értjük, hogy mindenki számára ingyenesen olvashatók, letölthetők, lemásolhatók, kinyomtathatók, terjeszthetők ezek a cikkek, bennük keresés végezhető, a cikkek teljes szövegéhez csatolások fűzhetőek, keresőmotorral indexelhetők, adat formájában valamely szoftverrel kezelhetők, vagy egyéb törvényes célra felhasználhatók pénzügyi, jogi vagy műszaki korlátozás nélkül [...]” (BOAI 2002).

A nyílt hozzáférés gyökereit a tudományos kommunikáció több évtizedes hagyományaiban kereshetjük. Azonban a mozgalom terjedésének az igazi lökést az internet megjelenése, az egyetemi oktatókra és kutatókra nehezedő publikációs nyomás és a papíralapú tudományos folyóiratok korlátai és finanszírozási válsága adta meg (Appel et al. 2018). Mivel a nyílt hozzáférésű megjelentetés növeli a kutatók és az intézmények láthatóságát, valamint jobban eljuttatja a tudományos eredményeket a politikai döntéshozókhoz, az adófizetőkhez és a gyakorlati felhasználásukban érdekelttekhez, ma már a legtöbb kutatási pályázat és állami finanszírozás feltétele az eredmények ilyen publikálása (DEENK 2021). Hazánkban is egyre több olyan folyóirat tér át online, nyílt hozzáférésű megjelenésre, amely korábban kizárólag nyomtatásban jelent meg. Ilyen szaklap többek között a fordításkutatók szempontjából kiemelten fontos *Alkalmazott Nyelvtudomány*, a *Fordítástudomány* és a *Modern Nyelvoktatás*.

Míg a legtöbb kutató örömmel veszi, ha a kutatásaiból születő tanulmányok és könyvek a tudományos közösség számára korlátlanul elérhetővé válnak, és így szerencsés esetben azok idézettsége is javul, a kutatási adatok elérhetővé tétele több kérdést is felvet. Milyen alapelveket kövessünk az adatkezelés során? Milyen eszközök állnak a rendelkezésünkre? Milyen kockázatot jelent az adatok nyilvánossága

¹ A kiáltvány magyar fordításában még a magyarul gördülékenyebben hangzó „szabad hozzáférés” szerepelt, de a tudományos köznyelvben az angol hatására a „nyílt hozzáférés” terjedt végül el.

a kutatókra és a kutatások résztvevőire nézve? Hogyan védhetjük meg a saját szellemi termékeinket? Hogyan érvényesül mindez a fordítástudományban? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre igyekszem választ adni.

3. A FAIR adatkezelés

A FAIR adatkezelés alapelveit 2016-ban fektették le a *Scientific Data* című folyóiratban (Wilkinson et al. 2016), és még ugyanabban az évben a G20 csúcson részt vevő vezetők nyilatkozatban kötelezték el magukat a FAIR alapelvek követése mellett a tudományos kutatás területén. Az adatkezelési alapelvek megfogalmazásának fő motivációját az a felismerés adta, miszerint egyrészt meg kell oldani, hogy a már összegyűjtött kutatási adatok újrafelhasználhatók legyenek, másrészt a nagy mennyiségű adat feldolgozásához, rendszerezéséhez és elemzéséhez elengedhetetlen valamilyen gépi segítség igénybevétele (Wilkinson et al. 2016).

A **FAIR** betűszó a következő szavak első betűiből tevődik össze:

1. **Findable**, vagyis megtalálható. Ez azt jelenti, hogy az adatoknak mind az emberek, mind a gépek számára kereshetőnek és megtalálhatónak kell lenniük. Az egyértelmű azonosíthatóság érdekében egyedi azonosítóval kell rendelkezniük (például URI [*Uniform Resource Identifier*] vagy DOI [*Digital Object Identifier*] azonosítóval, amelyek használatával az új kutatások hivatkozni tudják a korábbi kutatások adatait). Az adatokat megfelelő mennyiségű metaadattal kell ellátni, és ezeket a metaadatokat repozitóriumokban kell elhelyezni (a repozitóriumokról részletesen az 5. pontban lesz szó).
2. **Accessible**, vagyis hozzáférhető. Ez azt jelenti, hogy az adatokat az emberek és gépek is elérhetik, letölthetik, és ezt sztenderd kommunikációs protokoll, például a http protokoll használata segíti (a kommunikációs protokollokról lásd Tarnay és Dulai 2011). A metaadatoknak az adatok megsemmisülése után is elérhetőnek kell lenniük.
3. **Interoperable**, vagyis együttműködő. Az együttműködő adatkezelés lehetővé teszi az adatok megváltoztatását, cseréjét. Ehhez az is szükséges, hogy a metaadatok a FAIR alapelveit követő szókészletet használjanak az annotáláshoz, és tartalmazzák a más metaadatokra vonatkozó minősített hivatkozásokat.
4. **Reusable**, vagyis újrafelhasználható. Akkor beszélünk újrafelhasználhatóságról, ha az adatkezelés lehetővé teszi az adatok jövőbeni újbóli felhasználását, ehhez egyértelmű és hozzáférhető adathasználati engedélyeket ad meg, valamint az adatok és a metaadatok formátuma megfelel az adott tudományterületen használt közösségi szabványoknak (GO FAIR 2021).

Fontos azonban megjegyezni, hogy a FAIR adatkezelés nem azonos a teljesen nyílt adatkezeléssel (*Open Data*). A FAIR adatkezelés esetében ugyanis a kutatási adatoknak nem kell mindenki számára teljes mértékben elérhetőnek lenniük. Itt a hangsúly elsősorban a metaadatok nyílt hozzáférhetőségén van, hiszen ez teszi lehetővé, hogy a kutatás bekerüljön a tudományos vérkeringésbe. A konkrét kutatási adatok elérhetősége változó lehet (SZTKKK 2021).

4. Adatkezelési terv és a kutatási adatok életciklusa

Ma már a jelentősebb kutatási pályázatok kiírói adatkezelési tervet (*data management plan*, DMP) kérnek a pályázó kutatócsoportoktól. Ez általában egy másfél-két oldalas dokumentum, amely három kérdés köré szerveződik (DEENK 2021, Holl 2021):

1. Ki hozza létre az adatokat, és milyen típusú adatok keletkeznek a kutatás során?
2. Hogyan tárolják ezeket az adatokat, ki és milyen módon férhet hozzájuk?
3. A projekt lezárulta után ki férhet hozzá az adatokhoz, milyen jogokkal és meddig?

Pályázati előírás nélkül is érdemes adatkezelési tervet írunk, hiszen a nem megfelelő adatkezelés (például a hiányos metaadatok, a rosszul megválasztott fájlformátum vagy a hosszú távú archiválás elmulasztása) megakadályozza, hogy a fáradtságos munkával összegyűjtött kutatási adataink sokáig használhatók legyenek (Kowalczyk 2017).

Ahhoz azonban, hogy egy adatkezelési tervet kidolgozzunk, tisztában kell lennünk a kutatási adatok életciklusával, hiszen a kutatás előrehaladtával más és más adatkezelési szempontok merülhetnek fel. A kutatási adatok esetében egyébként különösen találó a ciklus kifejezés, ugyanis a nyílt tudomány esetén valóban ciklikusságról, egymásba átforduló folyamatokról van szó: mások adataiból új adatok jönnek létre. A kutatási adat életciklusa a következő hat szakaszból áll (Kowalczyk 2017):

1. Az adat létrehozása (a kutatás és az adatmenedzsment megtervezése, létező adatok azonosítása, új adatok begyűjtése, metaadatok létrehozása).
2. Az adat feldolgozása (adatbevitel, digitalizálás, átírás, adattisztítás, anonimizálás).
3. Az adat elemzése (analízis, kutatási eredmények létrehozása, publikálás).
4. Az adat tárolása (adat átalakítása a legmegfelelőbb formátumba, áthelyezés más tárolófelületre, biztonsági mentés, archiválás).
5. Az adathoz való hozzáférés beállítása (megosztás, szerzői jogok lefektetése, promótálás).
6. Az adat újrahasonosítása (kutatás utánkövetése, új kutatási cél meghatározása, tanulságok levonása).

A kutatásiadat-kezelési terv elkészítésekor tehát először is azt kell átgondolnunk, milyen adatok állnak már a rendelkezésünkre, valamint milyen típusú új adatok létrehozására lesz szükség, és miért. A második szakaszra vonatkozóan el kell döntenünk, milyen metaadatszabványt fogunk követni az adatok annotálásához (hazánkban legelterjedtebb a *Dublin Core*²); valamint milyen szisztéma szerint nevezzük el a keletkező fájlokat, és rendezzük őket kívülállók számára is áttekinthetően mappákba. A továbbiakra vonatkozóan meg kell szabnunk, hol fogjuk archiválni az adatokat, és kinek milyen szintű hozzáférést szeretnénk biztosítani hozzájuk. Az adatok hosszú távú használatával kapcsolatban azon is érdemes elgondolkodnunk, hogy a kutatás során létrejött adatmennyiség kinek lehet később érdekes, vagy képvisel-e valamilyen pénzügyi értéket. Azt is írjuk bele az adatkezelési tervbe, hogy az adatkezelés milyen esetleges költségeket generál (DEENK 2021, Holl 2021).

Fontos kérdés továbbá, hogy kezelünk-e személyes adatokat. Minden olyan adat személyes adatnak minősül, amely alapján egy természetes személy beazonosítható. Ilyen adat például a név, a cím, a személyre utaló e-mail-cím, de akár az IP-cím is. Az ilyen adatokat elérhetővé tételük előtt anonimizálni kell (lásd az EP és ET (EU) 2016/679 rendelete a személyes adatok kezeléséről és védelméről). Ezt ma már félig automatizálva is megtehetjük, például az *Amnesia* portál³ segítségével. A feltöltött szövegfájlból a program megpróbálja kiszűrni a védett személyes adatokat (például a születési dátumot), és a jóváhagyásunk után egy általánosabb adatra (például a születési évre) cseréli őket. Így az adatok még értelmezhetők maradnak, de a résztvevők azonosítására már nem alkalmasak.

Az adatkezelési terv nincs teljesen kőbe vésve, hiszen a kutatás előrehaladtával módosításokra lehet szükség benne. Ezért azt szokták javasolni, hogy a kutatás elindulása után félévente érdemes rendszeresen felülvizsgálni az adatkezelési tervet, és ha szükséges, változtatni rajta (DEENK 2021).

Az adatkezelési terv elkészítéséhez, felülvizsgálatához és megosztásához ma már online platformokat és szoftvereket is igénybe vehetünk, amelyekkel saját, személyre szabott terveket hozhatunk létre, vagy más szervezetek előre elkészített sablonjait is használhatjuk. Ilyen például a DMPOnline⁴ vagy az Argos⁵.

5. A kutatási adatok tárolása, repozitóriumok

Ahogy a fentiekből is látszik, a kutatás szakaszai során változhat, hol és hogyan tároljuk az adatainkat. Különbséget teszünk rövid és hosszú távú adattárolás között.

² A Dublin Core nemzetközi szabványt 1995-ben hozták létre. Bármely tudományágban használható, tizenöt címkézhető adatelemet tartalmaz. További részletek itt: <https://mek.oszk.hu/html/irattar/dc.htm>.

³ <https://amnesia.openaire.eu/amnesia>.

⁴ <https://dmponline.dcc.ac.uk>.

⁵ <https://argos.openaire.eu/home>.

Napjainkban már az adatok rövid távú tárolása is digitalizált formában történik. Ennek helye elsősorban a saját számítógépünk, USB memóriaegységek, és egyre többször töltünk fel adatokat a felhőbe is. Ezek a tárolási lehetőségek azonban nem mindig biztonságosak, hiszen a pendrive vagy a laptop elveszhet, és bizonytalan, hogy az ingyenesen használt felhőalapú tárhelyeken tárolt tartalmakhoz ki férhet hozzá rajtunk kívül. Amikor egy-egy kommunikációs szolgáltatóriás (Facebook, Google) műszaki problémái miatt oldalak válnak elérhetetlenné, világszerte milliók döbbennek rá, milyen kevéssé vannak biztonságban az adataik ezeken a felületeken.

Az adatvesztés elkerülése érdekében érdemes három helyen őrizni az adatokat: *here, near and far*, vagyis a kezünk ügyében (például a számítógépünkön), valahol a közelünkben (például egy külső memórián) és egy tőlünk távol eső helyen (a virtuális térben). Az adatok hosszú távú tárolására leginkább a saját weboldalak vagy a repozitóriumok alkalmasak (Száldobágyi 2021).

A repozitóriumok olyan dokumentumszerverek, amelyeket egyetemek vagy más tudományos kutatóintézmények működtetnek. Céljuk a tudományos anyagok archiválása (ingyen vagy előfizetésért), valamint díjmentes hozzáférhetővé tétele (DEENK 2021). Megkülönböztetünk intézményi repozitóriumokat (ilyen például az Eötvös Loránd Tudományegyetem digitális tudástára, az EDIT⁶), tudományterületi vagy tematikus repozitóriumokat (például a nyelvészeti cikkeket archiváló LingBuzz⁷), valamint általános repozitóriumokat, mint például a Dryad⁸, a FigShare⁹ vagy a Zenodo¹⁰.

Ha a tanulmányunkat vagy kutatási adatsorunkat repozitóriumban szeretnénk elhelyezni, regisztrálnunk kell a kiválasztott platformon, és ezután van lehetőség az anyagaink feltöltésére. Sok platform lehetővé teszi, hogy az ORCID azonosítónk megadásával regisztráljunk, és ezzel a különböző felületeken végzett tevékenységünket egyértelműen a saját személyünkhöz kössük. Az ORCID az „Open Researcher and Contributor ID”, vagyis a nyílt hozzáférésű kutatói és közreműködői azonosító rövidítése (a szerzői azonosítóról bővebben lásd Kiszl és Winkler 2022 a jelen kötetben). Ezt az ingyenes és állandó egyedi azonosítót egy nemzetközi nonprofit szervezet bocsátja ki a kutatóknak saját kérésükre, annak érdekében, hogy átlátható és megbízható kapcsolatok alakulhassanak ki a kutatók között az egész világon.¹¹

Ha sikerült bejelentkeznünk, a repozitóriumokba tanulmányokon kívül prezentációkat, poszttereket, adatállományokat (például Excel-fájlokat) és kódokat is feltölthetünk. A feltöltéseink DOI azonosítót kapnak, így számunkra és mások számára is lehetséges lesz később hivatkozni rájuk. A DOI azonosítóval ellátott, repozitóriumban elhelyezett, rendszerezett kutatási adatgyűjtemény ugyanúgy tudományos eredménynek és értéknek számít, mint egy-egy tanulmány. AZ ELTE BTK például az oktatói-kutatói előmeneteli

⁶ <https://edit.elte.hu/xmlui>.

⁷ <https://ling.auf.net/lingbuzz>.

⁸ <https://datadryad.org/stash>.

⁹ <https://figshare.com>.

¹⁰ <https://zenodo.org>.

¹¹ <https://info.orcid.org/what-is-orcid>.

stratégiához használt tudománymetria kiszámításakor a DOI azonosítóval ellátott adatbázisokat is figyelembe veszi, amennyiben történt már rájuk hivatkozás (ELTE 2019).

A feltöltés előtt azonban végig kell gondolnunk, hogy az adott írásunkat nyilvánosságra hozhatjuk-e annak fényében, hol jelent már meg korábban. Egyes kiadók ezt nem teszik lehetővé, míg mások a megjelenés után úgynevezett embargót érvényesítenek, vagyis egy olyan időszakot, amely során a publikáció nem lehet nyílt hozzáféréssé. Ha bizonytalanok vagyunk a kiadónk nyílt hozzáférési politikájával kapcsolatban, a SHERPA-RoMEO platformon¹² kereshetünk rá (MTMT 2021).

Természetesen nem minden repozitórium ugyanolyan színvonalú. Ha szeretnénk megbizonyosodni arról, hogy az általunk kiválasztott tudástár megfelel-e az igényeinknek, nézzünk utána, hogy rendelkezik-e a német *Deutsche Initiative für Netzwerkinformation e.V.* (DINI) kezdeményezés *Elektronisches Publizieren* munkacsoportja által kifejlesztett DINI-tanúsítvánnyal. A DINI-tanúsítvány odaítélésekor olyan tényezőket vesznek figyelembe, mint hogy látható-e a repozitórium teljes kínálata, hogyan gondoskodik a repozitórium a szerzőkről (vannak-e például kurátorai, akik a feltöltött anyagokat módszertani szempontból megvizsgálják, és tanácsokat adnak a szerzőknek), mennyire biztonságos a repozitórium, és milyen a technikai háttere (DEENK 2021).

Ha valamilyen konkrét tudományterületen szeretnénk kutatási adatokat keresni, nem kell egyenként végignéznünk a repozitóriumokat. Mivel az adatok és a metaadatok kezelése megfelel a FAIR alapelveknek, a különböző repozitóriumok tartalma együttesen is kereshető, például az OAster¹³ kereső segítségével.

Az önarchiválás azonban nem csak repozitóriumokon lehetséges. Tudományos munkáinkat feltölthetjük a kutatók számára létrehozott közösségi oldalakra is, ahol a közösségi médiában megszokott módon profilt hozhatunk létre, feltüntethetjük aktuális kutatási projektjeinket, bejelölhetjük a társszerzőinket, a számunkra releváns kutatókat követhetjük, az üzenőfalunkon értesülhetünk a szakterületünkön megjelenő új munkákról, valamint a fórumokban párbeszédet indíthatunk. Ilyen közösségi oldal például a ResearchGate¹⁴ vagy a részben fizetős Academia.edu¹⁵.

6. Szerzői jogok védelme

Ha tudományos kutatásunk eredményét szeretnénk feltölteni az internetre, felmerülnek bizonyos szerzői jogi kérdések. Amennyiben a tanulmányunk megjelent valamilyen kiadónál, érdemes egyeztetni velük, ugyanis sok kiadó időben korlátozza, mikor kerülhetnek fel a kiadványai az internetre. Ha a kutatási eredményeinket eleve nyílt hozzáféréssé formában jelentetjük meg, akkor is el kell gondolkoznunk a munkánkhoz

¹² <https://v2.sherpa.ac.uk/romeo>.

¹³ <https://oaister.worldcat.org>.

¹⁴ <https://www.researchgate.net>.

¹⁵ <https://academia.edu>.

kapcsolódó szerzői jogainkon. Önmagában ugyanis az a tény, hogy ingyen elérhetővé tettük a tanulmányunkat az interneten, nem jelenti, hogy a felhasználásával kapcsolatban nem szabhatunk meg bizonyos feltételeket. Mivel azonban a legtöbb országban a hagyományos szerzői jogok túl szigorúak ahhoz, hogy a felhasználás feltételeit a nyílt tudomány elveihez igazodva szabják meg, új licenstípusok jelentek meg.

Az egyik ilyen licenstípus a CC: *Creative Commons*¹⁶. Itt többféle szerzői jogi védelem típus között választhatunk, illetve ezeket kombinálhatjuk is, ahogy az alábbiakban láthatjuk:

1. CC-BY: az új felhasználó adaptálhatja, átalakíthatja, terjesztheti vagy továbbfejlesztheti az eredeti művet, de annak felhasználásakor meg kell adnia a mű a legfontosabb adatait (vagyis a szerző nevét, a mű címét és a megjelenési adatokat).
2. CC-NC: az új felhasználó adaptálhatja, átalakíthatja, terjesztheti a művet, de kereskedelmi célra nem használhatja fel.
3. CC-ND: a mű csak az eredeti formájában terjeszthető, tehát nem lehet átalakítani, továbbgondolni.
4. CC-SA: a származtatott munka csak az eredeti műre vonatkozó szerzői jogi engedéllyel azonos CC engedéllyel jelenhet meg.

A szerzői jogi védelem igénybevételéhez csak annyit kell tennünk, hogy a munkánkban jól láthatóan feltüntetjük, milyen típusú licenct választottunk, például: „© 2019. *This work is licensed under a CC BY 4.0 license*”. Ezzel a védelem automatikusan életbe lép, vissza nem vonható. Ehhez természetesen szükséges az is, hogy az alkotó rendelkezzen szerzői jogokkal az adott munkához fűződően. Ha minden szerzői jogunkról lemondunk, a CC0 (vagyis CC Zero) jelzést alkalmazzuk: ebben az esetben a munkánkat minden különösebb feltétel és a szerzőségünk feltüntetése nélkül felhasználhatják, átalakíthatják vagy továbbgondolhatják (CC 2021). A szerzői jogokról részletesebb leírást nyújt Lános (2022) a jelen kötetben.

7. A nyílt adatkezeléssel járó kockázatok

Kutatási adataink nyilvánosságra hozásával növelhetjük láthatóságunkat, idéztségünket, valamint az elért eredményeink reprodukálhatóságát. Ez ugyanakkor bizonyos kockázatokkal jár (Olalla-Soler 2021).

Az első kockázat a kutatókat érinti. Azáltal, hogy mások is betekinhetnek a kutatási adatainkba, sokkal szigorúbb ellenőrzésnek tesszük ki magunkat. Ez kedvező ugyan a tudományterület fejlődése szempontjából, de hátrányosan érintheti a kutató személyét. Így paradox helyzet alakul ki, hiszen éppen azok lesznek a legnagyobb

¹⁶ <https://creativecommons.org/about/cclicenses>.

ellenőrzésnek és kritikának kitéve, akik a tudomány szempontjából a legkívánatosabban, tehát a legnyíltabban jártak el. Ez elriaszthatja a kutatókat a kutatási adataik részletes publikálásától (Ioannidis 2016).

A második kockázat a kutatás résztvevőire vonatkozik. Amennyiben bármilyen szempontból veszélyeztetett populációval dolgozunk együtt, el kell kerülnünk, hogy a kutatási adatok alapján azonosíthatók legyenek. Ebből következően az adataikat anonimizálni kell, illetve a begyűjtött személyes adataik csak arra az egy célra használhatók fel, amelyre az adatgyűjtéskor engedélyt adtak. Ez a törvényi szabályozás jelentősen korlátozza az adatok újbóli felhasználhatóságát (Olalla-Soler 2021).

A tudományos kutatási tevékenység és a kutatási adatok kezelése számos egyéb etikai kérdést is felvet. Ezekről részletesebben lásd a jelen kötetben Fóris Ágota írását (Fóris 2022).

8. Adatkezelés a fordítástudományban

Az elmúlt évtizedekben a többi tudományághoz hasonlóan a fordítástudomány is a nyílt tudomány és a nyílt hozzáférés felé mozdult el. Ennek megfelelően a fordítástudományban is egyre több nyílt hozzáférésű publikáció jelenik meg: míg 1996 és 2000 között a fordítástudományi kiadványoknak csupán 18,0%-a volt nyílt hozzáférésű, ez az arány 2011 és 2015 között 46,6%-ra nőtt (Franco Aixelá et al. 2021).

Ezt a fejlődést azonban nem követte jelentős előrelépés a nyílt adatkezelés terén. Jelenleg nem létezik a fordítástudományi kutatásokra specializált repozitórium vagy más szabad adatkezelést lehetővé tevő eszköz, így a fordítástudományi kutatások adatait és eredményeit legfeljebb tágabb diszciplináris (például nyelvészeti), intézményi vagy általános repozitóriumokban kereshetjük. A kutatási adatok repozitóriumai megosztása egyelőre még gyerekcipőben jár. Olalla-Soler 2021-ben a *translation* és *interpreting* keresőszavak használatával próbálta felmérni, hány fordítástudományi kutatási adatbázis vagy tanulmány érhető el általános repozitóriumokban: a Dryad egyetlen fordítástudományi adatsort sem kínált fel, a FigShare 40 körüli találatot mutatott, a Zenodo pedig 330-at (Olalla-Soler 2021). Úgy tűnik, jelenleg a kutatók csak részben, tanulmányaik függelékeként jelentetik meg a kutatási adataikat, sokszor bizonyos részeredmények vagy a null eredmények kihagyásával. Pedig a nyílt adatkezelés előmozdításával a fordítástudományban is növelni lehetne a kutatások megismételhetőségét, és a nagy mennyiségű adat összegyűjtése segítené a gépi fordítás fejlesztését is. A kutatók ilyen irányú hajlandóságát más tudományágakhoz hasonlóan az adatmegosztásért járó virtuális kitüntetéssel (*Open Data Badge*) lehetne javítani (Ioannidis 2016, Olalla-Soler 2021).

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a fordítástudományban nem történt semmilyen kezdeményezés a kutatási adatok digitalizálására. Látunk kezdeményezéseket, leginkább a fordítási korpuszok kialakítása terén. Ezeknek a korpuszoknak – azon túl,

hogyan nagy mennyiségű fordított és eredeti szöveget foglalnak magukba – a metaadatokkal való ellátottság ad különös értéket. A korpuszok létrehozásának fő célja, hogy összekösse a fordítástudományt a gyakorlati felhasználással: a nyelvi szolgáltatókkal, illetve a fordítástámogató környezetek és gépi fordítóprogramok fejlesztőivel. A nyelvi ipar a tudományos világhoz képest ugyanis sokkal inkább adatközpontúan közelíti meg a nyelvi közvetítést, és szívesen támaszkodik a *big data*-ra, vagyis a nagy mennyiségű, gyorsan változó és igen változatos adatok feldolgozására (Ustaszewski et al. 2017).

Az pedig nyilvánvaló, hogy egyre nagyobb mennyiségű digitális adat áll rendelkezésre: párhuzamos korpuszok, fordítómemóriák (*translation memory*, TM) és utószerkesztési adatok. Ezek vizsgálata a tudományos világnak és a nyelvi szolgáltatóknak, nyelvtechnológia-fejlesztőknek egyaránt érdeke. Azonban nem feltétlenül ugyanazok a metaadatok lehetnek relevánsak az elméleti kutatóknak, mint a fejlesztőknek: az eltérő szempontok szerint annotált adatgyűjtemények nem biztos, hogy ugyanolyan hasznosak a tudományos világ és a nyelvi ipar képviselői számára. A nyelvtechnológia-fejlesztőknek leginkább a fordítási tevékenység végeredménye a fontos, és elsősorban a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg elemeinek párhuzamosítására törekednek, míg a fordításkutatók a nyelvi közvetítés folyamatára is kíváncsiak, illetve az azt befolyásoló nyelvi, kognitív, kulturális, társadalmi-gazdasági és technológiai tényezőkre is. Ezeknek a tényezőknek is meg kell tehát jelenniük a metaadatokban (Ustaszewski et al. 2017).

Ipari orientációjú TM-repozitórium vagy korpusz például a kifejezetten gépi fordítóprogramok tanítására készült TAUD Data Cloud¹⁷, illetve a MyMemory¹⁸, ahonnan CAT-eszközökben használható fordítómemóriákat tölthetünk le. Ezzel szemben tudományos célokra hozták létre a Dutch Parallel Corpus¹⁹ (a korpuszról bővebben: Macken et al. 2011, Seidl-Péché 2018), vagy a magyar Pannónia Korpuszt, amelynek tolmácsolási alkorpuszában szinkrontolmácsolásról készült hangfelvételek is megtalálhatók (Robin et al. 2016). A tudományos korpuszokra általában jellemző, hogy nem nyilvánosak, míg az ipari ihletésű gyűjtemények szabadabban elérhetők. A két terület egyesítésére irányuló kísérlet a TransBank elnevezésű metakorpusz¹⁹, amelyben fordított szövegek az eredetijükkel párba állítva találhatók, gazdagon el látva metaadatokkal (Ustaszewski et al. 2017).

9. Összefoglalás

Az elmúlt évtizedekben a tudomány a nyílt hozzáférés irányába indult el. Általános célkitűzés, hogy a közpénzből megvalósuló kutatások eredményeihez mindenki,

¹⁷ <https://www.taus.net/faq/topic/187>.

¹⁸ <https://mymemory.translated.net/doc>.

¹⁹ <https://transbank.info>.

vagyis a tudományos világ szereplői, a döntéshozók, az adófizetők és a végfelhasználók is könnyen hozzáférjenek. Ennek a törekvésnek része a FAIR adatkezelés, amely lehetővé teszi, hogy az adatok ember és gép számára is megtalálhatók, elérhetők, együttműködést támogatók és újrafelhasználhatók legyenek. Ennek biztosítása érdekében a kutatási adatok életciklusát figyelembe vevő kutatási adatkezelési tervet kell készíteni, a kutatásból származó adatokat és eredményeket pedig nyilvános repozitóriumokban érdemes elhelyezni.

A fordítástudomány terén a repozitóriumok használata még gyerekcipőben jár, ami abból is látszik, hogy ennek a tudományterületnek még nincs saját diszciplináris repozitóriuma. Ugyanakkor a fordítástudományban is egyre jellemzőbb az adatok digitalizálása, digitális korpuszok összeállítása. A *big data* fordítástudományi kutatásokban való felhasználásának fő motorjai a nyelvtéchnológiai fejlesztők, a gépi fordításban érdekelt üzleti vállalkozások, azonban az ő igényeik nem feltétlenül esnek egybe a tudományos kutatók igényeivel. Ezért fontos lenne, hogy a fordítástudományi kutatók is minél aktívabb szerepet vállaljanak a nyílt adatkezeléshez rendelkezésre álló technológiák használatában, valamint a repozitóriumok fejlesztésében.

Irodalom

- Ábrányi, H. 2016. Translation Environment Tools. In: Horváth, I. (szerk.) *The Modern Translator and Interpreter*. Budapest: Eötvös University Press. 167–182.
- Appel, A. L., Albagli, S., MacIel, M. L. 2018. Open scientific journals: Emerging practices and approaches. *Information Services and Use*. Vol. 37. No. 4. 475–488. <https://doi.org/10.3233/ISU-170862>
- Fóris Á. 2022. Általános etikai kérdések a fordításkutatásban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 109–122. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/7>
- Franco Aixelá, J., Olalla-Soler, Ch., Rovira-Esteva, S. 2021. Open access in translation studies. A bibliometric overview of its distribution and development. *Translation & Interpreting*. Vol. 13 No. 1. <https://doi.org/10.12807/ti.113201.2021.a01>
- Holl, A. 2021. *A kutatási adatok FAIR kezelésének alapjai és az adatkezelési terv*. PPT prezentáció. <https://science-cloud.hu/sites/default/files/2021-07/HRDA-DMP.pdf>. (letöltve 2021. 10. 18.)
- Horváth Á. 2021. Egészségtudományi szakfordítóképzés a Semmelweis Egyetemen. *Fordítástudomány* 23. évf. 1. szám. 63–81. <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.4>
- Ioannidis, J. P. A. 2016. Anticipating consequences of sharing raw data and code and of awarding badges for sharing. *Journal of Clinical Epidemiology* 70. 258–260. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2015.04.015>
- Kiszl P., Winkler B. 2022. A tudományos jelenlét tudományometriai megközelítései. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 141–164. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/9>

- Kowalczyk, S. 2017. Modelling the Research Data Lifecycle. *International Journal of Digital Curation* Vol. 12. No. 2. <https://doi.org/10.2218/ijdc.v12i2.429>
- Láncos P. L. 2022. A tudományos kutatás jogi szabályozása. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 123–140. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/8>
- Macken, L., De Clercq, O., Paulussen, H. 2011. Dutch Parallel Corpus: A Balanced Copyright-Cleared Parallel Corpus. *Meta* Vol 56. No. 2. 374–390. <https://doi.org/10.7202/1006182ar>
- Olalla-Soler, Ch., 2021. Yes! We're open. Open science and the future of academic practices in translation and interpreting studies. *Translation & Interpreting*. Vol.13. No. 2. <https://doi.org/10.12807/ti.113202.2021.a01>
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H., Zolczer P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannónia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Seidl-Péché O. 2018. Melyek a (szak)fordító és a fordításkutató munkáját segítő legfontosabb nyelvi korpuszok? In: Robin E., Zachar V. (szerk.) *Fordítástudomány ma és holnap*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 175–191.
- Száldobágyi Á. 2021. *Kutatási adatkezelés*. Kutatási Adatkezelés Meetup 2021. 01. 26. (nem publikált prezentáció).
- Tarnay K., Dulai T. 2011. Kommunikációs protokollok osztályozása – kihívások és lehetőségek. *Híradástechnika*. 2011/3. 11–17.
- Ustaszewski, M., Stauder, A. 2017. TransBank: Metadata as the Missing Link between NLP and Traditional Translation Studies. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas Pastor, G., Vogel, S. (szerk.) *Proceedings of the Workshop Human-Informed Translation and Interpreting Technology*. Shoumen: Association for Computational Linguistics. 29–35. https://doi.org/10.26615/978-954-452-042-7_004
- Wilkinson, M., Dumontier, M., Aalbersberg, I. et al. 2016. The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*. 3. <https://www.nature.com/articles/sdata201618> (letöltve 2021. 09. 03.)

Internetes hivatkozások

- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_2016.119.01.0001.01.HUN&toc=OJ:L:2016:119:FULL119%3AFULL#d1e1374-1-1 (letöltve 2021. 09. 03.)
- BOAI 2002 – Budapest Open Access Initiative. <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/> (letöltve 2021. 09. 03.)
- CC 2021 – Creative Commons. 2021. About CC Licences. <https://creativecommons.org/about/clicenses> (letöltve 2021. 09. 03.)
- DEENK 2021 – Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzetközi Könyvtár. *Open Science*. <https://openscience.hu/mi-az-open-science> (letöltve 2021. 09. 03.)

- ELTE BTK 2019. *Tudományometriai szempontok az oktatói-kutatói előmeneteli stratégiához*. https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1338/BTK_el%C5%91meneteli_strat%C3%A9gia_20191028.pdf (letöltve: 2021. 09. 03).
- GO FAIR 2021 – *Fair Principles*. <https://www.go-fair.org/fair-principles> (letöltve 2021. 09. 03.)
- MTMT 2021 – Magyar Tudományos Művek Tára. *Tudományos művek nyílt hozzáféréseinek (Open Access, OA) biztosítása*. <https://www.mtmt.hu/open-access> (letöltve: 2021. 09. 03.)
- SEKK 2019 – Semmelweis Egyetem Központi Könyvtár. *Open Access – Önarchiválás intézeti repozitóriumba*. https://lib.semmelweis.hu/open_access_onarchivalas (letöltve 2021. 09. 03.)
- SZTKKK 2021 – Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára. *Szerzői eszköztár*. <http://szerzoknek.ek.szte.hu/category/szerzoknek> (letöltve 2021. 09. 03.)

Terminusjegyzék

adatkezelési terv (*data management plan, DMP*): a kutatási pályázatokkal együtt beadandó rövid dokumentum, amelyből kiderül, ki milyen típusú adatokat hoz majd létre a kutatás során, hogyan tárolják ezeket, valamint hogy a projekt alatt és után ki férhet hozzá az adatokhoz, hogyan és meddig. A kutatás előrehaladtával felülvizsgálható (DEENK 2021).

anonimizálás (*data anonymization*): a természetes személyek azonosítására alkalmas adatok, például a név, a cím, a személyre utaló e-mail-cím vagy az IP-cím stb. átalakítása olyan módon, hogy azok alapján a személy ne legyen többé azonosítható (például pontos születési dátum kicserélése születési évre). Manuálisan és automatizálva is elvégezhető (az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete a személyes adatok védelméről).

FAIR adatkezelés (*FAIR data management*): az adatok olyan rögzítése és tárolása, amelynek köszönhetően a kutatási adataink megtalálhatók, hozzáférhetők, együttműködők és újrafelhasználhatók lesznek számunkra, más emberek és a gépek számára is (GO FAIR 2021).

fordítómemória (*translation memory, TM*): olyan gyorsan kereshető adatbázis, amely szövegeket állít párba a fordításukkal, szegmensekbe tagolva. A fordítónak munka közben felkínálja a korábban lefordított azonos vagy hasonló tartalmú szegmensekben alkalmazott megoldásokat (Ábrányi 2016).

kutatási adatkezelés (*research data management, RDM*): a kutatás során felhasznált és keletkező adatok biztonságos, átlátható és fenntartható tárolása és csoportosítása, ami biztosítja, hogy az adatok mások számára is hozzáférhetők és kereshetők legyenek, így az adataink felhasználásával a munkánkat ellenőrizni tudják, megismételhetik, vagy új kutatási eredményeket hozhatnak létre (Olalla-Soler 202, DEENK 2021).

metaadat (*metadata*): olyan adat, amelyet az elemzés során rendelnek a nyers adatokhoz kézzel vagy automatikusan. Más adatok leírására szolgálnak, például

az adat forrásáról, az adatközlő személyéről, az adatgyűjtés helyéről vagy idejéről közölnek információkat (DEENK 2021).

metaanalízis (*meta-analysis*): olyan elemzés, amely több korábbi tanulmány eredményeit veti össze (Horváth 2021).

nyers adat (*raw data*): a kutatásból származó feldolgozatlan adatok, például az adatközlők válaszai (Olalla-Soler 2021).

nyílt adatkezelés (*open data*): olyan adatkezelés, amely során az adat mind szerzői jogi, mind technikai szempontból mindenki számára szabadon hozzáférhető, felhasználható és módosítható bármilyen célból²⁰.

nyílt hozzáférésű (*Open Access, OA*): online ingyenesen elérhető digitális információ, például tanulmány, folyóirat vagy adatsor (DEENK 2021).

nyílt tudomány (*Open Science*): tudományos gyakorlat, melynek célja a kutatás és a tudományszervezés folyamatos fejlődésének elősegítése azáltal, hogy a kutatási adatokat és a kutatások során keletkezett információkat elérhetővé tesszük szabad felhasználásra, újrahaznosításra, reprodukálásra és terjesztésre (DEENK 2021).

ORCID azonosító (*Open Researcher and Contributor ID, ORCID ID*): nyílt hozzáférésű kutatói azonosító. Ingyenes és állandó egyedi azonosító, amelyet egy nemzetközi nonprofit szervezet bocsát ki a kutatóknak saját kérésükre, annak érdekében, hogy az azonosíthatóságnak köszönhetően átlátható és megbízható kapcsolatok alakulhassanak ki a kutatók között az egész világon²¹.

önarchiválás (*self-archiving*): akkor történik, ha a szerző a kiadásra benyújtott publikációja valamelyik változatát esetleges megkötésekkel egy online repozitóriumban helyezi el. Ehhez a kiadó engedélye is szükséges lehet (SEKK 2019).

repozitórium (*repository*): olyan dokumentumszerver, amelyet egyetemek vagy más tudományos kutatóintézmények működtetnek. Célja a tudományos anyagok archiválása (ingyen vagy előfizetésért), valamint díjmentes hozzáférhetővé tétele (DEENK 2021).

²⁰ <http://opendatahandbook.org/glossary/hu/terms/open-data>.

²¹ <https://orcid.org>.

Általános etikai kérdések a fordításkutatásban¹

Fóris Ágota

KRE BTK, Magyar Nyelvtudományi Tanszék és TERMIK
foris.agota@kre.hu

Kivonat: A tanulmány célja a tudományos kutatás etikai kérdéseinek összefoglalása, elsődlegesen a bölcsészettudományok, azon belül a nyelvészet és a fordítástudomány területére koncentrálva. A kutatás összetett kérdései sok mindenben érintkeznek a társadalmi gyakorlat kérdéseivel. Ide tartoznak például a kutatás folyamatában felmerülő jogi és etikai kérdések, a kutatási eredmények közzétételének problémái, a kutatási eredmények hasznosítása, valamint a kutatás társadalmi megítélése és támogatottsága. Az e kérdéskört szabályozó törvények és jogszabályok alkalmazása során szerzett tapasztalatok, továbbá a szabályozott rendszer folyamatos változása szükségessé teszi a szabályok folyamatos módosítását. A viszonylag rövid időnként bekövetkező változtatások nem érintik a szabályozás alapvető célkitűzéseit és szellemét. A tudományos kutatás számos kérdését azonban nem szabályozhatják jogszabályok; a tudományos közösség szokásait, etikai normáit a tudományos szocializáció során kell kialakítani. A kutatás etikai szabályai ugyanúgy vonatkoznak a kutatóra a kutatás során követendő egyéni magatartására, mint a kutatási eredmények társadalmi felhasználásával kapcsolatos elvárásokra.

Kulcsszavak: etika, írott szabályok, íratlan szabályok, tudományos kutatás, nyelvészet

¹ A kutatással kapcsolatos jogi szabályozás kérdéseinek a célját, szellemét és a megvalósítás főbb területeit, valamint a tudományos kutatás etikai kérdéseit *Kutatásról nyelvészeknek* című könyvem egy fejezetében már tárgyaltam korábban (Fóris 2008a: 185–204), az *Írott és íratlan szabályok a kutatásban – a kutatói etika* című tanulmányban pedig a kutatás etikai kérdéseit vettem számba (Fóris 2013). Ez a tanulmány az utóbbi rövidített, átdolgozott változata.

1. Bevezetés

A fordítás és a tolmácsolás területén a szakmai szervezetek létrehozta úgynevezett *szakmai etikai kódexeket*, amelyek a fordítók és tolmácsok szakmai viselkedésének erkölcsi és etikai normáit határozzák meg, iránymutatást nyújtanak a munkavégzés során (például az MFTE Etikai kódexe). A fordítástudomány és a tolmácsolástudomány is régóta foglalkozik a fordítás és a tolmácsolás etikai kérdéseivel, erre nézve lásd például Horváth (2021) írását.

A fordítástudomány kutatási tárgynak tekinti a fordítást, és nemcsak az eredményét, hanem a folyamatát, funkcióját és résztvevőit is vizsgálja (Klaudy 2014). Ennek megfelelően ebben a tanulmányban nem a gyakorlati munka, hanem a kutatás szempontjából, konkrétan a kutatás etikája szempontjából közelítjük meg a fordítás- és tolmácsolástudományt. Ennek az írásnak a célja tehát *a tudományos kutatás etikai kérdéseinek összefoglalása*, elsődlegesen a bölcsészettudományok, azon belül a nyelvészet és a fordítástudomány területére koncentrálva.

A társadalmi folyamatok szabályozása többértékű eszközrendszeren keresztül valósul meg, amelynek egy részét képezik a törvényekbe és más jogszabályokba foglalt előírások, más részét pedig az íratlan erkölcsi, etikai szabályok rendszere alkotja. Az etikai szabályok a társadalom által helyesnek ítélt és elvárt magatartást, cselekvést és döntést írják elő.

A tudományos kutatás és a kutatók törvényi környezetét számos törvény, jogszabály, ajánlás szabályozza. A legfontosabb, a kutatást és a vele szorosan összefüggő kérdéseket szabályozó törvények Magyarországon az alábbiak: *Magyarország Alaptörvénye*, *az akadémiai törvény*, *a felsőoktatási törvény*, *az innovációs törvény*, *a szabadalmi törvény* és *a szerzői jogi törvény*. A kutatás jogi környezetéről Lános Petra (2022) ír részletesen tanulmányában, a kutatási adatkezelésről pedig Seresi Márta (2022). A különböző törvények, rendeletek a tudomány gazdasági, jogi stb. részeit szabályozzák, azonban ebben az összetett hálózati rendszerben előfordulnak joghézagok, a gyors fejlődés következtében túlhaladott törvények, új jelenségek még nem szabályozott kérdései, a szabályozási igény küszöbe alatti kérdések – ezeket az etikai normák szabályozzák.

A 2012-től érvényben levő *Magyarország Alaptörvénye* a X. cikkben megfogalmazottak szerint garantálja a tudományos kutatás, a tanulás és a tanítás szabadságát; kimondja, hogy „tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak”, továbbá a tanítás tartalmának és tudományos szintjének a meghatározási jogát és felelősségét az egyetemekre ruházza. Magyarország Alaptörvénye tehát a kutatók, az egyetemeken dolgozó közösségek tagjainak tudományos-etikai jogait és felelősségét állítja előtérbe.

Az 1994-es *akadémiai törvény* alapszabállyal és az ügyrenddel együtt jelenleg hatályos változata 2021-től érvényes. A 3. § (7) kimondja, hogy „Az Akadémia a tudományos közélet tisztaságának, a tudományos kutatás és a tudományos véleménynyilvánítás szabadságának a védelmére Tudományetikai Bizottságot működtet.” A Magyar

Tudományos Akadémia 2010-ben fogadta el a *Tudományetikai kódexet*. Ennek Preambuluma értelmében

[...] a jelen Tudományetikai kódex meghatározza a tudományos kutatást végzők által követendő erkölcsi és etikai alapelveket, leírja azokat az ajánlott eljárásokat és szabályokat, amelyek a tudományos kutatás végzésére vonatkoznak, és ismerteti azokat az eseteket és az eljárási módokat, amikor a kutatási etika sérül. Célja továbbá folyamatosan emlékeztetni a kutatókat, a kutatással foglalkozó intézményeket és a kutatást támogató szervezeteket a tudományos kutatás feddhetetlensége és hitelessége fenntartásában fennálló felelősségükre. (A Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai kódexe 2010: 1)

A Tudományetikai kódex a tudományos kutatás erkölcsi és etikai alapelveit sorolja fel a 2. fejezetében. E szerint egy kutatóval szemben elvárható erkölcsi és etikai alapelvek a tisztesség, a megbízhatóság, az objektivitás, a pártatlanság és függetlenség, a nyitottság, az elfogulatlanság, a felelősség az eljövendő tudományos nemzedékek iránt és a gondosság. A legtöbb egyetemnek van saját etikai kódexe, amelyben a tudományos kutatással kapcsolatos etikai eljárásokat is szabályozzák (például az ELTE Etikai Kódexe).

2. Etikai normák a tudományos kutatásban

A tudományos kutatás számos kérdését nem szabályozzák jogszabályok, a tudományos közösség e területeken kialakult szokásait, etikai viselkedési normáit a tudományos szocializáció során lehet elsajátítani.

A *kutatói etika* fogalmát a neves Nobel-díjas fizikus, Richard Feynman „abszolút becsületességként” értelmezi. Álláspontja szerint „ez egyfajta tudományos integritás, a tudományos gondolkodásnak egy elve, amely egyfajta abszolút becsületességnek felel meg – egyfajta nagy igyekezetet jelent” (Feynman 2002: 203). Első elvként azt írja, hogy a legfontosabb, hogy a tudósok önmagukat ne csapják be, másodsor: igyekezzenek, hogy más tudósokat se csapjanak be, végül pedig, ha „tudósként beszélnek” laikusokkal, őket sem szabad becsapniuk (i. m.).

Etikai kérdések a kutatás minden szakaszában felmerülhetnek: a kutatási téma kiválasztása során; az adatgyűjtés és a kiértékelés, a következtetések levonása során; az eredmények publikációja során (tudományos cikkek írása és benyújtása során; a szerkesztői, bírálói, kiadói munka során); az eredmények felhasználása során.

A tudományos etika megsértésének számos formája létezik. A legsúlyosabb formái a koholmány, a hamisítás, a plágium és a személyes befolyásolás. Egyéb formái a társadalmi konszenzus és/vagy a jogszabályok megsértése; a személyiségi jogok megsértése; az adatok helytelen kezelése; publikálással kapcsolatos vétségek; lektorálási, kiadói és bírálói eljárásokkal kapcsolatos vétségek; tudományos munkásságra

vonatkozó hamis vagy megtévesztő adatok közlése (részletesen lásd: A Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai kódexe 2010: 7–10).

A kutatás etikai szabályai ugyanúgy vonatkoznak a kutatóra a kutatás során követendő *egyéni* magatartására, mint a kutatási eredmények *társadalmi* felhasználásával kapcsolatos elvárásokra. A továbbiakban a kutatási folyamat néhány, etikai szempontból lényeges részét tárgyalom.

2.1. A kutatási téma kiválasztása

A *kutatási téma kiválasztása* – bizonyos korlátok között – szabadon történhet (Fóris 2008: 27–34). Rendeletek szabályoznak bizonyos témakörben végzett kutatásokat, például az egyénre vagy a társadalomra veszélyes kutatások végzését törvények tiltják. Ilyen például az embereken végzett élettani, a környezetet károsító, vagy a személyi jogokat sértő kísérletek végzése. A klinikai kutatások gyakorlatában jelentős szerepet játszik a kutatási témák kiválasztásában az etikai vonatkozások előzetes hivatali elbírálása. Bizonyos típusú nyelvészeti kutatások esetében is mérlegelni kell a témaválasztás során az etikai kérdéseket, például hogy biztosítható-e az adatközlők személyiségi jogainak tiszteletben tartása.

A kutatási téma elvileg szabadon megválasztható, de – mint ahogy általában az egyén szabadságát mások szabadságjogai korlátozzák – a kutatási téma megválasztását is számos tényező korlátozza, köztük törvények és etikai normák. Egy-egy témát kisajátítani nem etikus, vagyis ha valaki már dolgozik egy adott témán, az nem jelenti azt, hogy másnak nincs joga ugyanazzal a témával foglalkozni. Viszont az sem elfogadható, ha valaki mások ötleteit részletes kidolgozás nélkül gyorsan publikálja (hiszen azé az elsőség, aki hamarabb közli a kutatás alap gondolatát!). Ezért is van az, hogy azokon a konferenciákon lehet valóban új eredményekről hallani, ahol gyorsan közlik az elhangzott előadások szövegét; feltűntetik a közlemény benyújtásának időpontját, és biztosítják az átvett anyagok titkos kezelését. Olyan konferenciákra, ahol a gyors publikációra nem lehet számítani, és a közlés etikai normáinak betartása megkérdőjelezhető, az óvatos kutatók csak korábbi közzététellel „biztosított” vagy nem túl jelentősnek tartott eredményeket visznek.

Az évszázadok alatt kialakult gyakorlat szerint a kutatók túlnyomó többsége munkáját, tudományos kapcsolatait az etikai normáknak rendeli alá, ami biztosítja a széles körű nemzetközi kutatási együttműködések megvalósíthatóságát. Gyakori eset, hogy a már folyó kutatásba a később bekapcsolódó fél a megoldandó problémákat új elvek, módszerek alapján közelíti meg, vagy az elért eredmények alapján felvetett újabb kérdések megoldásába kezd bele – ilyenkor a felek kölcsönös érdekeit szolgáló együttműködés alakulhat ki. Egy ilyen társulás szabályzórendszere jó részben kodifikálható, azonban a tudományos etika követelményei is jelentős szerepet töltenek be az együttműködésben.

A kutatási téma kiválasztása mindenekelőtt annak az ötletnek a megtalálását jelenti, amelynek kidolgozása jelentős új eredményre vezethet. Súlyos etikai vétség a mások által felismert ötletek eltulajdonítása. Mivel az eredmények elsőbbségének igazolása a publikációval történik, nem szerencsés, ha a megjelenés előtt terjeszti a szerző a megírt cikkében lévő eredményeket. Jelentős etikai vonatkozása van, ha kollégák írásukról, eredményeikről kérik a véleményünket, ezért kezeljük bizalmasan ezek tartalmát. Etikai vétséget követ el az a folyóirat-szerkesztőség vagy konferencia-szervezőbizottság, amely a közlésre benyújtott anyagot a hivatalos megjelenés előtt a hivatalosan felkért bírálókon kívül bárki számára hozzáférhetővé teszi. Hasonlóan etikátlan a lektori, bírálói feladatokat ellátó személyek részéről ugyanennek az elkövetése.

2.2. Az adatgyűjtés és adatfeldolgozás etikai kérdései

Minden kutatás valamilyen módon előállított ismeretanyag tudományos feldolgozását (rendszeresítését, az adatok között korábban nem ismert kapcsolatok kimutatását) célozza meg. Az ismeretek „összegyűjtése” különböző módokon valósulhat meg. Induktív elméleti kutatás esetén például a feldolgozandó ismeretek halmazához azokat a résztörvényekhez tartozó ismereteket számítjuk, amelyek a résztörvények felállításakor gyűltek össze. Az empirikus kutatások során az adatgyűjtés élettelen vagy élő objektumokon, különböző eszközökkel, műszerekkel végzett kísérletekkel vagy megfigyelésekkel történik. A kutatás alapját képező adatoknak minden esetben teljesíteni kell a tudományosság követelményeit. Ilyen például az adatok ismételt előállíthatósága, az a feltétel, hogy a vizsgálati mintában az egész rendszer legyen képviselve, és hogy az értékelésre felhasznált adatok feleljenek meg a valóságnak. Ezeknek az elvárásoknak az elmulasztása nemcsak etikai vétség, hanem a munka tudományos értékét kérdőjelezi meg.

Olyan kísérleti vizsgálatoknál, ahol az adatgyűjtés mintákon végzett méréssel történik, nagyszámú, különböző helyről vett (reprezentatív) mintából származó adat előállítása szükséges. Fontos a vizsgálati eljárás, az alkalmazott eszközök és minden lényeges körülmény részletes megadása is. Hasonló módon lehet teljesíteni a tudományosság követelményeit a statisztikai jellegű kiértékelésen alapuló kutatásoknál (részletesen lásd Fóris 2008, Dankó és Csizér 2022).

Társadalomtudományi kutatások esetében gyakori az adatközlők szóban vagy írásban való megkérdezése (például kérdőíves adatgyűjtés, interjú), ilyenek például a nyelvhasználati szokásokat vizsgáló kutatások vagy az attitűdvizsgálatok. Minden esetben be kell tartani a kutatásba bevont személyekre vonatkozó etikai és jogi szabályokat, és biztosítani kell a résztvevők személyiségi és jogi védelmét. Fontos, hogy a válaszadás *önkéntes*, és az adatfelvétel *anonim* legyen, a válaszadókat megfelelően kell tájékoztatni, a kérdőíveket és minden, a válaszadók utólagos azonosítására alkalmas adatot a feldolgozás után meg kell semmisíteni. Részletesebben lásd

az adatvédelemről Láncoš (2022), a kérdőívekről és interjúkról Eszenyi (2022) a jelen kötetben. A társadalomtudományi kutatásokkal foglalkozó módszertani könyvek – különösen a szociológia és pszichológia területén – részletesen tárgyalják, mikre kell odafigyelnie a kérdezőnek.

Ha a cél vizsgálati minta vagy vizsgálati korpusz összeállítása, akkor lényeges a célnak megfelelő eszközök és módszerek használata, a szokások és elvárások betartása. A mintaválasztás szabályait a kutatónak meg kell ismernie és be kell tartania (Seidl-Péč 2020, Károly 2022).

Kísérleteket a nyelvészetnek csak egyes területein végeznek – a szó jelentését természettudományos értelmében véve. Ilyen vizsgálatok elsősorban az egyéni nyelvhasználatra vonatkoznak, mint a pszicholingvisztika, a neurolingvisztika, a két-nyelvűségkutatás, a gyermeknyelvi vizsgálatok vagy a fordítástudományban a fordítói folyamatot vizsgáló kísérletek. A személyektől származó adatok feldolgozáson alapuló kísérleti kutatásának számos etikai szabálya van, ezek megtalálhatók Csermely és munkatársai, illetve Héra és Ligeti könyvében (Csermely et al. 1999: 107–111, Héra és Ligeti 2005: 214–215), továbbá hasznos információk találhatóak az Egészségügyi Tudományos Tanács weboldalán².

A legfontosabb általános kutatómódszertani követelmények az alábbiak:

- Vigyázni kell, hogy a munkahipotézis ne befolyásolja az adatgyűjtés és kiértékelés módszerét és ezeken keresztül az eredményt.
- A kísérleteknek megismételhetőeknek kell lenniük, ezért a publikáció során olyan részletesen kell leírni az eszközöket, módszereket és a kísérlet menetét, hogy az mások számára követhető és megismételhető legyen.
- Gondoskodni kell az adatok és egyéb kutatási anyagok dokumentálásáról, tárolásáról, védelméről. Meg kell határozni, hogy hol és hogyan történik az adatok megőrzése, és kik férhetnek hozzá a kutatási projektre vonatkozó információkhoz.

2.3. Az eredmények közzététele (publikáció)

A kutatók az eredményeiket tudományos közleményekben publikálják, amelyek tudományos periodikumokban és könyvekben jelennek meg.³ Ezeknek a periodikumoknak és könyveknek jogi kritériumoknak és általános és tudományágspecifikus követelményeknek is meg kell felelniük. A tudományos folyóiratok és a publikációk értékét

² <https://ett.aek.hu>.

³ Alapvetően két fő kiadványtípust különít el egymástól a könyvtári szakma: a *könyv* [’book’] és az *időszaki kiadványok* (*periodikum*) [’continuing resources’] típusát. Az időszaki kiadványoknak számos fajtája van, a tudományos kiadványok közül ide tartoznak a *folyóiratok*, az *évkönyvek*, és a konferenciák és tudományos szimpóziumok megjelentetett *kiadványsorozatai* is. (Részletesen lásd Gyurgyák 2018: 34–35, 64–68; valamint Fóris 2020.)

többszörösen összetett rendszer szerint számítják (ezzel a kérdéssel a tudománymetria foglalkozik). Magyarországon a kutatók tudományos publikációit az MTMT tartja nyilván. Az MTMT (Magyar Tudományos Művek Tára) egy speciális „nemzeti tudományos bibliográfiai adatbázis”⁴. (A tudományos műfajokról és publikálásról lásd pl. Dér 2019, Fóris 2020.)

Elsősorban a tudományos folyóiratok feladata, hogy lehetőséget biztosítsanak a legújabb kutatási eredmények közzétételére. Az eredmények tudományos folyóiratokban történő megjelentetésének – a kutatási eredmények közzétételén túl – fontos célja a „szellemi tulajdonra való jog leszögezésének és fenntartásának igénye” (Solla Price 1979: 84). A kutatás minimális célja tehát *az eredmények közlése*, ezért olyan formában és színvonalon kell a kutatásokat végezni, hogy az eredmények közölhetőek legyenek. A publikálás követelménye egyfajta kényszerként is jelentkezik, hiszen az egyetemi és a kutatóintézeti előmenetel függ a megjelent publikációkkal igazolt tudományos teljesítménytől is. A publikálás során alapvető etikai követelményekről lesz szó az alábbiakban.

2.3.1. Saját eredmények közlése

Ez a tudományos közlések jelentős részének az elsődleges célja. A tudományos közlemények formai és tartalmi követelményei előírják, hogy a szerző mutassa be azokat a korábbi eredményeket, amelyekre munkáját alapozza, indokolja meg kutatása célkitűzését, és mutassa be a kiválasztott vizsgálati módszert. Ez az elvárás mások eredményeinek a közleménybe való tömör beillesztését, a kutatás logikai vonalába való beépítését kívánja meg. Mások eredményeinek ilyen módon történő felhasználása akkor megengedett, ha a forrásokra és a szerzőre való hivatkozás megtörténik. A kutatási eredmény jelentőségét az mutatja, ha megjelenése után sokan hivatkoznak rá mint olyan forrásra, amely jelentősen hozzájárult további kutatások indításához. A kutató tudományos kvalitásának ezért jogosan számított minősítője a más szerzők által a munkáira tett idézetek száma, lásd Kiszl és Winkler 2022. (Természetesen értékes az olyan összefoglaló tanulmány is, amely egy új tudományterület elért eredményeit, a várható fejlődés irányait, a társadalmi hasznosulás lehetőségeit mutatja be.)

A munkacsoportban elért eredmények publikációja többszerzős közleményekben történik. A csoportban végzett tudományos kutatásban meg lehet határozni a csoport tagjainak az eredményekhez való hozzájárulásának a mértékét, más szóval az eredmények elosztásának a módját. Erre a kutatócsoportok gyakorlatában – tudományterülettől függően is – többféle eljárási mód alakult ki. Az egyik eljárási mód az, hogy a részeredményeket azok a kutatók közlik, akik meghatározó szerepet vállaltak a munka során. Ezzel dokumentáltan megjelenik az egyén közleményekben kimutatott teljesítménye. A másik eljárási mód az, hogy a csoport tagjai mindegyikének

⁴ <https://mtmt.hu>.

neve szerepel a szerzők között, és amikor a fokozatszerzésre sor kerül, a tudományos minősítéssel rendelkező társszerzők írásbeli nyilatkozatot tesznek arra vonatkozóan, hogy a csoport által elért közös eredmények mely részében játszott meghatározó szerepet a disszertáció szerzője, és mely tézispontok számíthatók az ő saját eredményeinek. A szerzők sorrendjének meghatározása tudományterületenként különböző, és sokféle megoldás elterjedt, így például többnyire a vezető kutató neve szerepel az első helyen (a kutatásvezető neve, esetleg a legtöbb munkát végző neve); humán területeken néha betűrendben szerepeltetik a szerzők nevét. A szerzők sorrendjének meghatározása a szerzők joga, ők döntenek el, milyen sorrendben szerepeljen a nevük a publikáción, és ki legyen az első szerző (az első szerző mindig a levelező szerző is egyben).

2.3.2. Új eredmény közlése, minden eredetinek szánt közleményben

A tudományos közlemények célja az új kutatási eredmények bemutatása, közkinccsé tétele. Az értékes eredményeket tartalmazó közlemény lehetőséget ad az eredmények tudományos és gyakorlati felhasználására, amelyek további kutatások kiinduló forrásai lehetnek, vagy új termékek, eljárások kidolgozásához adhatnak ötletet. A kutató tudományos megítélésének egyik mutatója a megjelent publikációinak száma. A jelentősebb tudományos publikációs fórumok megkövetelik a közleményt benyújtó szerzőtől az első közlésre való – jogi következménnyel járó – nyilatkozatot. Új eredményt csak egyszer lehet újként közölni, a másodközlés már nem „új”. Főleg a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok területén előfordul, hogy egy tanulmányt másodszor is közölnek (ez az „utánközlés”), ilyenkor lábjegyzetben meg kell adni az első közlés helyének pontos adatait. Ha a cikk fordításban (két vagy több nyelven) jelenik meg, akkor is fel kell tüntetni az első közlés adatait. (Az MTA Tudományetikai kódexe az idegen nyelven megjelent közlemény magyar nyelvű utánközlését kifejezetten támogatja, egyrészt azért, hogy az eredmények a hazai szakmai tudományos körök számára széles körben hozzáférhetővé váljanak, másrészt a magyar tudományos nyelv fenntartása céljából.) Ugyanazt a cikket nem etikus egy időben több helyre változatlan formában benyújtani.

Az utánközlést akkor is jelezni kell, ha a két cikk terjedelme különböző: meg kell jelölni, hogy a tanulmány bővített vagy rövidített, átdolgozott változat. Annak a kérdéskörnek a paragrafusokkal való szabályozását, hogy egy közleményben a szerző korábban publikált és új eredményeinek az aránya megfelelő-e, nehezíti, hogy a kutatás folyamatában az eredmények sora egymásra épülő rendszert képez, így az új eredményt tartalmazó közleményben nemcsak mások korábban publikált eredményei szerepelhetnek, hanem a szerzőé is. Ez annál is inkább így van, mert egy vizsgálat sorozat eredményei között szoros kapcsolatok lehetnek. Az elmosódott határ megtalálása elsősorban a szerző, továbbá a bírálók etikai felelőssége.

2.3.3. Igaz állítások közlése

Eredményeket kitalálni, kreálni, hamisítani, vagyis csalni nem elfogadható. Nemcsak a szándékos hibás adatközlés, hanem a rosszul választott minta, a hibásan szerkesztett kérdőív, a feladat megoldására nem alkalmas kutatási módszer, a kutatásban előírt követelmények figyelmen kívül hagyása következtében közzétett téves adatok is károsak. Ilyen közlemények téves, eredményhez nem vezető útra terelhetik a kutatást.

Az igaz állítások közlésének követelménye nemcsak a kutatás folyamatában és az eredmények közlése során érvényes, hanem a hasznosítás (az alkalmazás) folyamatában is. Az etikai vétség vádja alól az sem mentesíti a szerzőt, ha a tévedés nem szándékos, hanem tudatlanságból ered. A szerző köteles meggyőződni állításai helyességéről. Ha valaki interdiszciplináris területen dolgozik, még nagyobb a felelőssége: nemcsak saját szakterülete eredményeinek igaz és aktuális voltáért, hanem a hivatkozott társtudományokról leírtakért is felel.

Vannak olyan esetek, amikor egy állítás a tudomány elfogadott álláspontja szerint közölhető, igaznak látszik, a közlemény megjelenését követő időszakban feltárt újabb tények azonban a leírt állításokat megcáfolják. Az ilyen esetekben a tudományos érvényesség megváltozása a tudományos haladás következménye, nem etikai kérdés.

2.3.4. A források pontos jelölése, mások eredményeinek a szerzői jog és a kutatási etika betartásával történő kezelése

A tudományos közleményekkel szemben támasztott egyik legfontosabb követelmény, hogy a kutató illessze be az eredményeit a nemzetközi és a hazai kutatások menetébe. Mutasson rá, hogy saját eredményei milyen tudományos előzményekre épülnek, miben jelentenek előrelépést az adott tudományterületen. Ez a követelmény maga után vonja, hogy a tudományos közleményekben mások eredményeit is fel kell sorolni, a szerző(k) és a források pontos megjelölésével.

A folyóirat- és könyvkiadók által megfogalmazott és a szerzőkkel szigorúan betartatott hivatkozási szabályok, útmutatók megkönnyítik a szerzők feladatát. A formai és tartalmi előírások egyértelműen eligazítanak abban, hogyan kell más szerzők munkájára hivatkozni (erről lásd részletesen Gyurgyák 2018, a tudományos folyóiratok esetében maguknak a folyóiratoknak az útmutatóját). Alapvető szabály, hogy *a közlemény szövegében egyértelműen különüljenek el a saját új eredmények és a mások által már korábban közölt eredmények.*

Más(ok) eredményének sajátként való feltüntetése, illetve a források nem megfelelő kezelése a *plágium*. A plágium elkövetésének két módja van: tudatlanságból eredő és szándékos, amelyek súlyosságának megítélésében nincs különbség, következményei mindkét esetben azonosak. Az elsőben a szerző figyelmetlenség vagy ismereteinek hiánya miatt sorol saját eredményei közé más szerzőktől átvett, illetve mások által korábban már publikált állításokat, tényeket. A második esetben a szerző

szándékosan veszi át más(ok) eredményét, illetve tanulmányának szövegét részben vagy egészben (a plágiumról lásd pl. Doró 2018).

A plagizálást – de annak felderítését is – megkönnyíti az információs technológiai előrehaladás, az online folyóiratok és repertóriumok léte és a társadalmi mobilitás növekedése. Sok szerző saját munkásságának eredményét egymástól térben (és időben) távol megjelenő írásban, előadásban közli, vagy az online repertóriumok adta lehetőségekkel élve közkinccsé teszi. Ilyen módon más szakterületeken vagy nyelvterületeken kevésbé ismert eredményekhez viszonylag könnyen és gyorsan lehet hozzájutni. Az információs technológia fejlődése nemcsak könnyítette a plagizálás feltételrendszerét, hanem létrehozta a felderítő eszközöket is. Ma már széles körben használatosak olyan szoftverek, amelyek valamilyen megadott szövegrészlethez rövid idő alatt megtalálják a forrásszöveget, ha az online elérhető.

Sok más módon is meg lehet sérteni a tudományos közlés etikai normáit. Ilyen például, ha egy szerző vagy szerzők egy csoportja egyszerűen nem vesz tudomást más szerzői csoportok munkáiról, és nem hivatkozik az eredményeikre – szakmai féltékenységből, emberi ellenérzésből vagy más okból. (Természetesen a valóban új eredményeket tartalmazó publikációkra gondolok.) Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy – bár régebben a lexikográfiai típusú munkákban nem volt szokás a hivatkozás – a jelenleg érvényben levő törvények az adatkezelésre vonatkozóan szigorúbbak, mint korábban, így például a szótárakban és más adatbázisokban is pontosan meg kell jelölni a más-honnan átvett definíciók, példamondatok forrását.

2.4. A szerkesztői és a bírálói munka

A tudományos publikációk elsősorban tudományos folyóiratokban és könyvekben jelennek meg (a tudományos műfajokról lásd például Dér 2019). A közlést megelőző tudományos bírálat a tudományos publikáció minimumkövetelménye. A tudományos folyóiratok alapvető jellemzője, hogy főszerkesztőjük és szerkesztőségük az adott tudományterület elismert szakértői közül kerül ki, és hogy a szerkesztőségbe beérkező tanulmányokat a szakterület szakértőivel lektoráltatják. Ebben a közlési folyamatban fontos szerep jut a főszerkesztőnek és a bírálóknak (lektoroknak). A folyóiratok tudományos minőségéért a főszerkesztő felel (és/vagy a szerkesztőbizottság elnöke). Könyvek esetében több szerző által írt tanulmánykötet szerzői joga elsősorban a szerkesztőt, a tanulmányoké a szerzőket illeti meg; a szerzői jog birtoklásából következik, hogy a szerzőt az írásáért, a szerkesztőt pedig a mű teljes anyagáért terheli a jogi és etikai felelősség.

A szerkesztő (akár folyóirat, akár könyv szerkesztője) számos etikai kérdéssel szembesül. A szerkesztő erkölcsi kötelessége, hogy a kéziratok megítélésénél kizárólag szakmai szempontokat vegyen figyelembe, továbbá az is, hogy olyan bírálókat (lektorokat) válasszon, akik az adott téma magas szintű és elfogulatlan szakértői. Ha a szerkesztő vagy lektor szakmai hibát fedez fel a kéziratban, kötelessége figyelmeztetni a szerzőt.

A szerkesztő és a bírálók mindegyikének felelőssége, hogy elfogulatlanul, szakmai szempontok alapján ítéljék meg a kéziratot. Amennyiben a felkért bíráló valamilyen ok miatt elfogult vagy érdekelt (például közvetlen felettes vagy kolléga, csatlátag), ne vállalja el a bírálatot. Kéziratot másnak átadni, megmutatni nem szabad. Vagyis a bírálóra összeférhetlenségi szabályok vonatkoznak, továbbá titoktartási kötelezettsége van. Alapvető az is, hogy nemre, korra, vallásra, politikai nézetre tekintettel lenni, esetleg arra hivatkozni a tudományos munka megítélése során etikátlan. (Mindezek a pályázatok elbírálására is vonatkoznak.)

A felsőoktatás keretében készülő szakdolgozatok és PhD-értekezések irányítására felkért témavezetőnek, majd a védési folyamat minden résztvevőjének hasonló etikai felelőssége van. Témavezető az lehet, aki a meghirdetett téma tárgykörében széles körű ismeretekkel, kutatási tapasztalattal és publikációkkal rendelkezik, a készülő dolgozat elkészítésének munkálatait pedig részleteiben ismeri és irányítja; feladatai közé a kutatás és a tudományos közlés etikai szabályainak a betartása és betartatása is beletartozik. A témavezetői kísérésről lásd Seidl-Pécs (2022) a jelen kötetben.

2.5. Az eredmények felhasználása

A kutatási eredmények felhasználásával kapcsolatban felvetődő etikai kérdések egy része az egész emberiség jövőjét meghatározó jogi szabályozás szintjére jutott. A kutatás célkitűzése úgy határozható meg, mint az emberiség javát szolgáló ismeretek feltárása és hasznosítása. A kutatók többsége valóban ezzel a céllal végezte és végzi munkáját szerte a világon. Az eredmények azonban nemcsak a közös haladás érdekében, hanem olyan módon is felhasználhatók, hogy egyesek vagy szűk csoportok érdekeit szolgálják mások, bizonyos esetekben az egész emberiség kárára. A kutatási eredmények mindig magukban hordozták ezt a veszélyes felhasználási lehetőséget. Ezzel a kérdéssel sokan foglalkoztak, összegzett véleménynek tekinthető Csermely és munkatársai álláspontja, amely szerint: „Szinte már közhely, hogy a veszélyes következményekkel járó kutatásoknál a problémák a felhasználásból erednek, s a tapasztalat azt mutatja, hogy a veszélyes következményekkel járó kutatásokat nem lehet betiltani. *Így az egyetlen lehetőségünk a még többet tudás.*” (Csermely et al. 1999: 106). Ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy az is nagyon fontos, hogy a kutatásra és a kutatási eredmények felhasználására vonatkozó jogszabályok és etikai szabályozások folyamatosan kövessék a tudományos felfedezéseket, és rendszeresen meg legyenek újítva.

3. Összefoglalás

A 21. század legnagyobb feladata a tudományos kutatás eredményeinek az egész emberiség érdekében történő felhasználása. A tudományos kutatás szabályozása részben

jogi, részben erkölcsi, etikai kérdés. Ebben a tanulmányban a kutatás etikája szempontjából közelítettünk a fordítás- és tolmácsolástudományhoz, a cél pedig a tudományos kutatás etikai kérdéseinek összefoglalása volt. Etikai kérdések a kutatás minden szakaszában felmerülhetnek, a kutatás etikai szabályai pedig egyaránt vonatkoznak a kutató egyéni magatartására és a kutatási eredmények felhasználására.

Irodalom

- Csermely P., Gergely P., Koltay T., Tóth J. 1999. *Kutatás és közlés a természettudományokban*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dér Cs. 2019. Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok. In: Fóris Á., Bölcskei A. (szerk.) *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*. Budapest: KRE–L’Harmattan. 131–146.
- Dankó Sz., Csizér K. 2022. Statisztikai próbák a fordítástudományi kutatásokban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 59–76. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/4>
- Doró K. 2018. A csalás és a plágium hallgatói megítélése – a kontextus és a hallgatói tréning szerepe. *Iskolakultúra* 28. évf. 10–11. szám. 25–38. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2018.10-11.25>
- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Feynman, R. P. 2002. *A felfedezés öröme*. (Fordította Ill Márton.) Budapest: Akkord Kiadó.
- Fóris Á. 2008. *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. <https://mek.oszk.hu/18000/18088/18088.pdf>
- Fóris Á. 2013. Írott és íratlan szabályok a kutatásban – a kutatói etika. In: Sepsi E. (szerk.) *Tudomány és etika. Studia Caroliensia 2012*. Budapest: KRE–L’Harmattan Kiadó. 203–218.
- Fóris Á. 2020. Alkalmazott nyelvészeti periodikumok (folyóiratok és kiadványsorozatok) Magyarországon – a tudományos dokumentáció aktuális kérdései. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 20. évf. 2. szám. <https://dx.doi.org/10.18460/ANY.2020.2.005>
- Gyurgyák J. 2018. *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Héra G., Ligeti Gy. 2005. *Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Horváth I. 2021. Tolmácsolás-etika a 21. században. *Fordítástudomány* 23. évf. 1. szám. 5–20. <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.1>
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Kiszl P., Winkler B. 2022. A tudományos jelenlét tudományometriai megközelítései. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 141–164. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/9>

- Klaudy K. 2014. Tízéves a Fordítástudományi Doktori Program (2003–2013). In: Ladányi M., Vladár Zs., Hrenek É. (szerk.) *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II. A XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (ELTE BTK Budapest, 2013. március 26–28.) előadásaiból készült tanulmánykötet.* (A MANYE Kongresszusok Előadásai 10.) Budapest: MANYE–Tinta Könyvkiadó. 172–178.
- Láncos P. L. 2022. A tudományos kutatás jogi szabályozása. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 123–140. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/8>
- Seidl-Péché O. 2020. Korpuszalapú fordítástudomány: lehetőségek és nehézségek. In: Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) 2020. *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon.* Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 76–91.
- Seidl-Péché O. 2022. Megoldásfókuszú témavezetői kísérés. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 165–179. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/10>
- Seresi M. 2022. Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 93–107. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/6>
- Solla Price, D. J. de 1979. *Kis tudomány – nagy tudomány.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Források

- A Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai kódexe*, 2010. https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/tudomanyetikai_bizottsag/tudomanyetikai_kodex_kgy_20100504.pdf, utolsó megtekintés: 2021. 10. 17.
- Akadémiai törvény – *A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény, a Magyar Tudományos Akadémia Alapszabálya és az Akadémiai Ügyrend egységes szerkezetben.* https://mta.hu/data/dokumentumok/JIF/MTAtv_ASZ_Ugyrend_egyseges%20szerkezetben_20200411.pdf, utolsó megtekintés: 2021. 04. 24.
- Egészségügyi Tudományos Tanács, <https://ett.aek.hu/>, utolsó megtekintés: 2021. 04. 24.
- Etikai Kódex ELTE – Etikai Kódex az Eötvös Loránd Tudományegyetem polgárai számára, https://www.elte.hu/dstore/document/964/ELTE_Etikai_Kodex_140701.pdf, utolsó megtekintés: 2021. 06. 28.
- Magyarország Alaptörvénye, 2011.* (Hatályos 2012. január 1-jétől, 9. módosítás), <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>, utolsó megtekintés: 2021. 04. 24.
- MFTE Etikai kódexe – Etikai Kódex, Magyar Fordítók és Tolmacsok Egyesülete, <https://mfte.hu/hu/mfte/etikai-kodex>, utolsó megtekintés: 2021. 04. 28.
- MTMT – Magyar Tudományos Művek Tára, <https://mtmt.hu>

Terminusjegyzék

- etikai szabály:** olyan útmutatás, erkölcsi követelményrendszer, amely a társadalom által helyesnek ítélt és elvárt magatartást, cselekvést és döntést írja elő. A tudományos kutatást végzők által követendő, a tudományos kutatásra vonatkozó erkölcsi és etikai alapelveket, szabályokat tudományetikai kódexbe foglalják a tudományos szervezetek és intézmények. [lásd: tudományetikai kódex]
- plágium:** más(ok) eredményének sajátként való feltüntetése, illetve a források nem megfelelő kezelése. A plágium elkövetése eredhet tudatlanságból, és lehet szándékos is.
- tudományetikai kódex:** olyan, írásba foglalt szabályrendszer, amely „meghatározza a tudományos kutatást végzők által követendő erkölcsi és etikai alapelveket, leírja azokat az ajánlott eljárásokat és szabályokat, amelyek a tudományos kutatás végzésére vonatkoznak, és ismerteti azokat az eseteket és az eljárási módokat, amikor a kutatási etika sérül. Célja továbbá folyamatosan emlékeztetni a kutatókat, a kutatással foglalkozó intézményeket és a kutatást támogató szervezeteket a tudományos kutatás feddhetetlensége és hitelessége fenntartásában fennálló felelősségükre. (...) A Tudományetikai kódex nem törvény, nem jogi norma, hanem a tudományos kutatói világ erkölcsi önszabályozásának eszköze.” (A Magyar Tudományos Akadémia tudományetikai kódexe 2010: 1)
- tudománymetria:** a tudományos teljesítmény tudományometriai mutatókkal történő jellemzésével foglalkozik, elsősorban a közlemények száma, hatása és ezek megjelenési helye alapján. A szerzők tudományos teljesítményét és hatását a közleményeik számával (típusonként és összesítve) és a független idézetek számával jellemzik. Magyarországon a kutatók tudományometriai adatait az MTMT (Magyar Tudományos Művek Tára) tartja nyilván (<https://mtmt.hu/>).
- tudományos közlemény:** „Tudományos közleménynek csak az tekinthető, amely elismert, nyomtatásban vagy elektronikusan megjelenő, független szerkesztői bizottsággal rendelkező tudományos folyóiratban vagy könyvben jelenik meg.” (A Magyar Tudományos Akadémia tudományetikai kódexe 2010: 5)
- tudományos kutatás:** tudományos céllal, tudományos alapokon, tudományos módszerekkel végzett vizsgálat, amelynek célja olyan új ismeretek előállítása, amelyek beilleszthetők a tudomány fogalmi rendszerébe és megfelelnek a bizonyíthatóság követelményének. Fajtái (cél alapján): *alapkutatás* (más néven: felfedező kutatás) és *alkalmazott kutatás*.

A tudományos kutatás jogi szabályozása

Láncos Petra Lea

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar
lancos.petra.lea@jak.ppke.hu

Kivonat: A tanulmány a tudományos kutatásra vonatkozó hazai jogi szabályozást foglalja össze, azzal az igénnyel, hogy áttekintést nyújtson a kutatók számára a tudományos kutatáshoz fűződő alapjogi, szerzői jogi és adatvédelmi jogosultságok tartalmáról, terjedelméről, a tudományos kutatás alaptörvényi és törvényi korlátairól, a jogsértő kutatói tevékenység jogkövetkezményeiről, valamint a plágium elleni küzdelemben alkalmazott intézményi gyakorlatokról.

Kulcsszavak: tudományos kutatás szabadsága, szerzői jogok, plágium, személyes adat, hozzájáruló nyilatkozat, közérdekű adat

1. Bevezetés¹

A tudományos kutatás normáit számos etikai és jogi szabály tartalmazza (a kutatás etikai szabályairól Fóris Ágota ír részletesen tanulmányában (lásd Fóris 2022 a jelen kötetben). A kutatótevékenység jogi kereteit hazánkban az Alaptörvény, továbbá különböző jogszabályok fektetik le, amelyeket a kutatóknak is ismerniük kell. Erre egyfelől azért van szükség, hogy hatékonyan érvényesíthessék az információkhoz való hozzáféréssel, a tudományos alkotással és a tudományos eredmények közzétételével kapcsolatos jogait. Másfelől a kutatók tevékenységük során olyan adatokhoz férnek hozzá, és olyan adatokat dolgoznak fel és tesznek közzé, amelyek jogszerűtlen megismerése, kezelése és terjesztése akár mások jogait és jogos érdekét, illetve a közérdeket sértheti. Az ilyen magatartás a kutató fegyelmi, polgári jogi vagy büntetőjogi felelősségét veti fel. Végül a kutatáshoz szükséges anyagok beszerzése, valamint

¹ A szerző köszönettel tartozik Pogácsás Anettnek, Papp János Tamásnak és Ujhelyi Dávidnak a fejezet elkészítése során adott iránymutatásaiért.

az eredmények nyilvánosság elé tárása során – publikáció, illetve tudományos előadás formájában – a kutatóknak mások szerzői jogaira is tekintettel kell lenniük, amelyeknek betartását az irányadó jogszabályokon túl számos felsőoktatási intézmény és tudományos folyóirat szerkesztősége is elvárja. E tanulmány a fordítástudományi kutatások során felmerülő legfontosabb alapjogi, szerzői jogi és adatvédelmi szabályok, valamint a megsértésük esetén alkalmazandó jogkövetkezmények, jogérvényesítési lehetőségek bemutatására vállalkozik.

2. A tudományos kutatás szabadságának garanciái Magyarországon Alaptörvényében

Magyarország Alaptörvénye alkotmányos védelemben részesíti a tudományos kutatás szabadságát. Az Alaptörvény X. cikke a tudományos kutatás szabadságát együtt szabályozza a művészeti alkotás szabadságával, valamint a tanszabadsággal:

1. Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát.
2. Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak.
3. Magyarország védi a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia tudományos és művészeti szabadságát. A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza. Az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.

2.1. A tudományos kutatás szabadságával összefüggő főbb fogalmak

A tudományos kutatás szabadságát az Alaptörvény *Szabadság és felelősség* című fejezetében, az alapvető jogok körében helyezte el az alkotmányozó hatalom. A rendelkezés alapjogi tartalmának kibontása az Alkotmánybíróságra várt, amely a levéltári anyagok kutathatóságáról szóló 34/1994. (VI. 24.) AB határozatában fektette le a tudományos élet szabadságának alapvető tartalmát és alkotmányos garanciáit. Hazánk új Alaptörvényének hatálybalépése óta az Alkotmánybíróság számos határozatában megerősítette a korábbi alkotmány alapján hozott 34/1994. (VI. 24.) AB határozat megállapításait.

A *tudomány* fogalmát illetően az Alkotmánybíróság megállapította: „minden tudomány alapvető célja az igazság keresése, a megismerés, a tudomány épülése”

[34/1994. (VI. 24.) ABH 1994, 177, 182.]. Mindezek alapján a tudomány emberi tevékenység eredménye, amely egy tematikusan be nem határolt terület szellemi feltárására, megragadására és ez alapján összefüggések igazságként való kinyilvánítására irányul. A tudomány nyitott fogalmát támasztja alá a tudományos eredmények tárgyi körének és minőségének meghatározatlanságán túl az is, hogy a tudomány fogalma nem csupán a tudományos igazságokat, hanem azok kritikáját, illetve a tudományos igazság felismeréséhez vezető módszereket, tevékenységeket mint a tudomány épülésének előfeltételeit is magába foglalja (Láncos 2009).

A *tudományos élet* a társadalmi valóságnak azt a szeletét jelöli, amelyben a tudományos tevékenység zajlik, azaz e fogalom a tudományos megismerés és közlés folyamatait és fórumait öleli fel. Az Alaptörvény kifejezetten előírja: „Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak.”

Az *állam* Alaptörvénybe foglalt *semlegességi korlátja* a tudományos igazságok megállapítását kizárólagos jelleggel a tudomány művelőire ruházza, és kizárja bizonyos eredmények állam általi előnyben részesítését, tudományos igazságként való deklarálását és kikényszerítését. Mivel az Alaptörvény nem határozza meg közelebbről a tudományos kutatáshoz fűződő alapjog jogosultjainak körét, első pillantásra úgy tűnik, hogy a tudományos élet szabadsága mindenkire kiterjedő alapjog. Az Alkotmánybíróság ugyanakkor kiemelte: „a tudományos élet szabadságához fűződő jog elvileg ugyan mindenkit megillet, a szabadságjog tényleges jogosultjai azonban csak a *tudomány művelői*” (ABH 1994, 177, 182.). Más szóval a tudományos élet szabadságához fűződő alapjog potenciálisan bárkit megillette, a jogosultság előfeltétele azonban a tudományos életben való részvétel, azaz a tudományos minőségű tevékenység végzése. Fontos megjegyezni, hogy a tudományos szabadsághoz fűződő alapjog *nem csupán egyes személyeket, hanem azok közösségeit is megilleti*, így például felsőoktatási intézményeket, valamint állami és magánalapítású, illetve fenntartású kutatóintézeteket. Az Alkotmánybíróság a *tudományos kutatás* fogalmát is meghatározta: az „magában foglalja a kérdésfeltevést, az alkalmazott módszerek alapelveit, a megszerzett ismeretek értékelését és azok terjesztését a megfelelő publikációs fórumokon” (ABH 1994, 177, 182.). A tudományos kutatás szabadsága tehát kizárja a tudományos kutatás tárgyának, módszerének és alanyainak állami meghatározását, illetve alkotmányellenes (alkotmányos indok nélküli és aránytalan) korlátozását.

2.2. A kutató Alaptörvényben biztosított jogai

A tudományos kutatás elengedhetetlen feltétele, hogy a kutató hozzáférjen a kutatás tárgyához, illetve a kutatás szempontjából releváns adatokhoz és információkhoz. Ezért elengedhetetlen, hogy az állam biztosítsa a *kutatók információszabadságát*, azaz ne korlátozza alkotmányellenesen a kutatók információszerzését. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a kutatás szabadsága, valamint az információszabadság

között szoros kapcsolat van, hiszen a közérdekű adatok nyilvánosság felé történő közlésével biztosítható az állami tevékenység átláthatósága és ellenőrizhetősége (ABH 1994, 177, 185.). A *tudományos kutatás alkotmányos korlátozása* kapcsán az Alkotmánybíróság kimondta, hogy az alapjognak csak „kivételes korlátozó rendelkezésekkel szemben kell engednie, olyanokkal, amelyek közvetlenül valamely alapjog érvényesítésére és védelmére szolgálnak, vagy amelyek valamely elvont alkotmányos érték [...] feltétlen érvényesülését hivatottak biztosítani” (ABH 1994, 177, 182.). Az Alkotmánybíróság a személyes adatok védelméhez és az információs önrendelkezéshez fűződő alapjogot, valamint a közérdekű titoktartási rendelkezések érvényesülését említette a tudományos kutatáshoz fűződő jog korlátozásának alkotmányos indokaként (ABH 1994, 177, 183.).

A *tudományos alkotás* a tudományos kutatás eredményeit összefoglaló tevékenységet jelöli. A tudományos kutatás szabadságához hasonlóan a tudományos alkotás szabadsága az államtól az alkotás tárgyának, módszerének és alanyainak meghatározásától való tartózkodást követeli meg. Az alkotás folyamatának eredménye a *tudományos mű*: valamely tudományos kérdésnek az önálló feltárására és megválaszolására tett kísérlet. Az alkotás szabadsága magában foglalja a tudományos mű műfajának, tartalmának és megjelenítésének szabad megválasztását, továbbá annak tudományos közlését, de ugyanúgy az eredmény tudományos közlésétől való tartózkodást is. A tudományos mű nyilvánosságra hozásához való jog a *szabad véleménynyilvánításhoz való jog* egyik aspektusa. Eszerint a tudomány művelőjének joga van tudományos eredményeit az általa választott módon és formában (például tudományos publikációk, bemutatók vagy előadások formájában) nyilvánosságra hozni, az állam pedig köteles tartózkodni e tevékenységek korlátozásától.

A tudományos kutatás szabadságának alaptörvényi garanciájából következik, hogy az állam nem csupán tartózkodni köteles a tudományos kutatás, alkotás és tanítás szabadságának korlátozásától (ABH 1994, 177, 182.), hanem aktívan elő is kell mozdítania a tudományos kutatás feltételeit, aminek elsősorban fenntartói és jogalkotói szerepében tesz eleget. Ennek megfelelően a magyar állam egyetemeket, főiskolákat és kutatóintézeteket alapít és tart fenn, tudományos kutatásokat támogat,² továbbá a jogalkotó a tudományos kutatás feltételeit rögzítő jogszabályokat fogad el.

3.A kutatás megvalósításának jogi keretei

A kutató munkáját önállóan, munkavállalóként, kutatási szerződés keretében vagy megbízottként látja el. A kutatót munkavállalóként elsősorban felsőoktatási intézmények,

²A tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény 2. § (a) pont. A törvény egyébek között rendelkezik a kormány kutatás-fejlesztés és innováció stratégiai tervezésében és finanszírozásában betöltött szerepéről, a Nemzeti Tudománypolitikai Tanács feladatáról és az MTA kutatóhálózata helyébe lépő Eötvös Loránd Kutatási Hálózat szervezetéről és tevékenységéről.

illetve egyéb, kutatás-fejlesztési tevékenységet folytató intézmények, szervezeti egységek és vállalkozások („kutatóhely”) foglalkoztatják.³ A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.) szerint a felsőoktatási intézmények oktatókat és kutatókat egyaránt foglalkoztatnak. Bár a kutatási kötelezettség mindkét pozícióval együtt jár, az oktatók munkaidejük legalább 20%-át töltik tudományos kutatással (25. § (1) bek.), míg a kutató (tudományos segédmunkatárs, tudományos munkatárs, tudományos főmunkatárs, tudományos tanácsadó vagy kutatóprofesszor) munkaidejének legalább 80%-át teszi ki a kutatás (33. § (1) bek.). Az oktatók és a kutatók törvényi kötelezettsége a kutatási tevékenységük eredményére (*munkaviszonyban létrehozott mű*) vonatkozó adatokat feltölteni az MTMT-be.

A *kutatási szerződés* szabályait a Polgári Törvénykönyv 6:253. §-a tartalmazza. Eszerint a kutató köteles a kutatással elérhető eredmény megvalósítására, a megrendelő pedig a kutatási eredmény átvételére és díj fizetésére. A kutató köteles a kutatási eredményhez kapcsolódó szerzői vagy iparjogvédelmi oltalomból fakadó vagyoni jogokat (például többszörözés, terjesztés, nyilvános előadás, nyilvánossághoz közvetítés és továbbközvetítés, átdolgozás, kiállítás) a megrendelőre ruházni. Amennyiben ez nem lehetséges, a kutató köteles a kutatási eredmény legszélesebb terjedelmű felhasználását engedélyezni. A kutatót a kutatással összefüggésben titoktartás terheli, vagyis csak annyiban hozhatja nyilvánosságra a kutatása részleteit, illetve a kutatómunka eredményét, amennyiben ahhoz a kutatás megrendelője előzetesen hozzájárult. Fontos eleme a kutatási szerződésre vonatkozó rendelkezéseknek, hogy a kutatónak saját kutatómunkát kell kifejtenie, nem szerződhet más kutatási eredményének elérésére: „a kutató nem teljesít szerződészerűen, ha a kutatási eredményeként más személy javára fennálló oltalom alá tartozó vagy ilyen oltalommal korlátozott oltalmi tárgyat határoz meg. Ez tekinthető a kutató legsúlyosabb szerződésszegésének” (Faludi 2013: 735.) Így például a plágium nem csupán mások szerzői jogának sérelmét, hanem egyben a kutatási szerződés megszegését is jelenti. Ez a rendelkezés egyben arra is ösztönzi a kutatót, hogy kellő gondossággal feltérképezze a szakirodalmat, hogy megbizonyosodjon kutatása eredetisége felől (Rác és Vida 1999).

A *megbízás* általános szabályai szerint tevékenykedő kutatót teljesítéskor (a kutatási eredmény átadásával) díjazás illeti, és a megbízott akkor is jogosult megbízási díjra, ha eljárása nem vezetett eredményre (kivéve, ha a kutató saját hibájából marad el az eredmény, Ptk. 6:276. § (1) bek.) A megbízás eredményeként létrehozott művet a kutató köteles a megbízónak átadni, a megbízó azonban csak akkor használhatja fel a szerzői művet, ha a szerződés kifejezetten rendelkezik a felhasználási engedély megadásáról (Ptk. 6:279. §).

³ A tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény, 3. § 16. pont.

4.A kutató és mások szerzői joga

A szellemi alkotásokhoz fűződő jogok védelmének funkciója, hogy elismerje az eredeti alkotásnak az alkotóhoz fűződő kapcsolatát, továbbá védje a jogosult érdekeit az alkotás gazdasági hasznosításában. A szabályozás célja, hogy e személyes és vagyoni pozíciók védelmével érdekeltté tegye az egyéneket a (társadalmi, gazdasági, kulturális) fejlődést elősegítő alkotások létrehozásában. A szellemi alkotások joga két nagy területet szabályoz: az irodalom, a művészetek és a tudomány területén létrehozott alkotásokkal kapcsolatos *szerzői jogot*, valamint a tudományos-műszaki jellegű alkotásokra vonatkozó *iparjogvédelmi jogot* (Horváth 2016). Az alábbiakban a szerzői joggal kapcsolatos kérdéseket tárgyalom, hiszen a fordítástudományi kutatások során a kutatók tevékenysége ritkán érinti az iparjogvédelem területét.

A kutató által létrehozott mű felett fennálló személyhez fűződő és vagyoni jogokat a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) szabályozza. Az Sztj. 1. § (2) bekezdése „példálózó” jelleggel sorolja fel azokat az irodalmi, tudományos és művészeti alkotásokat, amelyekre a szerzői jogi védelem kiterjed, vagyis a törvénybe foglalt felsorolás nem kimerítő. A számos felsorolt *alkotástípus* közül a fordítástudomány területén működő kutatók elsősorban a p) pontba foglalt „gyűjteményes műnek minősülő adatbázist” hoznak létre (a kutatás forrásául), az a) pontban rögzített „szakirodalmi, tudományos” művet alkotják meg (a tudományos eredmények rögzítésére és közlésére), valamint a b) pontban említett „nyilvánosan tartott beszédet”, tudományos előadást tartanak (a tudományos eredmények nyilvánosság elé tárására).

A szerzőt az alkotás (tudományos mű) létrehozásával „a törvény erejénél fogva” szerzői jogok illetik meg, anélkül, hogy bármilyen egyéb cselekményre (például mű regisztrációja, hatósági bejegyzése stb.) szükség lenne. A szerzőnek ugyanakkor lehetősége van az úgynevezett Önkéntes Műnyilvántartásba regisztrálnia a művet, ha attól tart, hogy a szerzősége körül később jogvita alakulhat ki. A szerző művével kapcsolatos jogai két kategóriára bonthatók: a *személyhez fűződő jogokra* (amelyek minden esetben a szerzőnél maradnak), illetve a *vagyoni jogokra*, melyek főszabályként a szerzőt illetik meg. A szerzővel kötött kutatási szerződés, illetve megbízási szerződés alapján azonban a megrendelő, illetve megbízó felhasználási engedélyt kaphat a vagyoni jogok gyakorlására, a munkáltatóra pedig az Sztj., illetve szellemi-tulajdon-kezelési szabályzata alapján szállnak át a művel kapcsolatos vagyoni jogok.

4.1. A szerző személyhez fűződő jogai

A szerző személyhez fűződő joga a mű nyilvánosságra hozatalának joga, a *névfeltüntetés jog* és a mű egységének védelme. Ennek megfelelően a szerző, illetve jogutódai (örökösei) döntenek arról, hogy a művet egyáltalán a nyilvánosság elé tárják, vagy sem (Sztj. 10. § (1) bek.). A szerző vissza is vonhatja művét, illetve megtilthatja annak

további felhasználását (ugyanakkor mindezt csak „alapos okból” és az okozott kár megtérítése mellett teheti meg, Szjt. 11. §.). A *mű egységének védelme* tiltja a szerzői mű eltorzítását, megcsonkítását vagy más visszaélést, mely sérelmes az alkotó becsületére vagy jó hírnevére (Szjt. 13. §.). Sági e személyhez fűződő jogot úgy magyarázza, hogy a mű bármely megváltoztatása csak akkor lehet jogszerű, ha az a szerző által képviselt szellemiséget tükrözi vissza (Sági 2020), és nem sérti a szerző becsületét, jó hírnevét.

A tudományos kutatás keretei között a szerző nevének feltüntetéséhez való jog kérdése emelkedik ki, „ismert ugyanis az a tény, hogy a szerzői művek alkotásának teljesítménykényszere miatt a felsőoktatás szereplőit (oktatókat, hallgatókat) fenyegeti leginkább a *plágium* veszélye, akár elkövetőként, akár szenvedő alanyként” (Stipta 2012: 409). Meddig terjed a szerző nevének feltüntetéséhez fűződő joga, és mikor beszélünk plágiumról? Hargitai szerint a plágium „más szellemi alkotásának jogosulatlan felhasználását, eltulajdonítását” jelenti (Hargitai 2005: 1254). Az Szjt. 12. § (1) és (2) bekezdése szerint a szerzőt megilleti a jog, hogy művén, továbbá annak átvétele, idézése, ismertetése, átdolgozása és feldolgozása során, valamint a fordítás alapjaként szolgáló alkotás szerzőjeként nevét feltüntessék (esetleg álnéven, vagy név nélkül publikáljon).

4.2. A szerző vagyoni jogai

A szerzőt a művével kapcsolatban vagyoni jogok is megilletik, amelyek a mű különböző *felhasználásaival, illetve felhasználásainak engedélyezésével* összefüggő jogokat tartalmaznak. A szerző vagyoni jogai lehetővé teszik, hogy a szerző részselhessen a mű felhasználásainak gazdasági előnyeiből. Csak a szerző engedélyével (és megállapodás szerint díjfizetés és egyéb feltételek fennállása esetén) kerülhet sor a szerzői mű többszörözésére, terjesztésére, nyilvános előadására, valamint sugárzással vagy másként a nyilvánossághoz közvetítésére vagy továbbközvetítésére, átdolgozására vagy kiállítására (Szjt. 18–19. §, 23–29. §. és 69. §), illetve bármilyen más felhasználására. Amennyiben azonban a mű elkészítése a szerző munkaviszonyból (szolgálati, közszolgálati vagy közalkalmazotti jogviszonyból) származó kötelezettsége (úgynevezett *szolgálati mű*), és a szerző és munkáltatója másként nem állapodnak meg, a mű átadásával a munkáltató szerzi meg a művel kapcsolatos vagyoni jogokat (Szjt. 30. § (1) és (2) bek.). A szerző azonban díjra jogosult, ha a munkáltató másra ruházza át a művel kapcsolatos vagyoni jogokat, vagy a mű felhasználására másnak engedélyt ad (Szjt. 30. § (3) bek.).

A szolgálati művek esetében a mű átadásával a szerző hozzájárul annak nyilvánosságra hozatalához, ugyanakkor a visszavonásával kapcsolatos jogát továbbra is gyakorolhatja úgy, hogy ilyen esetben a munkáltató köteles eltávolítani a szerző nevét a műről (Szjt. 30. § (5) bek.). Az Szjt. azonban lehetővé teszi a munkaviszonyban létrehozott szolgálati művekre vonatkozó szabályoktól való eltérést, így a munkáltató *szellemi-tulajdon-kezelési szabályzatában*, illetve a szerző és munkáltatója megállapodásában

eltérően is rendelkezhet a művel kapcsolatos vagyoni jogok gyakorlásáról. Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy amennyiben a kutatási szerződés vagy szellemi tulajdonkezelési szabályzat úgy rendelkezik, hogy a művel kapcsolatos vagyoni jogokat a munkáltató gyakorolja, akkor a munkáltatót nem csupán a hasznosítás joga, hanem annak felelőssége is terheli, így például a munkáltató köteles gondoskodni a megfelelő kiadó kiválasztásáról, a mű terjesztéséről, de úgy is dönthet, hogy nem hasznosítja a művet.

Végül a kutató dönthet úgy is, hogy szerzői művét nyílt hozzáférésű platformra tölti fel. Ebben az esetben a szerző rendelkezhet műve felhasználásának feltételeiről, például *Creative Commons* licenstípus választásával (ezzel kapcsolatban lásd Seresi 2022 ebben a kötetben).

4.3. A szerzői jogok korlátai: védelmi idő és szabad felhasználás

Ujhelyi szerint a szerző jogai és a közérdek közötti egyensúlyt a védelmi idő és a szabad felhasználás teremti meg. Míg ugyanis a szerzői jogi védelem – a mű és felhasználásai feletti kontroll, illetve az abból származó bevételből való részesedés garantálása – alkotásra ösztönzi a szerzőt, a szerzői jogok egyben korlátokat állítanak a műhöz való hozzáférés és a felhasználások elé, ami tudományos szerzői művek esetében fékezi a tudományos haladást (Ujhelyi 2014). Ennek megfelelően a szerző személyhez fűződő és vagyoni jogai az úgynevezett *védelmi idő* keretein belül gyakorolhatók. A védelmi idő a szerző életében és a halálát követő év első napjától számított hetven évig terjed (közös művek esetén az utolsóként elhunyt szerzőtárs halálát követő első naptól kell számítani a védelmi időt, Szjt. 31. § (1)–(2) bek.). Habár a szerző(k) nevét a védelmi idő elteltével is fel kell tüntetni, a mű innentől *közkinccsé* válik, vagyis bárki engedély nélkül és ingyenesen felhasználhatja. Megfelelő feltételek mellett azonban az Szjt. már a védelmi idő alatt is lehetőséget biztosít a szerzői művek szabad felhasználására, a kutatók elsősorban ezekkel a jogosultságokkal élnek a saját tudományos műveik elkészítése során.

A *szabad felhasználás* körébe tartozik a szerzői mű idézése. Az Szjt. 34. § (1) bekezdése szerint „a mű részletét – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző megnevezésével bárki idézheti”. A szerző nevének feltüntetése mellett a nyilvánosan tartott előadások részletei is szabadon felhasználhatók a *cél által indokolt terjedelemben* (Szjt. 36. § (1) bek.). Ennek megfelelően a kutató tevékenysége során a szerző nevének feltüntetése mellett szabadon idézheti más szerzők publikációinak és előadásainak részletét. A törvény mindkét esetben a jogszerű felhasználás korlátjaként szabja, hogy csak a cél által indokolt terjedelemben használható fel a szerzői mű, ezt azonban csak esetről esetre, a konkrét befoglaló mű jellege, tartalma és terjedelme alapján lehet csak megítélni.

A szabad felhasználás körébe tartozik az *átvétel* is; ilyenkor a szerzői mű egy részletét az idézést meghaladó, ám a cél által indokolt terjedelemben, oktatási vagy tudományos célra, a forrás és a szerző megjelölésével veszi át a kutató (Szjt. 34. § (2)

bek.). Fontos megemlíteni a magáncélú másolat készítését mint a szabad felhasználás esetét. A *magáncélú másolat* még közvetve sem szolgálhatja a jövedelemszerzést vagy jövedelemfokozást, azaz a kutatási tevékenység keretei között rendszerint erről a szabad felhasználásról nem lehet szó. Megjegyzendő, hogy nem terjed ki a magáncélú másolat készítésének lehetősége a szoftverre, a számítástechnikai eszközzel működtetett adatbázisra vagy a mű nyilvános előadásának rögzítésére. Manapság sokan elektronikus könyvtárakat böngészve keresnek tudományos forrásokat. Ennek során még másolat készítésének sem minősül, amennyiben a mű elektronikus másolatát nem töltjük le a számítógépünkre, csupán megtekintésre nyitjuk meg.

4.4. A szerzői jogok megsértése

A kutatóknak tisztában kell lenniük azzal, hogy a szerző Szjt.-ben rögzített jogait kötelesek tiszteletben tartani: a szerzői jogok sérelme *szerzői jogbitorlást* jelent, és polgári, illetve büntetőjogi szankciókkal járhat. Miként Pogácsás fogalmaz, „a szerző speciális védelemre [...] szorul az általa létrehozott alkotásra tekintettel, hiszen az ő személyisége immár sajátos módon, művével összefüggésben is ki van téve az esetleges jogsértéseknek (Pogácsás 2021: 111).

4.4.1. Jogérvényesítés polgári peres eljárás útján

A szerzői jogi jogsértés esetén a szerző a jogsértővel szemben polgári peres eljárás keretében követelheti: i) a jogsértés bírósági megállapítását; ii) a jogsértés abbahagyását, valamint a jogsértő eltiltását a további jogsértéstől; a jogsértőtől pedig iii) részéről és költségén elégtétel adását nyilatkozat útján vagy más módon (például nyilvános beismerés és bocsánatkérés); iv) a jogsértésben résztvevőkkel kapcsolatos adatok átadását; v) a jogsértéssel elért gazdagodás visszatérítését, továbbá vi) a sérelmes helyzet megszüntetését, az eredeti állapot helyreállítását, a jogsértő anyagok lefoglalását, kereskedelmi forgalomból való visszahívását vagy megsemmisítését (Szjt. 94. § (1) bek.).

A jogsértés bírósági megállapítását, illetve *elégtétel adását* elsősorban akkor kéri a jogosult, ha „csupán” a személyhez fűződő jogai sérülnek, és e szankciók önmagukban kellő visszatartó erőt jelenthetnek a további jogbitorlás megelőzésére. Személyhez fűződő jogainak sérelme esetén a szerző *sérelemdíjat* követelhet, ehhez nem is szükséges bizonyítania, hogy a jogbitorlás révén bármilyen kárt szenvedett. *Kártérítést* viszont akkor követelhet a szerző, ha a jogsértő fél felróható magatartása a szerzőnek valamely nevesített szerzői jogát sérti, és azzal számára kárt is okoz (Ujhelyi 2021). A szerző emellett követelheti, hogy a művének felhasználásával készült munkában a nevét tüntessék fel (Szjt. 12. § (4) bek.).

4.4.2. A szerzői jogok büntetőjogi védelme

A szerzői jogok bitorlását a 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.) is szankcionálja, ráadásul „hivatalból üldözendő bűncselekményként”, azaz *nincs szükség a szerző magánindítványára* a büntetőeljárás megindításához. A Btk. 384. § (1) bekezdése szerint akár három évig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható az, aki a) más szellemi alkotását sajátjaként tünteti fel, és a jogosultnak ezzel vagyoni hátrányt okoz, vagy b) pozíciójával visszaélve más szellemi alkotásának hasznosítását vagy az alkotáshoz fűződő jogok érvényesítését a díjból vagy nyereségből való részesedéstől teszi függővé. Érdemes kiemelni, hogy a bűncselekmény a művel összefüggő vagyoni jogok korlátozásával válik befejezetté; önmagában a személyhez fűződő jogok sérelme nem büntetendő.

A Btk. 385. § (1)–(4) bekezdése alapján a jogosultnak okozott vagyoni hátrány mértékétől függően akár tíz évig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható az, aki az Szjt.-ben szabályozott szerzői jogokat megsérti. E Btk.-rendelet tehát *visszautal azokra a szerzői jogokra*, amelyeket az Szjt. sorol fel, legyenek akár személyhez fűződő vagy vagyoni jogok, ugyanakkor a szankció súlyának meghatározásakor az eljáró bíróságnak a jogsértés miatt bekövetkezett vagyoni hátrány mértékét kell figyelembe vennie. Eszerint ha a jogsértő cselekményével „csupán” a szerző személyhez fűződő jogait sérti meg (névfeltüntetés, nyilvánosságra hozás, a mű egységének védelme), és vagyoni hátrányt nem okozott, legfeljebb három év szabadságvesztés büntetéssel sújtható. Fontos eleme a szabályozásnak, hogy egyes tisztán magáncélú jogsértéseket a Btk. 385. §-a nem rendel üldözni: az (5) bekezdés rögzíti, hogy a többszörözés vagy „lehívásra történő hozzáférhetővé tétel” nem minősül bűncselekménynek, amennyiben az a „jövedelemszerzés célját közvetve sem szolgálja”. Így ha egy kutató például lefénymásol egy tudományos publikációt, vagy ingyenes e-mailben átküldi azt egy kollégájára részére, nem valósít meg bűncselekményt. Ez azonban nem zárja ki, hogy a szerző polgári jogi eszközökkel szerezzen érvényt szerzői jogainak, például követelje a jogsértés abbahagyását.

Végül a jogsértő számíthat arra, hogy a kiszabott szabadságvesztés büntetés mellett mellékbüntetésként elkobzást is elrendel a bíróság azokra a dolgokra, melyeket a bűncselekmény elkövetéséhez használtak (például fénymásoló), melyek a bűncselekmény elkövetésével jöttek létre (például többszörözött mű), amelyre a bűncselekményt elkövették, vagy amelyet a bűncselekmény befejezését követően e dolog elszállítására használtak (például fénymásolót szállító furgon) (Ujhelyi 2021).

4.4.3. A béríratás és a plagizált művekért való felelősség egyéb eszközei

A felsőoktatásban a hallgatók körében, de a „publikációs nyomás” által hajtott tudományos életben akár a kutatók körében is felmerül a plágium és az úgynevezett *béríratás* problémája (Shahabuddin 2009: 352; Ziegler 2014). Sajnos nem világos,

pontosan milyen jogszabályt sért – ha egyáltalán – az a személy, aki mással írat meg, majd nyújt be sajátjaként szakdolgozatot, doktori disszertációt, tudományos cikket és így tovább. Habár Ziegler felvet érveket a béríratás csalásként vagy a magánokirat-hamisításként mint bűncselekményként történő minősítése mellett, illetve ellen (Ziegler 2014), egyelőre nem alakult ki egységes álláspont a béríratás jogi minősítésével kapcsolatban. A béríratás esetében ráadásul a bérírást vállaló nem feltétlenül tud arról, hogy a tőle megrendelt tudományos művet milyen célból használják fel, de ha mégis, a béríráttal természetesen megállapodhatnak úgy is, hogy nem gyakorolja a neve feltüntetéséhez való jogát (*ghostwriting*).

A Nemzeti Erőforrás Minisztérium Oktatásért Felelős Államtitkársága honlapján arra hívta fel a főiskolai és egyetemi hallgatók figyelmét, hogy „bűncselekményt követ el, aki sajátjaként nyújt be más által készített diplomamunkát. [...] Az a hallgató, aki sajátjaként nyújt be olyan diplomamunkát, amelyet más készített, magánokirat-hamisítást követ el, és akár egy évig terjedő szabadságvesztéssel is büntethető. Aki a dolgozatot megrendelésre elkészítette – és ilyen módon szándékosan segítséget nyújtott a bűncselekmény elkövetéséhez –, bűnsegédként vonható felelősségre. A Nemzeti Erőforrás Minisztérium minden olyan esetben, amikor a szakdolgozatírással kapcsolatos visszaélés tudomására jut, kivétel nélkül feljelentést tesz az Országos Rendőr-főkapitányságnál.” Kiemelendő, hogy a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Oktatásért Felelős Államtitkársága jogértelmezését az Nftv. és a Btk. együttes értelmezéséből vonta le, így a kutatók büntetőjogi felelősségéről nem szólt.

Az ilyen csalárd gyakorlatok kivédésére, valamint a felsőoktatásban szerzhető diplomák hitelének megőrzésére több hazai felsőoktatási intézmény is szervezeti és működési szabályzatában vagy más dokumentumában *fegyelmi vétségként* nevesíti, ha a hallgató más szellemi termékét sajátjaként tünteti fel (béríratás), vagy abból hivatkozás nélkül vesz át részeket (plágium). A felsőoktatási intézmények a szakdolgozat benyújtásakor úgynevezett *plágiumnyilatkozat* egyidejű leadását is megkövetelhetik, amelyben a hallgató arról nyilatkozik, hogy a benyújtott szakdolgozat a saját munkája. Több hazai felsőoktatási intézmény is alkalmazza a SZTAKI KOPI *plágiumkereső* programját, így amennyiben a plágiumnyilatkozata ellenére bebizonyosodik, hogy a hallgató nem a saját munkáját nyújtotta be szakdolgozatként – a felsőoktatási intézmény szabályzatától függetlenül –, *fegyelmi eljárással* néz szembe. A tudományos folyóiratok esetében előfordul, hogy a szerzőknek szóló útmutatóban utalnak arra, hogy azok csak saját, eredeti művet nyújthatnak be, vagy a szerzők a benyújtási folyamat részeként nyilatkozhatnak szerzőségükről. (A plágium etikai vonatkozásairól lásd Fóris 2022 a jelen kötetben.)

5.A kutató adatvédelmi kötelezettségei

Az adatvédelem célja az *információs önrendelkezés* megvalósítása, vagyis hogy az adataiany határozhassa meg, „mely adatai juthatnak mások tudomására, meghatároz-

hatja, hogy személyiségének mely jellemzőihez ki férhet hozzá” (Szádeczky 2011: 93). Az adatvédelmi garanciák egyszerre védik a jogosultat az állami szervek, illetve más magánszemélyek és szervezetek beavatkozásaival szemben. Magyarországon az adatvédelemmel kapcsolatos legfontosabb rendelkezéseket az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (Infotv.) és az Európai Parlament és a Tanács 2016/679 általános adatvédelmi rendelete (GDPR) tartalmazza, ugyanakkor egyes speciális adatfajtákról egyéb ágazati törvények rendelkeznek.

5.1. Az adat fogalma és az egyes adatfajták

Érdemes kiemelni, hogy a vonatkozó jogszabályok *tág adatfogalommal* dolgoznak, így az adat és az adatok strukturált összekapcsolásával létrejött információ egyaránt adatnak minősül. A jogalkotó az adat rögzítésének formáját is nyitva hagyta, így többek között az írásban, képen, fényképen, térképen, hang- és videófelvételen, DNS-mintában rögzített adatok mind törvényi védelem alatt állnak, amennyiben a bennük hordozott információ, illetve minőségük alapján olyan adatfajtába tartoznak, amelyek megismerése, felhasználása vagy közzététele tilos vagy engedélyhez, feltételekhez kötött (Láncos 2018).

A kutatók tevékenysége szempontjából a *legfontosabb adatfajták* a személyes adatok, a minősített adatok és az üzleti titkok, amelyek a kutatás és a kutatási eredmények bemutatásának korlátját képezik, valamint a közérdekű adatok és a közérdekből nyilvános adatok, amelyek a kutató számára hozzáférhetők, a kutatásban felhasználhatók, és a kutatási eredményekben korlátozás nélkül szerepeltethetők.

A *személyes adat* az Infotv. értelmező rendelkezése szerint „az érintettre vonatkozó bármely információ”, amelyen belül a jogalkotó külön nevesíti a) a *különleges adatokat* (az érintett faji vagy etnikai származására, politikai véleményére, vallási vagy világnézeti meggyőződésére vagy szakszervezeti tagságára utaló személyes adatok, valamint a genetikai adatok, a természetes személyek egyedi azonosítását célzó biometrikus adatok, az egészségügyi adatok és a természetes személyek szexuális életére vagy szexuális irányultságára vonatkozó személyes adatok), valamint b) a *bűnügyi személyes adatokat* (az érintett büntetett előéletére vonatkozó, vagy az érintettel kapcsolatba hozható, büntető eljárás során vagy azzal összefüggésben keletkezett adatok) (Infotv. 3. §. (2)–(4) bek.).

Az üzleti titok védelméről szóló 2018. évi LIV. törvény szerint az *üzleti titok* a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó, nem közismert, vagyoni értékkel bíró adat (1. § (1) bek.), amelynek jogosulatlan megszerzése, hasznosítása vagy felfedése törvénytört (6. § (1) bek.). Így például a know-how, az árképzés, a forgalmazási terv üzleti titoknak minősül, amellyel kizárólag a jogosult – akinek gazdasági és egyéb érdekeit az üzleti titok érinti – rendelkezhet.

Végül meg kell említeni a minősített adat védelméről szóló 2009. évi CLV. törvény körébe eső *minősített adatokat*, amelyekhez a kutató kizárólag megismerési engedéllyel

és titoktartási nyilatkozattal férhet hozzá, és csupán felhasználói engedéllyel, illetve annak keretei között használhat fel (Kenedi v. Hungary, Application No. 31475/05, 26 May 2009). A minősített adatok körébe tartoznak azok az adatok, amelyeket közérdekből, megfelelő eljárással „Magyarország érdekeinek védelme és az állam nemzetközi kötelezettségvállalásainak teljesítése érdekében” „Szigorúan titkos”, „Titkos”, „Bizalmas” és „Korlátozott terjesztésű” adatnak (korábban: államtitok, szolgálati titok) minősített az arra jogosult szerv (1. §, 4. § (2) bek. a)–b) pontja, 39. §. (7) bek. b)–d) pontja).

Míg a személyes adatok, üzleti titkok és minősített adatok tekintetében a törvény az adat jogosultját, annak gazdasági érdekét vagy közérdeket védelmez, a közérdekű, valamint közérdekből nyilvános adatok kapcsán a jogalkotó valamennyiünk jogát garantálja az ezekben rögzített információk megismerésére és felhasználására (Láncos 2019). Az állam átlátható működése és az efelett gyakorolt demokratikus ellenőrzés érdekében, valamint a véleménynyilvánítás szabadsága előfeltételeként szolgáló tájékozódáshoz való jogunk biztosítására [32/1992 (V. 29.) AB határozat, ABH 1992: 182, 183–185] alkotmányos jogunk van a *közérdekű adatokhoz*, vagyis az állami szervek, illetve állami feladatot ellátó szervek vagy személyek kezelésében és tevékenységére vonatkozó adatokhoz való hozzáférésre, amennyiben azok nem minősülnek személyes adatnak.

Így például megismerhetjük az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda gazdálkodásával kapcsolatos adatokat, vezető tisztségviselői nevét és beosztását, azonban nem férhetünk hozzá az olyan személyes adatokhoz, mint például az OFFI dolgozóinak címe, családi állapota vagy társadalombiztosítási azonosító jele. Hasonlóképpen hozzáférhetünk az úgynevezett *közérdekből nyilvános adatokhoz*, vagyis olyan adatokhoz, „amelyeknek nyilvánosságra hozatalát, megismerhetőségét vagy hozzáférhetővé tételét a törvény közérdekből elrendeli” – ilyennek minősülnek például a közpénzekkel gazdálkodó, nem állami szervezetek elszámolásai (Alaptörvény 39. cikk (2) bek.).

Míg egyes közérdekű adatokat az állami szervek proaktívan, saját elektronikus felületeiken tesznek közzé (Infotv. 32–33. §.), az egyéb közérdekű vagy közérdekből nyilvános adatok megismerése iránti igényt bárki szóban, írásban vagy elektronikusan (Infotv. 28. § (1) bek.), bármilyen érdek vagy jogcím igazolása nélkül benyújthat (vagyis nem kell megindokolnia azt, hogy miért szeretné megismerni vagy mire kívánja felhasználni a kért adatot). A közérdekű adatot „az igény beérkezését követő legrövidebb idő alatt, legfeljebb azonban 15 napon belül” adja ki az azt kezelő szerv (különleges jogrend idejére a jogalkotó hosszabb időtartamot is meghatározhat). Ha az „adatigénylés jelentős terjedelmű”, vagyis sok adat kiadását kéri az adatigénylő, és az adatok összegyűjtése és kiadása jelentős munkaterhet ró az azt kezelő szerve, a 15 napos határidő további 15 nappal meghosszabbítható. Az igényelt adatokat tartalmazó dokumentumról az igénylő másolatot kaphat, amelyért a szerv a felmerült költségek erejéig költségtérítést állapíthat meg. Amennyiben a közérdekű vagy közérdekből nyilvános adat kiadását az azt kezelő szerv jogtalanul tagadja meg, az igénylő bíróság előtt szerezhethet érvényt igényének (Infotv. 29–31. §.).

A *jogszerű kutatási tevékenység* érdekében fontos, hogy a kutató tisztában legyen az adat minőségével, továbbá amennyiben az adat megismeréséhez vagy felhasználásához a törvény megfelelő feltételeket szab, a megfelelő engedélyeket beszeresse és az elvárt titoktartási kötelezettségének megfeleljen. A fordítástudományi kutatások során a kutató elsősorban személyes adatokat ismer meg, rögzít és használ fel, így az alábbiakban a személyes adatokkal kapcsolatos kutatói (adatkezelői) kötelezettségeket tekintem át.

5.2. A személyes adatok kezelése a kutatási tevékenység során

Fordítástudományi kutatások esetében a kutatók gyakran készítenek interjút a válaszadó életkorát, nemét és más jellemzőit is megadva, írásban, hang- vagy videófelvételen rögzítenek eredeti és tolmácsolt beszédeket, de készíthetnek például fényképet a tolmács elhelyezkedéséről, vagy agyi funkciókat elemezhetnek képpalkotó eszközökkel. Ily módon számos olyan személyes adat birtokába jutnak, amelyek az Infotv. hatálya alá tartoznak.

Az Infotv. szerint „a személyes adat az adatkezelés során mindaddig megőrzi e minőségét, amíg kapcsolata az érintettel helyreállítható” (4. § (3) bek.). Vagyis a kutatás során addig kell személyes adatnak tekinteni és az arra vonatkozó, Infotv.-ben lefektetett rendelkezéseket betartani az adatkezelés során, amíg a kezelt adatból következtetések vonhatók le az érintettre (válaszadóra) nézve. Amennyiben azonban a gyűjtött adatok és a válaszadók közötti kapcsolat nem állítható helyre, azokból az érintett nem azonosítható, vagyis az adatokat *anonim módon rögzíti* a kutató, a személyes adatokra vonatkozó adatkezelési szabályokat nem kell alkalmazni (GDPR (26) preambulumbekzdés). (Az anonim adatgyűjtés etikai kérdéseiről lásd Fóris 2022 ebben a kötetben.)

Az Infotv. úgy rendelkezik, hogy a személyes adat „kizárólag egyértelműen meghatározott, jogszerű célból” kezelhető (Infotv. 4. § (1) bek.). Így például egy fordítástudományi kutatás keretében akkor kezelhető a személyes adat, ha világos és jogszerű az adat kezelésének célja, erről az érintettet (az adat jogosultját) megfelelően tájékoztatták, és ahhoz önkéntesen és határozottan hozzájárult (Infotv. 3. § (7) bek. és 4. § (1) bek.). A személyes adatok jogszerű kezeléséhez tehát részletesen tájékoztatni kell a válaszadót a kutatás céljáról, a válaszadónak pedig „nyilatkozat vagy az akaratát félreérthetetlenül kifejező más magatartás útján” kell jeleznie, hogy hozzájárul a személyes adatai kezeléséhez. A formális nyilatkozaton túl tehát más magatartással is megadható a hozzájárulás, például amikor a válaszadó a – megfelelő tájékoztatást tartalmazó – kérdőíves kutatásban önként részt vesz.

Az Infotv. kimondja, hogy az adatkezelésnek minden szakaszában meg kell felelnie az adatkezelés céljának, így amennyiben a kutató más célokra kívánja felhasználni az adatokat, az érintettektől e célokra nézve is be kell szereznie azok hozzájárulását. Ennek megfelelően, amennyiben a kutató a gyűjtött adatokat több célból is fel kívánja használni, érdemes a kutatási célt oly módon meghatározni, hogy minden

felhasználásra megszerezze az érintettek hozzájárulását. A kutatási célú adatkezelés kapcsán némi rugalmasságot enged a GDPR: (33) preambulumbekzdése szerint „gyakran nem lehetséges a tudományos kutatási célú személyesadat-kezelés célját az adatgyűjtés időpontjában teljes mértékben azonosítani. Ezért lehetővé kell tenni az érintettek számra, hogy a tudományos kutatás bizonyos területeire vonatkozóan hozzájárulásukat adják az adatkezeléshez, betartva a tudományos kutatásokra vonatkozó, elismert etikai előírásokat. Az érintettek számára biztosítani kell annak lehetőségét, hogy annyiban, ha a célok ezt lehetővé teszik – csak egyes kutatási területekre vagy a kutatási projekteknek csupán bizonyos részeire vonatkozóan adjanak hozzájárulást”.

Az adattakarékosság érdekében, vagyis az érintettek személyes adatainak „kímélése” céljából „csak olyan személyes adat kezelhető, amely az adatkezelés céljának megvalósulásához elengedhetetlen, a cél elérésére alkalmas”, továbbá „a személyes adat csak a cél megvalósulásához szükséges mértékben és ideig kezelhető” (Infotv. 4. § (1)–(2) bek.). Ezt követően törölni kell őket, illetve meg kell semmisíteni, vagy a jogosult részére ki kell adni az adatokat tartalmazó dolgo(ka)t (például fénykép, adathordozó stb.). Végül az Infotv. azt is az adatkezelő kötelezettségévé teszi, hogy megfelelő műszaki vagy szervezési intézkedéssel biztosítsa a személyes adatok biztonságát, azaz védelmét az adatok jogosulatlan vagy jogellenes kezelésével, véletlen elvesztésével, megsemmisülésével vagy károsodásával szemben (Infotv. 4. § (4a) bek.). Így például a személyes adatot tartalmazó dokumentumok és egyéb anyagok, például az érintett nyelvvizsga-bizonyítványa megsemmisülés elleni védelme a kutató feladata, amennyiben azt a kutató kezeli.

A személyes adatokat a Büntető Törvénykönyv útján is védi a jogalkotó, még-hozzá az adatvédelmi normákra visszautalva rendeli büntetni a jogosulatlan vagy céltól eltérő adatkezelést, valamint a személyes adatok biztonságával kapcsolatos intézkedések elmulasztását (Péterfalvi és Eszteri 2017). Az alábbiakban csak azokra a rendelkezésekre térek ki, amelyek a fordítástudományi kutatások során relevánsak lehetnek: a Btk. 219. § (1) bekezdése alapján aki az Infotv. vagy a GDPR rendelkezéseinek megszegésével, haszonszerzési célból vagy jelentős érdeksérelmet okozva a) jogosulatlanul vagy a céltól eltérően személyes adatot kezel, vagy b) az adatok biztonságát szolgáló intézkedést elmulasztja, egy évig terjedő szabadságvesztéssel terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A büntetés súlyosabb, ha különleges vagy bűnügyi személyes adatra követik el a visszaélést.

5.3. Kutatás levéltárakban: a tudományos élet szabadsága és az adatvédelem határán

Habár a levéltárak a tudományos kutatás fontos forrásai, és ezáltal a tudományos élet garanciális intézményei, az itt tárolt dokumentumok, képek, videók, hang- és egyéb anyagok esetenként személyes adatokat, különleges adatokat vagy az állam alapvető

biztonságához fűződő adatokat (is) tartalmaznak. Ebből fakadóan a levéltárak kutathatósága tárgyában a jogalkotónak olyan szabályozást kell találnia, amely *megfelelő egyensúlyt* teremt a kutatók alapjogai, valamint mások információs önrendelkezéshez való joga és egyéb alkotmányos értékek érvényesülése között [1116/B/1995. AB határozat, ABH 2004, 1083, 1091.].

Az említett egyensúly megteremtése érdekében a fenti adatfajtákat tartalmazó levéltári anyagok kutathatósága feltételekhez, például kutatói minőséghez, úgynevezett védelmi időhöz vagy engedélyhez köthető. Az egyes dokumentumokhoz való hozzáférést korlátozó *védelmi idő* „funkciója annak biztosítása, hogy a természetes és jogi személyek jogai és jogos érdekei, illetve az állami szervek működésével kapcsolatos érzékeny adatok csak kellő távolságból legyenek megismerhetők” (ABH 2004, 1083, 1095). Ami a levéltárakban megismert adatok feldolgozása nyomán készült adatbázisokat illeti, a megismert személyes adatok kezelésére az Infotv.-ben szabályozott adatkezelési elvek vonatkoznak, a kutatási eredmények publikáció, előadás vagy más formában történő közzétevése során pedig az *adatokat anonimizálni kell*, kivéve a közszereplők közéleti tevékenységével kapcsolatos adatokat, amelyek megismeréséhez nyomós közérdek fűződik.

Irodalom

- Dér Cs. 2019. Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok. In: Fóris Á, Bölcskei A. (szerk.) *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*. Budapest: KRE – L’Harmattan. 131–146.
- Doró K. 2018. A csalás és a plágium hallgatói megítélése – a kontextus és a hallgatói training szerepe. *Iskolakultúra* 28. évf. 10–11. szám. 25–38. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2018.10-11.25>
- Faludi G. 2013. Kutatási szerződés. In: Vékás L. (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest: Complex.
- Feynman, R. P. 2002. *A felfedezés öröme*. (Fordította Ill Márton.) Budapest: Akkord Kiadó.
- Fóris Á. 2008. *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. <https://mek.oszk.hu/18000/18088/18088.pdf>
- Fóris Á. 2022. Általános etikai kérdések a fordításkutatásban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 109–122. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/7>
- Hargitai J. 2005. *Jogi fogalomtár*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005, 1254.
- Horváth A. 2016. A szellemi alkotások jogának története, a szerzői jogi védelem kialakulása, a jogalkotás kezdetei Magyarországon. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 11. évf. 4. szám. 93–123.
- Láncos P. 2009. A tudományos és művészeti élet szabadsága. In: Jakab A. (szerk.) *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest: Századvég Kiadó. 2606–2628.
- Láncos P. L. 2018. Entwicklung und Herausforderung der Informationsfreiheit in Ungarn. In: Darák, P., Kube, H., Molnár-Gábor, F., Reimer, E. (eds.) *Freiheit und Verantwortung*:

- Verfassung und Menschenrechte im Wandel der Zeit in Ungarn und in Deutschland*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter. 109–144.
- Láncos P. L. 2019. Freedom of Information in Hungary: A Shifting Landscape. In: Dragos, D.C., Kovac, Pl. Marseille, A.T. (eds) *The Laws of Transparency in Action*. Cham: Palgrave Macmillan. 389–424. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76460-3_10
- Péterfalvi A., Eszteri D. 2017. A személyes adatok büntetőjogi védelme Magyarországon és a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság kapcsolódó gyakorlata. In: Görög M., Menyhárd A., Koltay A. (szerk.) *A személyiség és védelme: Az Alaptörvény VI. cikkelyének érvényesülése a magyar jogrendszeren belül*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. 405–420.
- Pogácsás A. 2021. Kizárólagos jogok a szerzői alkotásokon. In: Tattay L., Pogácsás A., Újhelyi D. (szerk.) *Szellemi alkotások joga*. Budapest: Szent István Társulat. 111–144.
- Rácz L., Vida S. 1999. A kutatási és fejlesztési megállapodások egyes csoportjainak mentesítése a versenykorlátozások tilalma alól. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 104. évf. 5. szám.
- Sápi E., 2020. Mennyire egységes a mű egységének védelme? *Miskolci Jogi Szemle* 15. évf. 1. szám. 169–182.
- Seresi M. 2022. Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszerzetanába I. Általános rész*. Budapest. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 93–107. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/6>
- Shahabuddin, S. 2009. Plagiarism in Academia. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, Vol. 21. No. 3. 353–359.
- Stipta Zs. 2012. A plágium büntetőjogi vonatkozásai. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* XXX. évf. 2. szám. 409–420.
- Szádeczky T. 2011. *Szabályozott biztonság. Az informatikai biztonság szabályozásának elmélete, gyakorlata és az alkalmazás megkönnyítésére felállított módszertan*. Pécs: Doktori értekezés.
- Újhelyi D. 2014. A szerzői jog célja és emberképe a szellemi alkotásokat megalapozó elméletek tükrében. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 9. évf. 5. szám. 34–52.
- Újhelyi D. 2021. A szerzői jog megsértésének következményei. In: Tattay L., Pogácsás A., Újhelyi D. (szerk.) *Szellemi alkotások joga*. Budapest: Szent István Társulat. 225–239.
- Ziegler D. T. 2014. Szakdolgozatok bériratása. Ki mit követ el, mi a szankció és hogyan szankcionálandó-e cselekmény? *MTA LAW Working Papers* 2014/6.

Források

- A Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexe*, 2010. https://mta.hu/data/dokumentumok/bolyai_osztondij/tudomanyetikai_kodex_kgy_20100504.pdf (letöltve: 2021. 04. 24.)
- Akadémiai törvény = *A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény, a Magyar Tudományos Akadémia Alapszabálya és az Akadémiai Ügyrend egységes szerkezetben*, https://mta.hu/data/dokumentumok/JIF/MTAtv_ASZ_Ugyrend_egysegess%20szerkezetben_20200411.pdf (letöltve: 2021. 04. 24.)

Egészségügyi Tudományos Tanács, <https://ett.aEEK.hu> (letöltve: 2021. 04. 24.)

Etikai Kódex ELTE = Etikai Kódex az Eötvös Loránd Tudományegyetem polgárai számára, https://www.elte.hu/dstore/document/964/ELTE_Etikai_Kodex_140701.pdf (letöltve: 2021. 06. 28.)

Etikai Kódex MFTE = Etikai Kódex, Magyar Fordítók és TolmaCsök Egyesülete, <https://mfte.hu/hu/mfte/etikai-kodex> (letöltve: 2021. 04. 28.)

Magyarország Alaptörvénye, 2011. (Hatályos 2012. január 1-jétől, 9. módosítás), <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv> (letöltve: 2021. 04. 24.)

Terminusjegyzék

adatvédelem: a személyes adatok jogszerű kezelését biztosító alapelvek, szabályok, eljárások, adatkezelési eszközök és módszerek (<https://www.naih.hu/adatvedelmi-szotar>).

szerzői jog: a szerző eredeti irodalmi, tudományos és művészeti alkotásait, valamint azok felhasználásait védő jogszabályi rendelkezések, amelyek célja a szerző személyhez fűződő és vagyoni jogainak biztosítása.

tudományos kutatáshoz való jog: a tudományos kutatáshoz való jog azokat a tevékenységeket, szellemi erőfeszítéseket részesíti alkotmányos védelemben, amelyek célja a tudományos ismeretszerzés, a tudományos igazságok feltárása. A tudományos kutatáshoz való jog mint alapjog az állam részéről azt követeli meg, hogy tartózkodjon ezen alapjog gyakorlásába történő beavatkozástól.

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) 2022.
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 141–164.

A tudományos jelenlét tudományometriai megközelítései

Kiszl Péter

ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet
kiszl.peter@btk.elte.hu

Winkler Bea

ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet;
Állatorvostudományi Egyetem, Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum
winkler.beata@btk.elte.hu

Kivonat: A kiváló kutatót manapság nemcsak a nivós tudományos eredmények jellemzik. Az ismertség és az elismertség fokmérője a kutató aktív jelenléte a nemzetközi tudományos adatbázisokban és kutatói nyilvántartásokban, melyek alapján munkáját számos mutatóval minősítik. Mire figyeljen a kezdő kutató? Tanulmányunkban a tudománymetria alapjaiba nyújtunk betekintést. Az elméleti tudnivalók rövid ismertetése után gyakorlatorientált megközelítéssel számos példát hozunk a nyelvészet, azon belül is a fordítástudomány területéről. Szót ejtünk a folyóiratok megbízhatóságáról, a parazita kiadókról, a folyóiratok tudományos rangsorairól és az azok alapjául szolgáló nemzetközi adatbázisokról, a publikálás díjairól, az *Open Access* publikálásról, a kutatói azonosítókról és a hazai sajátosságokról. Könyvtárosként nyelvészeknek kívánunk objektív útmutatóval szolgálni a tudománymetria szövevényes világához, annak érdekében, hogy kezdő kutatóként magabiztosan tudják megszerezni és értelmezni a tudományos előmenetelüket segítő vagy ahhoz akár kötelezően alkalmazandó adatbázisokat és mutatókat, továbbá szisztematikusan tudják megtervezni a tudományos életpálya során elérendő kvantitatív célokhoz vezető utat.

Kulcsszavak: tudománymetria, rangsor, index, azonosító, minősítés

Hivatkozás: Kiszl P., Winkler B. 2022. A tudományos jelenlét tudományometriai megközelítései. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 141–164.

DOI: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/9>

1. Tudományos publikálás és a tudományos munka értékelése

A kutatás során létrejövő eredményeket szerzőik rendszerint tudományos közleményekben teszik közzé. A *Web of Science* (WoS) 1976-ban 4048, míg 2021-ben közel 15 ezer publikáció megjelenését rögzítette a *Language & Linguistics* témakörben. Látható, hogy 45 esztendő alatt 3,5-szeresére növekedett az évente keletkező tudományos közlemények száma. Az egyre több és több publikáció áttekintése és értékelése komoly kihívás nemcsak a terület művelői, hanem az érdeklődő olvasók, a támogatások elbírálói, a tudományos minősítési eljárásokban résztvevők számára egyaránt.

A kutatások értékelésének igénye természetesen nem újkeletű, már száz éve is végeztek a tudományos kibocsátásra vonatkozó elemzéseket (Cole és Eales 1917). A tudományos munka értékelésével foglalkozó tudományterület a tudománymetria (*scientometrics*). A kutatási terület tárgya a tudományos kommunikáció, módszere a kvantitatív elemzés. A célközönség lehetnek a kutatók, a kutatási terület fejlődését vizsgálók vagy a tudománypolitika művelői is (Schubert 2018, 2022).

A tudományos munkásságnak két alapvető mutatóját különböztethetjük meg: az egyik az a teljesítmény, amely a szerző *publikációinak számát* jelöli, a másik pedig a *szerző hatása*, amelyet a tudományos közegre kifejt, és amelyet leggyakrabban a *hivatkozások számával* szoktak szemléltetni. A tudományos teljesítmény értékelésére használt professzionális *adatbázisok* éppen ezért általában a publikációk adatait és a hozzájuk kapcsolódó idézéseket tartalmazzák. Az így kapott információk segítségével feltérképezhetők egy tudományterület szerzői, témakörei, folyóiratai stb. és a közöttük létrejövő társszerzősége és idézéseken alapuló kapcsolati háló.

1964-ben Eugene Garfield az Institute for Scientific Information (ISI) berkeiben létrehozta a *Science Citation Index* (SCI) adatbázist, amely a világon elsőként tartalmazta a tudományos publikációkat és hivatkozásait (ScienceDirect 2022). Ezt a hivatkozási vagy más néven *citációs adatbázist* ma Web of Science néven ismerjük, és a *Clarivate* forgalmazza. Garfield célja az volt, hogy a folyamatosan emelkedő publikációs szám mellett is legyen egy olyan „nyilvántartás”, amelyben minden tudományos publikáció megtalálható (Garfield 1964). Ma már persze tudjuk, hogy a teljességet, illetve a teljességre való törekvést még jól behatárolt témakör esetén is szinte lehetetlen elérni. A WoS egyeduralgó szerepét a *Scopus* elnevezésű, *Elsevier* által előállított adatbázis törte meg. Ma is ez a két mértékadó citációs adatbázis a tudományértékelés világában.

Minden eddig tárgyalt adat (publikáció, citáció) a szerzőkhöz kapcsolódik, és adott esetben a megítélésüket is befolyásolja. A tudományos életben publikáló szerzők egyik célja szokott lenni, hogy nevüket megismertessék a világgal. Ennek a megvalósítását szolgálja az a gyakorlati javaslat, mely szerint válasszanak egyedi, a többi szerzőtől könnyen megkülönböztethető nevet a publikáláshoz, és lehetőleg ne változtassák tudományos életük során. Gondoljunk bele, hogy ha a fordítástudományban két vagy három azonos nevű szerző tevékenykedne egyazon időben, akkor nehéz

lenne elkülöníteni őket egymástól. Az idők folyamán a munkahelyük is változhat, így az sem biztos támpont, különösen nemzetközi szinten.

A tudományos értékelés rendszere nem egységes. Nincsen egyetlen jól bevált módszer, amely alapján világszerte értékelik a tudományos munkát. Napjainkban számos egymással versengő vagy egymással kapcsolatban álló mutató, számítás, módszer stb. létezik. Leginkább arra érdemes odafigyelni, hogy bár a számok (teljesítmény, hivatkozások) segítenek a tudományos munka értékelésében, nem szabad, hogy egyedül ezen adatok alapján minősítsünk. A tudományos kutatás többet jelent, mint a megírt cikkek darabszáma és a hozzájuk kapcsolódó idézettség. Ráadásul, amikor az idézettségről beszélünk, le kell szögezni, hogy az egyes szakterületek nagyon eltérő publikációs és idézési szokásokkal rendelkeznek. Az orvosi és a műszaki tudományok cikkei például jellemzően sokkal nagyobb idézettséggel rendelkeznek, mint a humán tudományok.

2015-ben a *Nature* című folyóiratban jelent meg a *Leideni kiáltvány*, amely összefoglalta mindazokat a teendőket, illetve szempontokat, amelyek segítségével a „kutatásértékelés fontos szerepet játszhat a tudomány fejlődésében és a társadalommal való kölcsönhatásában” (Hicks et al. 2015: 431). A tíz alapelv szellemiségét követjük jelen közleményünkben is.

2. Folyóiratok: publikálás, díjak és csalók

A tudományos folyóiratok értékelésére szolgáló adatbázisokat két nagy csoportra bonthatjuk: az első a folyóirat alapvető tulajdonságait veszi számba (például szerkesztőbizottság, tudományos tanácsadó testület, lektorálás, kiadó), és ezek alapján értékeli, illetve nyilatkozik a megbízhatóságáról; a másik pedig a hivatkozásokon és egyéb objektív mutatókon (például közlemények száma, szerzők és idézők nemzetközi megoszlása) keresztül a folyóirat minőségéről, a tudományterületre gyakorolt hatásáról igyekszik tájékoztatást adni.

2.1. Benyújtási és közlési díjak

A szabad/nyílt hozzáférés, azaz az *Open Access* (OA) publikálás és az *Open Science*, azaz a nyílt tudomány térnyerése hamar magával hozta a csupán anyagi hasznot hajtó vállalkozások megjelenését a kiadói területen. Az *Open Access* fogalmához a jelen kötet kutatási adatok kezeléséről szóló fejezetében található támpontok (Seresi 2022). A nyílt hozzáféréssel publikált cikkek egy részénél a folyóirat kiadója úgy ellensúlyozza a megjelenéskor online elérhető cikk miatt kieső bevételét, hogy a szerzőkkel publikálási díjat fizettet. Ez az úgynevezett *Article Processing Charge* (APC, másképpen *Article Publishing Charge*, *Article Publication Charge*), amelynek összege pár száztól akár néhány ezer euróig/amerikai dollárig is terjedhet.

Az 1. ábrán mutatott példán az *Across Languages and Cultures* című folyóiratról azt láthatjuk, hogy hibrid modellben működik. Ez azt jelenti, hogy a cikkei alapesetben nem nyílt hozzáférésűek, de aki kifizeti az APC díjat, annak a közleménye nyílt hozzáférésűvé válik. Az APC összege 900 euró áfa nélkül. Látható egy *Submission Fee* kategória is, ugyanis a megnövekedett cikkbeküldések miatt egyes folyóiratok a benyújtásért is külön díjat szedhetnek. Amikor tanulmányt publikálunk, a kiválasztott folyóirat esetében érdemes előre tájékozódni a lehetséges és kötelező díjakról. (A későbbiekben lesz szó az *Elektronikus Információszoolgáltatás* (EISZ) Nemzeti Programról, amely a részt vevő intézmények levelező szerzői számára APC-mentes publikálást tesz lehetővé bizonyos tudományos folyóiratokban.)

1. ábra

Az *Across Languages and Cultures* című folyóirat publikálási modellje és díjai
(Subscription options 2022)

Across Languages and Cultures	
Publication Model	Hybrid
Submission Fee	none
Article Processing Charge	900 EUR/article

A kiadók a szerzőkre további díjakat is kivethetnek: (1) A nyomtatott folyóiratban megjelenő cikkek esetében fordul elő, hogy illusztrációk színes közlése külön költséggel jár. (2) A legtöbb folyóiratba a szerzői útmutatóban meghatározott karakterszámú cikkeket várnak. Amennyiben egy cikk ennél hosszabb, díj ellenében történhet a megjelenés. (3) Létezik még a különlenyomatért felszámolt díj is, amelyet akkor fizetünk, ha a cikkünkről nyomtatásban szeretnénk eredeti kiadói változatot kapni. (A korábban említett EISZ szerződések a most felsorolt APC-n túli díjakat jelenleg nem fedezik.)

2.2. Megbízható vagy predátor

A tudományos folyóirat kiadása során kulcsfontosságú egy-egy folyóirat szerkesztői és lektori gárdája, továbbá az, hogy a folyóiratban megjelenő publikációk mind ketős vak lektoráláson (*double-blind peer review*) essenek át. A *parazita* vagy *predátor* folyóiratok esetében a kiadó nem foglalkozik valódi lektorálással, általában nagyon gyors a beküldés és a megjelenés között az átfutási idő. A kiadó fő célja ilyenkor, hogy a publikációs díjat beszedje a szerzőtől, a cikket pedig megjelenteti valódi lektorálás és korrektúrázás (*proofreading*), illetve igényes tördelés (számos esetben egységes lapdízájn) nélkül, a szerző által benyújtott változatlan tartalommal és formában. Ezen folyóiratokban többnyire keverednek a minőségi tudományos cikkek és a rangos folyóiratokba egyébként be nem kerülő, gyenge alkotások. Az így közreadott

publikáció veszélyes a szerző számára. Amennyiben benyújtotta és elfogadták a cikket, az „elveszett” számára, mert ha egy ismert predátor kiadó folyóiratában jelenik meg, a *Magyar Tudományos Művek Tárában*, az MTMT-ben (MTMT 2022a) nem sorolható be a tudományos, lektorált kategóriába. A predátor folyóiratok nagy részét – az ezen folyóiratok honlapján elérhető információk ellenére – nem regisztrálják a neves referáló/indexelő adatbázisok (*abstracting/indexing databases*), illetve nem kapnak például *impakt faktort* (IF). Hivatkozhatnak rájuk, de sokkal esetlegesebb, ha nem szerepelnek a tudósok által széles körben használt és tudományos elismertséggel rendelkező adatbázisokban.

A jelenség megvilágítására mutatunk két példát predátor kiadó kínálatában elérhető, fordítástudománnyal foglalkozó folyóiraatra:

1. A *Journal of Translational Science* című folyóirat (ISSN 2059-268X) honlapján (2. ábra) jobbra található NLMN ID link a *Pubmed Central* (2022) referáló adatbázisra mutat, és azt bizonyítaná, hogy a folyóiratot abban indexelik, de jelenleg ez nem igaz. Az alatta feltüntetett impakt faktor nem ellenőrizhető vissza a WoS által előállított *Journal Highly Cited Data* (JHCD 2022) listában, amely a valódi impakt faktorokat tartalmazza. A menüsor alatt felsorolt, Pubmed által indexelt cikkek nem is ebben a folyóiratban jelentek meg.

2. A vitatható arculattal rendelkező *International Journal of English Language, Literature and Translation Studies* című folyóirat (ISSN 2349-9451 print; ISSN 2395-2628 online) színes, mozgó és figyelemfelkeltő elemeket tartalmaz (3. ábra), többek között azt is hirdetve, hogy 3-5 munkanap alatt megjelenhet a beküldött cikk. Ez egy komoly folyóiratnál elképzelhetetlen, hiszen a szerkesztői előszűrés, a bírálatok, az esetleges átdolgozás, a korrektúra, a megjelenetés sokszor hónapokat, akár éveket is igénybe vehet.

2. ábra

A *Journal of Translational Science* (2022) című folyóirat honlapja

Home | Contact Us

oat
open access text

About us For Authors Resources Journals Links Submit Manuscript

Journal of Translational Science
An Open Access, Peer Reviewed Journal

NLM ID: T01661355
Impact-Factor: 2.12*
Online ISSN: 2059-268X

About Journal Editorial Board In Press Current Issue Archive Submit Manuscript Publication Charges External Databases & Indexes

Volume 07, Issue 06

PubMed Indexed Articles

Characteristics of online treatment seekers interested in a text messaging intervention for problem drinking: adul...

3. ábra

Az *International Journal of English Language, Literature and Translation Studies* (2022) című folyóirat honlapja

A predátor folyóiratok mellett két pozitív hazai példával is szolgálunk:

1. Az *Across Languages and Cultures* (ISSN 1585-1923 print; ISSN 1588-2519 online) című angol nyelvű folyóiratot nemzetközileg ismert és elismert kiadó, az *Akadémiai Kiadó* gondozza, szerkesztőbizottságában és tudományos tanácsadó testületében a fordítástudomány nemzetközi szaktekintélyei kaptak helyet. A folyóirat cikkei szerepelnek a Scopus és a Web of Science adatbázisban, impakt faktorról is rendelkezik, a *Scimago Journal Rank* (SJR), a *Journal Citation Reports* (JCR) és az *ERIH Plus* is számontartja, továbbá a *Magyar Tudományos Akadémia* (MTA) Irodalomtudományi és Nyelvtudományi Bizottságának folyóiratlistáján is szerepel.
2. A *Fordítástudomány* című magyar nyelvű folyóirat kiadója az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar* (ELTE BTK) *Nyelvi Közvetítés Intézete Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke* (korábban a *Scholastica Kiadó*), szerkesztőbizottságában és tanácsadó testületében a tudományterület elismert hazai szakembereivel találkozhatunk.

A folyóiratok lektoráltságát, illetve tudományos megítélését segíti az MTMT (MTMT 2022b) folyóirat-keresője. Nem az ugyanis a mérvadó, hogy egy folyóirat lektoráltként tünteti-e fel magát a honlapján, hanem hogy ezt a tényét alátámasztják a tudományos életben közismert multidiszciplináris referáló adatbázisok (például Scopus, Web of Science), az IF megléte, a folyóiratindexek (például DOAJ, ERIH Plus), az MTA tudományos osztályai/bizottságai által közzétett folyóiratlisták. Az *Across Languages and Cultures* és a *Fordítástudomány* adatlapját a 4. és az 5. ábra szemlélteti.

4. ábra

Az *Across Languages and Cultures* című folyóirat MTMT adatlapja (MTMT 2022c)

ACROSS LANGUAGES AND CULTURES
MTID: 10008494
Rövid név: ACROSS LANG CULT
További név: Across Languages and Cultures
ISSN: 1588-2519 1585-1923
Honlap Egyéb URL SJR honlap
Szakterületek: Scopus - Linguistics and Language SJR indikátor (az utolsó adatközlés alapján): D1 Scopus - Language and Linguistics SJR indikátor (az utolsó adatközlés alapján): D1 WoS - LINGUISTICS
Kiadó: Akadémiai Kiadó
Tudományos Lektorált WOS indexált Scopus indexált
MTA értékelések: - Nyelvtudományi Bizottság: INT2 - Irodalomtudományi Bizottság: A
Impakt faktoros évek: 2010 -
Magyar kiadású
Közlemények az MTMT-ben (114) MTMT-ben regisztrált szerzők közleményei (62) A folyóiratban megjelent publikációkat idéző közlemények az MTMT-ben (300)
A közlemények száma tájékoztató jellegű, az esetlegesen előforduló, még nem kezelt duplumokat is tartalmazza.

5. ábra

A *Fordítástudomány* című folyóirat MTMT adatlapja (MTMT 2022d)

FORDÍTÁSTUDOMÁNY
MTID: 10008375
Rövid név: FORDÍTÁSTUDOMÁNY
További nevek: Fordítástudomány : tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből Fordítás tudomány
ISSN: 2732-1924 1419-7480
Honlap Egyéb URL
Kiadó: Scholastica
Tudományos Lektorált
MTA értékelések: - Pedagógiai Tudományos Bizottság: A - Nyelvtudományi Bizottság: NAT
Nem impakt faktoros
Magyar kiadású
Közlemények az MTMT-ben (603) MTMT-ben regisztrált szerzők közleményei (464) A folyóiratban megjelent publikációkat idéző közlemények az MTMT-ben (554)
A közlemények száma tájékoztató jellegű, az esetlegesen előforduló, még nem kezelt duplumokat is tartalmazza.

A predátor folyóiratok gyakran feltüntetik a *Crossref* emblémát a honlapjukon, de ez csupán arra utal, hogy a cikkek DOI (*Digital Object Identifier*) számot kapnak. A DOI önmagában még nem garancia a megfelelő tudományos színvonalra, funkciója az állandó (nem megszűnő) URL garantálása, ezért hivatkozásnál letöltési időt sem szükséges feltüntetni mellette.

A *Directory of Open Access Journals* (DOAJ) egy olyan kezdeményezés, amely a nyílt hozzáférésű publikációkat közlő lektorált tudományos folyóiratokat listázza (6. ábra), és tartalmazza a benyújtás és a megjelenés között eltelt átlagos időt (hétben). A már említett ERIH Plus pedig az európai társadalomtudományi folyóiratokat nyilvántartó index (7. ábra).

6. ábra

A *JoSTRans* című folyóirat adatlapja a DOAJ (2022) regiszterében

DOAJ OPEN GLOBAL TRUSTED

SUPPORT ▾ APPLY ▾ SEARCH 🔍

JoSTRans: The Journal of Specialised Translation

1740-357X (ONLINE)

Website ISSN Portal

About Articles

PUBLISHING WITH THIS JOURNAL

There are **NO PUBLICATION FEES** ([article processing charges or APCs](#)) to publish with this journal.

BEST PRACTICE

This journal uses a CC BY license.

→ Look up their [open access statement](#) and their [license terms](#).

JOURNAL METADATA

Publisher: [University of Roehampton](#), United Kingdom

Manuscripts accepted in German, French, English, Italian, Spanish

7. ábra

Az *Across Languages and Cultures* című folyóirat adatlapja az ERIH Plus (2022) rendszerében

ERIH PLUS EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Across Languages and Cultures

Bibliographic information

International title:	Across Languages and Cultures
p-ISSN:	1585-1923 Period: [2000 ..]
e-ISSN:	1588-2519 Period: [2000 ..]
Language:	English
Country of publication:	Hungary
URL:	http://www.akademiai.com/content/119691/
Publishing house:	Akadémiai Kiadó

Evaluation

Approved 2015-10-05	ERIH PLUS criteria for inclusion
✓ Scientific editorial board	
✓ Peer reviewed	
ERIH PLUS disciplines:	Linguistics
OECD classifications:	Languages and Literature

2.3. A folyóirat kiválasztása, az elfogadás és a megjelenés időtartama

A készülő vagy elkészült publikációhoz nem minden esetben könnyű megtalálni az ideális célfolyóiratot. Az egyes folyóiratok honlapjának áttekintése előtt/közben érdemes a nagyobb kiadók által fenntartott folyóirat-kereső szolgáltatások tanulmányozása is. A nagy kiadók felismerték ugyanis a szerzők azon igényét, hogy az egyre több folyóirat között segítsék az eligazodást.

A keresők többségében a cím, az absztrakt, a szöveg, a kulcsszavak és a témakör valamilyen metszetét vizsgálják, majd a megadottak alapján az egyezések figyelembevételével tesznek javaslatot folyóiratokra. Ezek automatizált rendszerek, azonnali válaszadással. A javaslatok egy része a pusztán egyezés miatt nem megfelelő, de többnyire akadnak relevánsak is a találatok között. A szolgáltatások ráadásul sok esetben tartalmaznak olyan kiegészítő információkat, mint a benyújtott kéziratok elfogadásának átlagos időtartama, illetve tájékoztathatnak arról is, hogy a benyújtott publikációból mekkora az elfogadottak aránya.

A kapott javaslatok esetében tanácsos a kiválasztott folyóirat saját honlapján is elolvasni a tudnivalókat és a pontos témaköröket, elvárásokat. Példa néhány folyóirat-kiválasztást segítő alkalmazásra: *Elsevier – JournalFinder* (2022), *Springer – Journal Suggester* (2022), *Taylor & Francis – Journal Suggester* (2022), *Wiley – Find the journal that's right for your research* (2022).

A folyóiratokhoz benyújtott cikkek nem mindegyikét fogadják el közlésre, ám az elfogadásról vagy akár elutasításról szóló értesítés kézhezvétele is sok időbe telhet. Az átfutási időről érdemes előre tájékozódni, különösen olyan publikációknál, ahol pályázat vagy előmenetel miatt a megjelenés időpontja lényeges a szerző számára. A korábban ismertetett predátor folyóiratok egy része nagyon gyors döntéssel, majd lektorálással és szinte napok alatti megjelenéssel is hirdeti magát. A hosszabb átfutási idő önmagában azonban még nem minőségi garancia.

A publikációkat manapság több *időtényező* jellemezheti: (1) a kézirat szerző általi benyújtásának időpontja, (2) a bíráló szerinti átdolgozott változat benyújtása (opcionális), (3) a publikáció elfogadása. Ezt követheti a kéziratformátumban (*online first/early view*), majd a kiadó által tördelt és szerkesztett végleges változatban, azonosítószámmal történő elhelyezése a kiadó honlapján. Ekkor még kötethez és oldal-számhoz nincs hozzárendelve, oldalszáma 1-től kezdődik. Végül, amikor a publikáció kötetben is megjelenik, ellátják az évfolyam (*Volume*), a kötet vagy szám (*Issue*) és oldal (*Page*) számozásával. Az elterjedt hivatkozási rendszerekben (például APA, Chicago, Harvard, MLA) utóbbi adatok megadása szokásos a DOI mellett. (A hivatkozások kezelését különböző programok segíthetik, például EndNote, Zotero).

A célfolyóirat kiválasztáshoz további tanácsokat kaphatnak az ELTE Egyetemi Könyvtár munkatársaitól, illetve a könyvtár honlapján elhelyezett kutatástámogatási összeállításból is tájékozódhatnak (Hol publikáljunk 2022).

3. A folyóiratok értékelése

A tárgyalt két nagy hivatkozási adatbázis – a Scopus (2022) és a Web of Science – mindegyikéhez kapcsolódik a folyóiratok értékelésére létrehozott önálló indexrendszer.

A Scopus esetében *Scimago Journal Rank* (SJR) elnevezéssel találjuk meg. Előnye, hogy bárki számára ingyenesen elérhető szolgáltatás. Az értékelés a *Google PageRank* algoritmusán alapszik (Scimago 2022), vagyis az adott szakterületen megjelenő folyóiratok cikkeire érkezett hivatkozásokat értékeli, de nem csupán a darabszámuk, hanem például a hivatkozó folyóirat presztízse alapján is.

A folyóiratokat szakterületi kategóriákba sorolja, és az adott kategóriába került folyóiratokat felosztja *négy kvartilisre*. Az adott kategória összes folyóiratának felső 25%-a alkotja a Q1-es folyóiratokat, a 26–50% között a Q2, és így tovább. A *Linguistics and Language* kategória 898 kvartilis besorolású folyóiratot tart nyilván, ezek közül a tanulmány készítésekor az első 10 helyen található folyóiratot tartalmazza az 1. táblázat.

1. táblázat

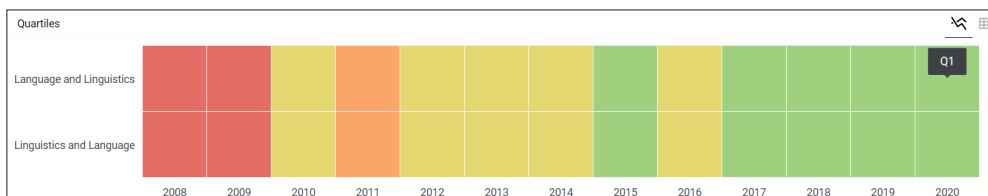
A Scimago *Linguistics and Language* (2022) kategóriájának és a JCR *Linguistics* (2022) kategóriájának TOP 10 folyóirata 2020-ban

Helyezés	Scimago – Linguistics and Language	JCR – Linguistics
1.	Applied Linguistics	Applied Linguistics
2.	Journal of Communication	Language Teaching
3.	Modern Language Journal	Computer Assisted Language Learning
4.	Communication Monographs	Modern Language Journal
5.	Language Learning	Language Learning
6.	Journal of Memory and Language	Language Learning & Technology
7.	Language Testing	International Journal of Bilingual Education and Bilingualism
8.	Journal of Literacy Research	Studies in Second Language Acquisition
9.	6th International Conference on Learning Representations, ICLR 2018 – Conference Track Proceedings	Language Teaching Research
10.	Studies in Second Language Acquisition	TESOL Quarterly

Az MTMT adatbázis a Scimago Journal Rank kvartilis besorolásait tartalmazza. A témakör folyóiratszámának felső 10%-ához tartozó folyóiratokat szokás D1-nek nevezni, jelenleg ebbe tartozik az Akadémiai Kiadó *Across Languages and Cultures* című periodikája. A 8. ábra mutatja a folyóirat évenkénti kvartilis besorolását a *Lin-*

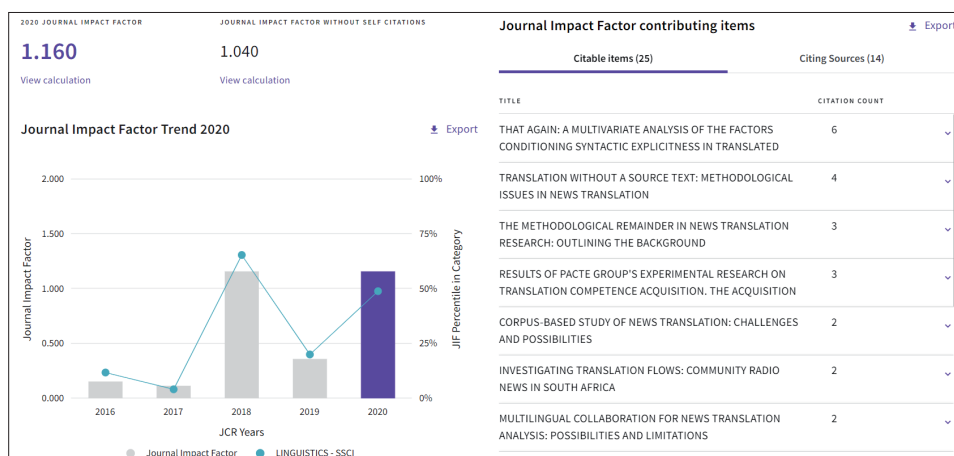
guistics and Language (Social Sciences) és a Language and Linguistics (Arts and Humanities) kategóriában. Egy folyóirat több kategóriába is tartozhat, és besorolása kategóriánként el is térhet. A kvartiliseket más-más színekkel jelölik: a Q1 zöld, a Q2 sárga, a Q3 narancssárga, a Q4 pedig piros.

8. ábra
Az *Across Languages and Cultures* című folyóirat kvartilis besorolása az SJR (2022) oldalán

A Web of Science alapján készül és a Journal Highly Cited Data adatbázisban érhető el a *Journal Citation Report* (JCR), vagyis az impakt faktor (IF) lista. Az IF a folyóiratban megjelent cikkek és a rájuk történő hivatkozások száma alapján számítható ki, egy speciális időszakot véve alapul. A 2021-es IF például úgy kalkulálható, hogy az adott folyóiratban 2019-ben és 2020-ban megjelent cikkekre 2021-ben érkezett hivatkozások számát el kell osztani a 2019-ben és 2020-ban megjelent publikációk számával. A 9. ábrán az *Across Languages and Cultures* című folyóirat IF adatainak egy része látható a JCR oldaláról.

9. ábra
Az *Across Languages and Cultures* című folyóirat IF adatai a JCR (2022) oldalán

A *Linguistics* kategória 194 impakt faktoral és ebből következően kvartilis besorolással rendelkező folyóiratot tart nyilván, közülük 10 folyóiratot jelenít meg az 1. táblázat az SJR helyezésekkel összevetve.

Az előző évre vonatkozó, friss IF listát minden évben tavasz végén vagy nyár elején teszik közzé. Most, 2022 elején a 2020-as IF adatok olvashatók. Az IF a folyóiratok jellemzője, azonban használják a kutatók értékelésére is. Ebben az esetben a kutató minden cikkének folyóiratához kikeresik a cikk megjelenési évében aktuális impakt faktort, és összeadják őket. Így kapjuk meg a kutató összegzett impakt faktorát.

A folyóiratok hatásának mérésére számtalan további mutató is létezik, mint például a *CiteScore* (Scopus). Az ELTE *Egyetemi Kiválósági Alap* (EKA) pályázatainak esetében figyelembe vett mérőszám azt tükrözi, hogy az adott folyóirat 4 éves időszakában (például 2017–2020) megjelent cikkeit mennyien idézték ugyanebben az időszakban (2017–2020), és ezt elosztják az adott időszakban (2017–2020) a folyóiratban megjelent publikációk számával. A mutató az átlagos idézettséget tárja fel, vagyis inkább a folyóirat mérőszáma, mint a szerzőké. Az egyes folyóiratokra kiszámított értékek alapján egy évente frissülő, az adott évre vonatkozó *CiteScore* rangsor jön létre az adott szakterület folyóiratai között. A 10. ábrán az *Across Languages and Cultures* című folyóirat *CiteScore* oldalának részlete látható a rangsoradatokkal.

10. ábra

Az *Across Languages and Cultures* című folyóirat *CiteScore* adatai a Scopus oldalán

4. Idézettség

Megállapítottuk, hogy a hivatkozási (citációs) adatbázisokban a publikációk és a hozzájuk kapcsolódó idézések kapnak helyet, azonban ezeket nem szabad az idézettség egyetlen és kizárólagos adatforrásának tekinteni. Minden adatbázis esetében felmerülnek korlátok a feldolgozás során, amelyek a teljesség megközelítését is lehetetlenné teszik.

Létezik azonban az idézők keresésére is alkalmas, szabadon elérhető kereső, a *Google Scholar* (Google Scholar 2022a). A népszerű szolgáltatás a világhálón felkelhető tudományos anyagok feltérképezése során sok esetben több idéző publikációt képes felderíteni, mint a Web of Science és a Scopus (Martín-Martín et al. 2018). A Google Scholar keresőjében látható idézettséget azonban fenntartásokkal kell kezelni, és minden esetben egyedileg kell ellenőrizni, hogy valós kapcsolat áll-e fenn. Előfordulhatnak duplumok az idézők között, illetve akár tévedésből listába került dokumentumok is (például hiányos adatokból fakadóan).

4.1. Hirsch-index

A kutatói teljesítmény értékelésére néhány évvel ezelőtt *Jorge E. Hirsch* fizikus megalkotta a később általánosan használttá vált indexét, amelynek neve röviden *h-index*. Egy kutatónak *h* a Hirsch-indexe, ha van *h* számú olyan publikációja, amelyre egyenként legalább *h* számú idéző cikk található. Az index alkalmas a szerzők teljesítményének és hatásának bemutatására, azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy az eltérő idézési szokások miatt nem feltétlenül lehet vele összehasonlítani különböző tudományterületek kutatóit. A Hirsch-indexről az MTMT is tájékoztat.

5. Szerzői azonosítók

Világviszonylatban az azonos területen dolgozó szerzők sem ismerik egymást olyan jól, hogy minden egyes szerzőnév–munkahely páros könnyen azonosítható legyen. Több kezdeményezés is létezik, amelyek célja, hogy olyan azonosítókat, profiloldalakat hozzanak létre, amelyek alapján a szerzőket egyértelműen elkülöníthetjük.

Az 5/2017. (V. 2.) számú rektori utasítás az ELTE-n pontosan meghatározza, milyen szerzői azonosítók használata kötelező (ELTE 2017). Napjainkban a legismertebb és legszélesebb körben használt szerzői azonosítók önmagukban, az automatikusan létrejövő szerzői profilokkal és frissítéssel még nem teszik lehetővé a szerzői életművek teljes körű felderítését. Ennek oka, hogy nem minden folyóiratban kötelező (vagy lehet) megadni ezeket az azonosítókat, de a jövőben várhatóan egyre fontosabbá fognak válni a kutatói értékelésben (Boudry 2021).

5.1. ORCID

Az *ORCID* a szerzők nemzetközi azonosítására alakult nonprofit szervezet, mely javasolja, hogy a szerzői nevek automatikus kiegészítője legyen az ORCID azonosítószám. Az ORCID weboldalán az azonosított szerzők adatai szabadon megtekinthetők. Az adott azonosítóhoz kapcsolódó szerző a végzettségére, munkahelyére stb.

vonatkozó adatokat is szerepeltetheti. Azon publikációk, amelyeknél a szerzői név mellett az ORCID is olvasható, automatikusan hozzáadódnak a szerzői profilhoz. Az azonosítóból egyszerűen képezhető URL segítségével letölthető ORCID szerzői adatlapok akár személyes szakmai weboldalként is funkcionálhatnak. *Anthony Pym* ORCID adatlapját mutatjuk a 11. ábrán.

11. ábra
Anthony Pym ORCID (2022) adatlapja

5.2. Google Scholar Profile

A Google Scholar a dokumentumok keresésén túl kutatói profilok létrehozását is támogatja, amelyeket a szerzők maguk kezelhetnek. Az adatok megadása mellett a profilhoz kapcsolódó friss cikkek megjelenéséről, illetve meglévő cikkeink esetében az új idézőkről kérhetünk értesítést. A 12. ábrán *Franz Pöchhacker* szerzői oldalát láthatjuk.

12. ábra
Franz Pöchhacker Google Scholar (Google Scholar 2022b) adatlapja

TITLE	CITED BY	YEAR
Introducing interpreting studies F. Pöchhacker Routledge	2386	2016
The interpreting studies reader F. Pöchhacker, M. Dittmann Routledge	496*	2002
Simultandolmetschen als komplexes Handeln F. Pöchhacker Günther Narr Verlag	373	1994
Translation studies: An interdisciplinary: selected papers from the translation studies congress, Vienna, 1992 M. Snell-Hornby, F. Pöchhacker, K. Kraml John Benjamins Publishing	358	1994
Dolmetschen: konzeptuelle Grundlagen und deskriptive Untersuchungen F. Pöchhacker Stauffenburg	284	2000
Quality assessment in conference and community interpreting	260	2004

Citations	h-index	i10-index
8197	42	63
3362	27	62

5.3. ResearcherID

A Web of Science *ResearcherID* segítségével egyedileg azonosíthatók az egyes szerzők a Web of Science, a *Publons* és az *InCites* adatbázisban, illetve további szolgáltatásokban is. Összekapcsolható az ORCID azonosítóval.

5.4. Scopus Author Identifier

A *Scopus Author Identifier* lehetőséget teremt arra, hogy a Scopusba kerülő publikációk szerzőit is megkülönböztethessük. Ugyancsak összekapcsolható az ORCID azonosítóval.

5.5. Kutatói hálózatok

A *ResearchGate* egyfajta kutatói közösségi térként igyekszik összefogni a tudományos tevékenységet folytatókat. Az oldalon saját kutatói profil hozható létre, amelyhez teljes szakmai életrajzot és publikációs listát is rendelhetünk. Gyakran élénk kommunikációnak is helyet biztosít. Vannak, akik csak publikációs listájukat teszik közzé, mások hálózatépítésre, az ismertség növelésére vagy a jó hírnév megőrzésére koncentrálnak (Yan et al. 2021). A különböző tudományágak képviselői eltérő céllal és mértékben regisztrálnak, illetve aktualizálják *ResearchGate*-profiljukat. A 13. ábrán *Klaudy Kinga* *ResearchGate*-megjelenése szerepel. Hasonló elven, kutatói közösségi hálózatként működik az *Academia.edu* is.

13. ábra
Klaudy Kinga *ResearchGate*- (2022) oldala

The screenshot displays the ResearchGate profile of Kinga Klaudy. At the top, there is a navigation bar with 'Home', 'Questions', and 'Jobs' links, and a search bar. The profile header includes a circular profile picture, the name 'Kinga Klaudy', and a 'Follow' button. Below the header are tabs for 'Overview', 'Research', 'Experience', and 'Scores'. The main content area is divided into several sections:

- About Kinga**: A brief introduction stating that Kinga Klaudy works at the Department of Translation and Interpreting at Eötvös Loránd University and researches in Translation Oriented Description of Languages, Theory of Dynamic Contrasts, Textual Characteristics of Translated Texts, Quasi-Correctness of Translated Texts, Explicitation Hypothesis and Asymmetry Hypothesis.
- Languages**: Lists English, Hungarian, and Russian.
- Disciplines**: Includes Interlinguistics, Philology, and Discourse Analysis.
- Skills and expertise**: Lists Translation, Translation Studies, Edition, Editing, Language, Language Teaching, and Applied Linguistics.
- Current affiliation**: Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary, Department of Translation and Interpreting, Professor.
- Network**: Shows a list of people she is following, with 'Annes Kuma' visible.

6. Magyar sajátosságok

6.1. MTMT

A tudományos munka értékelésére országonként, sőt néha intézményként is készítenek bibliográfiai adatbázisokat. Magyarországon a *Magyar Tudományos Művek Tára* a nemzeti tudományos bibliográfiai adatbázis, amelynek üzemeltetése az *MTA Könyvtár és Információs Központ* közfeladata (1994. évi XL. törvény 2022). Az adatbázis publikus felülete szabadon elérhető. A tudományos munka értékelésére felhasználható adatok mennyisége napjainkban mintegy 2 millió bibliográfiai rekord (gyakran a dokumentum teljes szövegére mutató intézményi repozitóriumi vagy egyéb linkkel), továbbá a hozzájuk kapcsolódó 7,7 millió hivatkozás (MTMT 2022a).

Az adatbázisba minden olyan szerzőnek be kell kerülnie, aki Magyarországon doktori képzést végez, habilitál és/vagy egyetem, illetve kutatóintézet keretei között dolgozik, tudományos (például *Bolyai János Kutatási Ösztöndíj*) vagy a *Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottsághoz* (MAB) egyetemi tanári pályázatot kíván benyújtani, és még sorolhatnánk. A legtöbb esetben ugyanis az előmenetelhez, a minősítéshez, a támogatói döntéshez vagy pusztán a munkavégzéshez szükséges publikációs és idézettségi adatok tudományos életben elfogadott forrása az MTMT (például *Országos Doktori Tanács* doktori.hu adatbázisa). Az adatfelvitel intézményenként változóan szerzői vagy adminisztrátori, esetleg könyvtári feladat. Az adatok ellenőrzési szintje különböző lehet: nyilvános, admin által láttamozott, egyeztetett, hitelesített (Dudás 2021). A nyilvánosnak jelölt adatokat csupán a szerző vagy a megbízott adatrögzítő tette publikussá, azok még nem estek át a legalacsonyabb szintű kontrolláláson sem, így akadhatnak köztük hibás tételek is. A nemzeti bibliográfiai adatbázis működési rendjéről szóló határozat alapján „*az adatok hitelességéért az adatfeltöltésről gondoskodó intézmény, mint munkáltató*” felel (MTA 2021: 3).

Az MTMT a tudományos munka értékelésére mind az SJR-t, mind pedig a JCR besorolásait alkalmazza, azonban mivel utóbbiak térítéshez kötöttek, az IF értékek csak az előfizető intézmények számára érhetőek el.

Az MTMT-regisztráció lehetősége bármely magyarországi tudományos tevékenységet folytató szerző számára nyitva áll, akkor is, ha jelenleg nem alkalmazott egyetemen, az MTMT-ben felsorolt intézményben sem. Az egyetemek, kutatóintézetek dolgozóit elsősorban az adott intézmény adminisztrátorai segítik és ellenőrzik, de az MTMT központi adminisztrátorai is felkereshetők. Regisztráció az MTMT (2022e) oldalán indítható. Az ELTE MTMT adminisztrátorairól az *ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár* (ELTE EK 2022) oldalán tájékozódhatunk.

Az MTMT-ben minden szerzőnek lehetősége van a regisztráció során egyértelműsítő nevet, a nevéhez pedig szakterületet is beállítani. Ezzel segíthetjük az azonos szerzői nevek esetében az elkülönítést, emellett megtekinthetővé válnak a publikációs

teljesítményt összefoglaló táblázat specifikációjaként az adott szakterületnek megfelelő osztály/bizottság MTA doktori eljárással kapcsolatos elvárása szerinti adatok is (Tájékoztató az MTA doktora tudományos címre történő pályázat benyújtásához 2022, MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok 2022). A 14. ábrán *Károly Krisztina* munkásságának hatásán keresztül erre mutatunk példát.

14. ábra

Károly Krisztina MTMT szakterületi táblázatának hivatkozási adatai (MTMT 2022f)

Károly Krisztina (Szövegnyelvészet, fordítástudomány)			
A közlemények független idézettsége *Ebben a táblázatban csak azok a hivatkozások jelennek meg, amelyeken a besorolás, a jelleg és a külföldi kiadásra vonatkozó jelölés be van állítva.	A PhD fokozat megszerzése óta (1999-)	Összesen	
Összes független hivatkozások száma (teljes tudományos + egyéb hivatkozó művekben)	425		434
Ebből az összes recenzió száma	22		22
Független hivatkozások száma teljes tudományos művekben	383		391
Idégen nyelvű, külföldi kiadású		149	154
Idégen nyelvű, hazai kiadású		52	55
Magyar nyelvű		182	182
Ebből recenziók száma	22		22
Idégen nyelvű, külföldi kiadású		2	2
Idégen nyelvű, hazai kiadású		3	3
Magyar nyelvű		17	17
Független hivatkozások száma egyéb művekben	42		43
Idégen nyelvű, külföldi kiadású		18	19
Idégen nyelvű, hazai kiadású		5	5
Magyar nyelvű		19	19
Ebből recenziók száma	0		0
Idégen nyelvű, külföldi kiadású		0	0

6.2. EISZ

Az Elektronikus Információszoolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) ugyancsak az MTA Könyvtár és Információs Központ kötelékében működik. Célja, hogy a hazai és határon túli kutatási, oktatási, közművelődési intézmények számára magyar és külföldi adatbázis-, e-könyv- és folyóirat-előfizetések beszerzésének segítségével támogassa a kutatási infrastruktúrát (Dér és Lencsés 2017). Honlapján (EISZ 2022a) megtalálható az aktuálisan elérhető szolgáltatások és az előfizető intézmények listája.

Témánkhoz annyiban kötődik a projekt, hogy a publikálási szokások változását és az Open Access térnyerését követve az utóbbi években az EISZ a kiadókkal kötött, a folyóiratok elérését biztosító szerződésekben igyekszik APC-mentes OA publikálást is biztosítani a részt vevő intézmények szerzőinek. Ilyen esetekben az adott kiadóval kötött szerződés a mérvadó, de általánosságban elmondható, hogy az adott kiadó csomagját előfizető intézmények levelező szerzői tudományos cikkek esetében a publikációs díj (APC) megfizetése nélkül tudnak OA módon publikálni (EISZ 2022b). Ezen díjakon felül is kérhetnek a kiadók pénzt egyes szolgáltatásaikért, amelyekről a *Benyújtási és közlési díjak* (2.1.) alfejezetben már szóltunk.

Az EISZ működteti a szabadon kereshető *COMPASS* (2022) gyűjteményt, amely megmutatja, hogy egy konkrét adatbázis, folyóirat, könyv stb. mely magyarországi EISZ-tagintézményben érhető el. A részt vevő intézmények nem csupán az EISZ keretében előfizetett nemzetközi tartalmaikat regisztrálhatják, hanem bármely más megvásárolt digitális tartalmat is, így azok ugyancsak kereshetővé válnak.

7. A kutatók értékelése

A tudományos munka minősítésének megítélése ma is vegyes. Nehéz ugyanis egy tudományterületektől független, a kutatóhoz kapcsolódó értékelőrendszert kialakítani, amely automatikusan, jellemzően a publikációs és idézettségi adatokból dolgozik. Éppen ezért a kutatástámogatásról, a pályázatról, az előmenetelről, a kinevezésről nem pusztán a kalkulált számok döntenek, hanem akár több bíráló véleményének figyelembevételével, többkörös bizottsági munka után hoznak döntést.

A Web of Science és a Scopus mutatóit, az impakt faktort és a Scimago Journal Rank (SJR) kvartiliseit a kutatók vagy intézmények összehasonlítására is alkalmazzák a folyóiratok minősítése mellett. A szerzők értékelése mind a két esetben úgy történik, hogy a megjelent publikáció befogadó folyóiratának adott évi impakt faktorát vagy SJR kvartilis besorolását „megkapja” a cikk, majd ezeket az értékeket összeadják. Amennyiben például egy szerző egy-egy cikke 2020-ban megjelent az *Across Languages and Cultures*, a *Target*, a *Meta* és az *Acta Linguistica Academica* című folyóiratban, akkor a 2. számú táblázatban látható adatokkal jellemezhetnénk tudományos munkásságát.

2. táblázat

Az *Across Languages and Cultures*, a *Target*, a *Meta* és az *Acta Linguistica Academica* című folyóiratban 2020-ban megjelent 4 publikáció egy szerzőhöz rendelhető tudománymetriai jellemzői

Összes publikáció száma	4
Összegzett impakt faktor	3,083
Kvartilis besorolású cikkek száma (SJR)	4
Q1	3
ebből D1	2
Q2	1

Érzelkelhető, hogy az adatok valójában nem a kutató saját teljesítményéről adnak információt, hanem inkább arról, milyen presztízsű folyóiratban publikált, és ezzel párhuzamosan arról, milyen színvonalúak cikkei. A kutató „megörököli” a folyóirat aktuális renomóját, a megjelent cikk hatása pedig a későbbi folyóirat-értékelésekben fog jelentkezni. Ezt a két mutatót egyes tudományterületeken használják, és az MTMT-ben

is nyilvántartják, de ahogy már többször hangsúlyoztuk, a Scimago- (SJR-) besorolás publikusan elérhető, az impakt faktor viszont nem, így az MTMT-ben a szerzők vagy az intézményi adminisztrátorok sem láthatják (a szerkesztő felületükön sem).

A h-index szintén elérhető mutató az MTMT-ben, és alkalmas a kutatói munka értékelésére azzal, hogy az azonos szakterületen dolgozó kutatók összehasonlítására alkalmas.

A *Semmelweis Egyetem Bioinformatikai Tanszéke* által létrehozott *tudomany-metria.com* elemzőrendszer által végzett számítás célja, „*hogy az egyetemi és akadémiai kutatókat egymással objektív módon hasonlítsa össze azáltal, hogy minden egyes kutatót egy közös referenciaadatbázishoz hasonlít, amely a hasonló korú, és egyező tudományterületen aktív magyar kutatókat tartalmazza*” (BIT 2021: 17).

Mindebből három grafikont (h-index, független idézetek száma évenként, elmúlt 5 év publikációinak száma) képeznek, és kvartilisekre bontottan ábrázolják az adott kutató saját szakterületén (akadémiai osztály, azon belül bizottság) elfoglalt helyét. Szerzőnként képeznek egy D1 és D10 közötti indexet is, ahol a legjobb kutatókat a D1 minősítéssel jellemzik. Az OTKA-pályázatoknál (*Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal*, NKFIH) történő alkalmazása kapcsán heves viták alakultak ki: „*használata látszólagos egyszerűségével félrevezetheti a kutatásban járatlanokat, mert alkalmazása torz eredményre vezethet az adott tudományos szakterület és a tudományértékelő szakma mélyebb ismerete nélkül*” (Kamarás et al. 2021: 445).

8. Összefoglalás

A tudománymetria viszonylag fiatal és bonyolult módszertannal dolgozó terület, amely minden tudományterületre egyaránt alkalmazható, „univerzális” megoldásokkal törekszik a tudományos eredmények objektív számszerűsítésére. Pár évtizeddel ezelőtt a kutatók még mutatóktól és algoritmusok szerinti indexektől, összetett minősítési rendszerektől (stressz)mentesen végezheték feladataikat. Napjaink tudós szakemberei azonban egy állandóan változó, sok kapcsolattal rendelkező, versengő kutatási ökoszisztéma részei. A 21. század publikációs dömpingjében a sikeres kutatás önmagában sokszor kevés egy nivós kutatói életpálya megvalósításához, mert ahhoz az is szükséges, hogy elért eredményeink láthatóak legyenek a tudománymetria által egyezményesen elfogadott rendszerekben a kollégák, a döntéshozók, a szakterület kutatói és bárki számára. Tanulmányunkban rávilágítottunk arra, hogy a mennyiségi és a minőségi kritériumok tudományometriai rendszerek által történő kezelése problémás is lehet, kizárólag gépi számítások alapján döntéseket hozni disszonáns.

A publikációs teljesítmény és a hivatkozások értékelésére szolgáló adatbázisok, az azok által előállított mutatók ismerete elengedhetetlen a kutatók számára, hiszen ezek alapján lehetséges a tudományos eredmények elismert publikációs fórumokon történő közzététele, azzal a szándékkal is, hogy a rangos hivatkozások száma évről évre dinamikusan gyarapodjon.

Irodalom

- Boudry, C. 2021. Availability of ORCID IDs in publications archived in PubMed, MEDLINE, and Web of Science Core Collection. *Scientometrics* Vol. 126 No. 4. 3355–3371. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03825-7>
- Cole, F. J., Eales, N. B. 1917. The history of comparative anatomy: Part I.—A statistical analysis of the literature. *Science Progress* Vol. 11. No. 44. 578–596. <https://www.jstor.org/stable/pdf/43426882.pdf> (letöltve: 2022. 03. 27.)
- Dér Á., Lencsés Á. 2017. Az EISZ Nemzeti Program szerepe a könyvtárak külföldi szakirodalommal való ellátásában. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 64. évf. 5. szám. 241–246. https://epa.hu/03000/03071/00107/pdf/EPA03071_tmt_2017_05_241-246.pdf (letöltve: 2022. 03. 27.)
- Dudás A. 2021. Validálási fokozatok az MTMT-ben. *EKE Hírlevél* 18. évf. 1. szám. https://www.eke.hu/sites/default/files/2021_01_kicsi_drdudasniko.pdf (letöltve 2022. 12. 19.)
- Garfield, E. 1964. “Science Citation Index”—A New Dimension in Indexing: This unique approach underlies versatile bibliographic systems for communicating and evaluating information. *Science* Vol. 144 No. 3619. 649–654. <https://doi.org/10.1126/science.144.3619.649>
- Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., De Rijcke, S., Rafols, I. 2015. Bibliometrics: the Leiden Manifesto for research metrics. *Nature* Vol. 520 No. 7548. 429–431. <https://doi.org/10.1038/520429a>
- Kamarás K., Makara G., Soós S. 2021. A „tudomanyometria.com” módszerének alkalmazhatósága pályázatok értékelésére = Applicability of the method introduced by ‘tudomanyometria.com’ in funding decisions. *Magyar Tudomány* 182. évf. 4. szám. 437–448. <http://doi.org/10.1556/2065.182.2021.4.1>
- Martín-Martín, A., Orduna-Malea, E., Delgado López-Cózar, E. 2018. Coverage of highly-cited documents in Google Scholar, Web of Science, and Scopus: a multidisciplinary comparison. *Scientometrics* Vol. 116. No. 3. 2175–2188. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2820-9>
- Mongeon, P., Paul-Hus, A. 2016. The journal coverage of Web of Science and Scopus: a comparative analysis. *Scientometrics* Vol. 106. 213–228. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1765-5>
- Schubert, A. 2018. Új utak és útvesszők a tudományos publikálásban és a tudományometriában. *Könyv és Nevelés* 20. évf. 1. szám. 7–29. http://epa.oszk.hu/03300/03300/00013/pdf/EPA03300_konyv_es_neveles_2018_1_007-029.pdf (letöltve: 2022. 03. 27.)
- Schubert, A. 2022. *Hat előadás a tudományometriáról*. Budapest: ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. <https://doi.org/10.21862/978-963-489-432-2>
- Seresi M. 2022. Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs O. *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 93–107. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/6>
- Yan, W., Zhang, Y., Hu, T., Kudva, S. 2021. How does scholarly use of academic social networking sites differ by academic discipline? A case study using ResearchGate. *Information Processing & Management* Vol. 58 No. 1. 102430. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2020.102430>

Internetes hivatkozások

1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról – 19/A. §. 2022. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400040.tv> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- BIT 2021. BIT Bioinformatika Tanszék. <https://semmelweis.hu/bioinformatika/files/2021/08/BIT-Kiadvany-2021-junius-4.pdf> (letöltve: 2022. 03. 02.)
- COMPASS – A Magyarországon elérhető elektronikus tudományos tartalmak keresőfelülete. 2022. <https://compass.mtak.hu> (letöltve: 2022. 03. 10.)
- DOAJ 2022. JoSTrans: The Journal of Specialised Translation. <https://tinyurl.com/yxx5ustw> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- EISZ. 2022a. Elektronikus Információszolgáltatási Rendszer. <https://eisz.mtak.hu/index.php/hu> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- EISZ. 2022b. Elektronikus Információszolgáltatási Rendszer Open Access megállapodások. <https://eisz.mtak.hu/index.php/hu/open-access/open-access-megallapodasok.html> (letöltve: 2022. 03. 10.)
- Elsevier – JournalFinder. 2022. <https://journalfinder.elsevier.com> (letöltve: 2022. 03. 12.)
- ELTE. 2017. 5/2017. (V. 2.) számú rektori utasítás. https://www.elte.hu/dstore/document/1203/ru_2017_05.pdf (letöltve: 2022. 03. 10.)
- ELTE EK. 2022. MTMT Adminisztráció. <https://konyvtar.elte.hu/kutatastamogatas/mtmt/adminisztracio?redirect> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- ELTE Könyvtár. 2022. Hol publikáljunk? <https://konyvtar.elte.hu/hu/kutatastamogatas/szerzoknek/hol-publikaljunk> (letöltve: 2022. 03. 27.)
- ERIH Plus – Periodical Info: Across Languages and Cultures. 2022. <https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=471871> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- Google Scholar a. 2022. <https://scholar.google.com> (letöltve: 2022. 03. 10.)
- Google Scholar b – Franz Pöchhacker. 2022. <https://scholar.google.com/citations?user=XtUKruQAAAAJ&hl=en> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- International Journal of English Language, Literature and Translation Studies. 2022. <http://www.ijelr.in> (letöltve: 2022. 03. 10.)
- JCR – Across Languages and Cultures. 2022. <https://jcr.clarivate.com/jcr-jp/journal-profile?journal=ACROSS%20LANG%20CULT&year=2020&fromPage=%2Fjcr%2Fhome> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- JCR Linguistics. 2022. <https://jcr.clarivate.com/jcr/browse-journals> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- JHCD – Journal Highly Cited Data. 2022. <http://jcr.clarivate.com> (letöltve: 2022. 03. 10.)
- Journal of Translational Science 2022. <https://www.oatext.com/Journal-of-Translational-Science-JTS.php> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- MTA – Tájékoztató az MTA doktora tudományos címre történő pályázat benyújtásához 2022. <https://mta.hu/doktori-tanacs/tajekoztato-az-mta-doktora-tudomanyos-cimre-torteno-palyazat-benyujtasahoz-105291> (letöltve: 2022. 05. 30.)
- MTA elnökének – A Magyar Tudományos Akadémia elnökének 10/2021. (II. 24.) számú határozata. 2021. https://www.mtmt.hu/sites/default/files/10-2021-ii-24_eln-hat_nemzud-bibl-ab.pdf (letöltve: 2022. 03. 16.)
- MTMT. 2022a. Az MTMT-ben szereplő adatok ellenőrzéséről, hitelességéről és az adatszolgáltatás felelősségéről. <https://www.mtmt.hu/az-mtmt-ben-szereplo-adatok-ellenorzeserol-hitelessegerol-es-az-adatszolgaltatas-felelossegerol> (letöltve: 2022. 03. 02.)

- MTMT. 2022b. Folyóirat kereső. <https://support.mtmt.hu/journalsearch> (letöltve: 2022. 03. 02.)
- MTMT. 2022c. Folyóirat kereső: Across Languages and Cultures. <https://support.mtmt.hu/journalsearch?stext=across> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- MTMT. 2022d. Folyóirat kereső: Fordítástudomány. <https://support.mtmt.hu/journalsearch?s text=Ford%C3%ADt%C3%A1studom%C3%A1ny> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- MTMT. 2022e. Magyar Tudományos Művek Tára. <https://www.mtmt.hu> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- MTMT. 2022f. Szakterületi táblázat. <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse &sel=10002009&view=pubTable2> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- ORCID. 2022. Anthony Pym. <https://orcid.org/0000-0002-9440-0886> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- Pubmed Central. 2022. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov> (letöltve: 2022. 03. 10.)
- ResearchGate – Klaudy Kinga. 2022. <https://www.researchgate.net/profile/Kinga-Klaudy> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- ScienceDirect. 2022. Eugene Garfield. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/eugene-garfield> (letöltve: 2022. 03. 07.)
- Scimago. 2022. <https://www.scimagojr.com/aboutus.php> (letöltve: 2022. 03. 02.)
- SJR – Across Languages and Cultures. 2022. <https://www.scimagojr.com/journalsearch.php?q=5800207808&tip=sid&clean=0> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- Scimago Linguistics and Language. 2022. <https://www.scimagojr.com/journalrank.php?category=3310> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- Scopus. 2022. <http://scopus.com> (letöltve: 2022. 03. 10.)
- Subscripition options. 2022. <https://akjournals.com/view/journals/084/084-overview.xml> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- Springer – Journal Suggester. 2022. <https://journalsuggester.springer.com> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- Taylor & Francis – Journal Suggester. 2022. <https://authorservices.taylorandfrancis.com/publishing-your-research/choosing-a-journal/journal-suggester> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- Wiley – Find the journal that’s right for your research. 2022. <https://journalfinder.wiley.com/search?type=match> (letöltve: 2022. 03. 22.)
- Web of Science (WoS). 2022 <https://clarivate.com/webofsciencegroup/solutions/web-of-science> (letöltve: 2022. 03. 02.)

Terminusjegyzék

Article Publishing Charge (APC): publikációs díj, amelyet egyes Open Access publikációk esetében a szerzők fizetnek a kiadónak.

bibliográfiai adatok: azok az adatok, amelyek lehetővé teszik egy adott publikáció formai szempontból történő azonosítását. Ilyen adatok folyóiratcikkek esetében a szerző neve, a publikáció címe, a folyóirat címe, a megjelenés éve, a kötetszám (évfolyam), a lapszám és az oldalszám (DOI, ha van).

citálás lásd hivatkozás.

citációs adatbázis: olyan bibliográfiai adatokat tartalmazó adatbázis, amely a publikációkhoz tartozó irodalomjegyzékek alapján a publikációk közötti hivatkozásokon

(idézéseken) alapuló kapcsolatrendszert is nyilvántartja. A legnagyobb két multidiszciplináris szolgáltatás a Scopus és a Web of Science, illetve a hazai MTMT is tartalmaz idézettségi adatokat.

Hirsch-index (h-index): a tudományos munkát végzők értékelésére néhány éve létrejött mutató. Egy kutatónak h a Hirsch indexe, ha van h számú olyan publikációja, amelyre egyenként legalább h számú idéző cikk található. A h -index a publikációk és az idézések számának változásával a kutatói életpálya során folyamatosan változhat/változik.

hivatkozás: az a tudományos tevékenység, amikor a publikáció készítése során pontosan idézve vagy parafrázisként felhasználjuk mások gondolatait, de ezeket a szövegben és a publikáció végén az irodalomjegyzékben azonosítható módon megnevezzük.

idézés: lásd hivatkozás.

idéző cikk: olyan publikáció, amely egy másik tudományos publikációra hivatkozik szövegében vagy irodalomjegyzékében.

impakt faktor: a tudományos folyóiratok értékelésére használt mérőszám, amely a Web of Science adatbázis alapján készül, és a Journal Citation Reportban (JCR) teszik közzé. Az egyes folyóiratok impakt faktorát minden évben kiszámítják a korábbi években megjelent publikációk száma és az idézések számának figyelembevételével. Nem minden tudományos folyóirat rendelkezik impakt faktoral. További információ: kvartilis.

Journal Citation Reportban (JCR): lásd impakt faktor és kvartilis.

kettős vak lektorálás (double-blind peer review): esetében a két lektor nem tudja, kinek a cikkét lektorálja, továbbá a szerző sem ismerheti meg a lektorok személyét. A lektorhoz kerülő kézirat ilyen esetben nem tartalmazhatja a szerzők nevét és intézményüket sem, a lektori vélemény pedig szintén név nélkül érkezik a szerzőhöz.

kutatói közösségi hálózatok: tudományos ismertséget javító virtuális kapcsolati hálók, melyek szolgáltatásai nyomán lehetőség nyílik kéziratok megosztására, leltetésük számának mérésére, egy kutató munkásságának követésére, sokszínű szakmai kommunikációra (akár egy konferencia kávészünetében). Ilyen rendszer például a ResearchGate és az Academia.edu is.

kvartilis: négy csoportra történő bontást jelent. Jellemző a folyóiratok szakterületi rangsorolásánál (például Scimago Journal Rank – SJR és a Journal Citation Report – JCR). A lista felső 25%-a kerül a felső kvartilisba, jele többnyire Q1, a 26–50% közöttiek a Q2, az 51–75% közöttiek Q3 és a 76–100% közöttiek Q4-be.

Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT): nemzeti tudományos bibliográfiai adatbázis, mely az együttműködő intézmények kutatóinak tudományos munkásságát és teljesítményét jellemző adatokat tartalmazza.

Open Access (OA): nyílt hozzáférésként szokták magyarul említeni, amelynek lényege, hogy az így közzétett digitális információ bárki számára ingyenesen és szabadon hozzáférhető az interneten. Jellemző kapcsolódó fogalma az OA publikálás,

amely esetben a megjelenő publikáció (cikk, könyv stb.) a megjelenés időpontjától szabadon elérhető az interneten.

predátor vagy parazita folyóirat: az olyan Open Access folyóiratokat, illetve kiadókat nevezzük így, amelyek bár honlapjukon állítják, de a valóságban nem lektoráltatják a hozzájuk benyújtott publikációkat, csupán megjelentetik (sok esetben a korrektúra, a tördelés és a szerkesztés is elmarad). Céljuk az OA publikáció megjelentetéséért szedett APC díjak megszerzése. A parazita folyóiratok esetében gyakori, hogy a honlapjukon feltüntetett szerkesztői gárda szakmai körben elismert tagjai nem tudnak arról, hogy a folyóirat oldalán ilyen minőségben szerepelnek.

referáló adatbázis: a referáló lapokból létrejött adatbázisok, melyek egy-egy szakterületre, illetve tudományterületre vonatkozóan összegyűjtik és kereshetővé teszik az adott időszakban egy témában megjelent tudományos publikációkat, rögzítik bibliográfiai adataikat és tartalmi összefoglalóikat (referátum vagy absztrakt és tárgyszavak), esetenként a publikációk teljes szövegét (*full text*) is.

repozitórium: felsőoktatási intézmények, kutatóhelyek tudományos és szakmai anyagainak tárolására és hozzáférhetővé tételére szolgáló, rendszerint a könyvtári gyűjtemény részét képező, így szabványos feltárást (tartalmi és formai), valamint visszakereshetőséget is biztosító dokumentumszerver (például ELTE EDIT).

Scimago Journal Rank (SJR): tudományos folyóiratok értékelésére használt mutató, amely a Scopus adatbázis adatain alapul. Az egyes folyóiratok értékelését minden évben elvégzik, majd szakterületenként létrejövő folyóirat-ranglistákat készítenek. További információ: kvartilis.

szerzői azonosító: egy kutató egyértelmű azonosításra szolgáló számsorozat, melyhez profiloldal is társulhat (például ORCID, Google Scholar ID, ResearcherID, Scopus Author Identifier).

tudománymetria: a tudományos munka értékelésével foglalkozó szakterület, amely kvantitatív módon értékeli a tudományos teljesítményt, a kutatás vagy a kutató hatását a tudományterületén.

Megoldásfókuszú témavezetői kísérés

Seidl-Péché Olívia

*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ
seidl-pech.olivia@gtk.bme.hu*

Kivonat: A tanulmány célkitűzése, hogy felhívja a figyelmet a PhD-képzéshez, illetve a doktori disszertáció megírásához kapcsolódó témavezetői feladatok fontosságára. Az átalakított képzési struktúra következtében egyre nagyobb jelentősége van a megoldásfókuszú (a meglévő kompetenciákra és erősségekre építő, valamint a haladás jeleit folyamatosan figyelemmel kísérő és elismerő) szemléletnek a témavezetői munka során, melyhez a tanulmány a megoldásfókuszú coaching elméleti és módszertani keretének felhasználásával kínál hasznos eszközöket a témavezetők, illetve a doktoranduszok számára. A megoldásfókuszú témavezetői kísérés újszerű téma a hazai felsőoktatási kontextusban, de nemzetközi kitekintésben sem tapasztalhatók még ilyen jellegű kezdeményezések. Ugyanakkor a téma időszerűségét alátámasztja, hogy a doktori képzés új struktúrája a tanulmányok és a tudományos előmenetel tervezésénél a doktoranduszok részéről sokkal tudatosabb hozzáállást igényel, illetve hogy a felsőoktatásban tanító oktatók intézményen belüli teljesítményértékelési rendszerének, a MAB-hoz benyújtott egyetemi tanári pályázatok elbírálásának, valamint az MTA doktora címért benyújtott pályázatok habitusvizsgálatának fontos eleme lett a témavezetői kísérés sikeressége.

Kulcsszavak: doktori disszertáció, doktori képzés, elakadások kezelése, megoldásfókuszú eszközök, megoldásfókuszú témavezetői kísérés

1. Bevezetés

A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításával¹ a doktori képzés rendszere 2016. szeptember 1-jétől átalakult, az új szabályokat először

¹ 2015. évi CCVI. törvény az oktatás szabályozására vonatkozó egyes törvények módosításáról

a 2016/2017-es tanév első félévében doktori képzésben hallgatói jogviszonyt létesítő hallgatókra kellett alkalmazni. A doktori képzés azóta két szakaszból áll: az első négy félév a „képzési és kutatási”, a második a „kutatási és disszertációs” szakasz. A disszertációk megírása az új szabályzás következtében a képzési struktúrába ágyazva történik, a korábbi, sokszor elhúzódó gyakorlattal ellentétben igen nagy tudatosságot és feszes időbeosztást igényel. A disszertáció íróját továbbra is a szabadon választott témavezető segíti mind a nyolc félév során a szakmai-tudományos munkavégzésben, akinek ezen időszak alatt elsődleges feladata a doktorandusz tudományos munkájának támogatása esetenként szakirodalom ajánlásával, máskor a doktorandusz figyelmének egy-egy központi kérdéskör felé való irányításával, illetve a doktori kutatás során készülő, publikálásra szánt tanulmányok munkaváltozatainak véleményezésével.

Sokszor a témavezető szembesül elsőként azzal a ténnyel, hogy szakmai segítségével ellenére a doktorandusz nem halad a kívánt ütemben a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges tevékenységek elvégzésével vagy a dolgozat megírásával. Ennek kezelésére gyakran hiányos a témavezető eszköztára, és nem feltétlenül áll rendelkezésére elegendő időkeret, ha a doktorandusz kerüli a konzultációs alkalmakat, és nem mutat aktivitást a kommunikációs csatornákon. Ilyen esetekben igen nehéz a doktorandusz munkájának segítése, illetve az elakadás leküzdésére szolgáló hatékony segítség nyújtása. A téma további tárgyalásához elsőként az elakadás jelenségének pontosítása szükséges.

Az *elakad* ige meghatározásánál *A magyar nyelv értelmező szótára* (ÉrtSz.) a téma szempontjából két releváns meghatározást is kínál, melyek szerint (1) „<Személy, csoport, jármű, tárgy> mentében, haladásában úgy megakad, hogy nem tud elmozdulni”, illetve (2) „<Cselekvés, folyamat> szünetelésre, veszteglésre kényszerül; vmely akadály miatt nem folyik tovább.” A témavezetői kísérettel összefüggésben az *elakadás* jelenségét azon esetek gyűjtőfogalmaként használom, amelyek során a doktorandusz tudományos előrehaladása (például tanegységek vagy vizsgák teljesítése, beadandók vagy publikációk megírása, a fokozatszerzéshez szükséges cselekmények teljesítése stb.) valamely környezeti (például családi vagy egészségügyi probléma, időhiány, túlterheltség stb.) vagy személyes körülmény (például a motiváció elvesztése, kiégés stb.) hatására megtorpan. Ezen esetek zöménél a megoldásfókuszú témavezetői kísérés (lásd a fogalom definícióját a 3. fejezetben) segíthet a doktorandusznak a tudományos előmenetel szempontjából a helyzet hatékony kezelésében és a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges tevékenységek folytatásában.

Ha a témavezető késve szembesül a doktorandusz nehézségeivel, és/vagy nem kellő rugalmassággal irányítja az elakadás leküzdését, akkor könnyen megtörténhet a doktorandusz lemorzsolódása is, ami következményekkel jár a doktori iskola (illetve intézménye) számára, különösen ösztöndíjas hallgatók esetén. Mindezek elkerülésére célszerű a hasonló helyzetek megelőzése. A jelen tanulmány célkitűzése – a megoldásfókuszú témavezetői kísérés fogalmának tisztázását követően – azon lehetséges eszközök és módszerek bemutatása, amelyek segíthetik a témavezető és a doktorandusz

munkáját a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges tevékenységek elvégzése, illetve a disszertáció megírása kapcsán felmerülő elakadások leküzdésében, illetve preventív kezelésében. A tanulmány ugyanakkor bemutat olyan jógyakorlatokat is, melyeket témavezetői munkám során fejlesztettem ki és alkalmazok sikerrel (lásd 4. fejezet).

2. A doktori képzéssel kapcsolatos statisztikai adatok

A PhD-képzéssel kapcsolatos nehézségekre világítanak rá a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai² is, melyek segítségével az éves szinten beiratkozó és fokozatot szerző hallgatók (1. táblázat) számból következtethetünk a doktori képzést sikeresen teljesítők arányára. Az 1. táblázat adatai megmutatják, hogy a 2005 és 2020 közötti tizenöt évben hogyan változott a doktori és a DLA képzésen tanuló hallgatók (ezenkívül: doktoranduszok) száma, és hogy közülük hányan kapták kézhez a fokozatszerzést igazoló oklevelet. A táblázat negyedik oszlopa tartalmazza azt az arányt, hogy az adott évben a doktori képzésekhez tartozó hallgatók (tehát a képzést frissen megkezdők, illetve a képzést még nem befejező hallgatók száma összesítve) közül hány százalék teljesítette sikeresen a fokozatszerzési eljárást.

Az adatok rávilágítanak arra, hogy 2005 és 2019 között a doktori és a DLA-képzést (ezenkívül: doktori képzést) a doktoranduszok átlagosan 16%-a fejezte be a doktori fokozat birtokában, míg az új képzési struktúra kimeneti követelményeit 2020-ban csak a doktoranduszok 2%-a tudta teljesíteni, azaz a 2020-as év 10 147 doktori hallgatója közül csak 247-en szereztek meg a fokozatot. Ez még aggasztóbb adat, ha számba vesszük, hogy a régi képzési rendszerben abszolutóriumot szerző doktoranduszok is szerezhettek még doktori fokozatot 2020-ban, illetve szerezhetnek 2020 után is. Az éves szinten beiratkozó és fokozatot szerző doktoranduszok száma közötti nagy eltérés okai között olyan hiányosságok húzódnak meg, mint az abszolutórium megszerzéséhez szükséges kreditek teljesítése, a fokozat feltételeként megjelölt nyelvvizsgák megléte, a doktori szigorlat sikeres teljesítése, valamint a disszertáció határidőn belüli megírása. Ez utóbbi szempont jelenti a jelenleg tárgyalt téma relevanciáját, hiszen ez az a terület, ahol nagyobb hangsúlyt kap a témavezető szerepe és a doktorandusz úgynevezett megoldásfókuszú kísérése.

Mindezen folyamatok következtében a fokozatszerzést elmulasztó doktorandusz kudarcélménye esetlegesen a nem teljesítésből adódó anyagi következmények terhével is kiegészül. A jelenség továbbá kedvezőtlenül hat a munkaerőpiaci trendekre, pontosabban a kutatói státuszok betöltésére. A munkaadók olykor alacsonyabb képessítéssel rendelkező munkavállalók foglalkoztatására kényszerülhetnek, ami különösen a tudományos területen és a felsőoktatási szektorban jelenthet nehézséget.

² Forrás: <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>

1. táblázat
Doktori képzésen (PhD-, DLA- programon) fokozatott szerzettek aránya

Időszak	Hallgatók száma (fő)	Oklevelet, tudományos fokozatot szerzők száma (fő)	Beiratkozók és fokozatot szerzők aránya
2005. év	7965	1069	13%
2006. év	7784	1012	13%
2007. év	7153	1059	15%
2008. év	6911	1141	17%
2009. év	6817	1376	20%
2010. év	7167	1275	18%
2011. év	7254	1234	17%
2012. év	7332	1242	17%
2013. év	7347	1069	15%
2014. év	7224	1154	16%
2015. év	7323	1206	16%
2016. év	7358	1255	17%
2017. év	7676	1177	15%
2018. év	7565	1287	17%
2019. év	9414	1271	14%
2020. év	10147	247	2%

3. Megoldásfókuszú témavezetői kísérés

A megoldásfókuszú kísérés alkalmazása egyfajta tanulási folyamatot feltételez az oktatók részéről, ugyanakkor nem jelent az oktatók számára megterhelő képzési kereteket, hanem inkább egy bizonyos szemléletmód elsajátítását teszi szükségessé, amelyet az oktatási folyamatban máshol is tudnak hasznosítani. A megoldásfókuszú megközelítéssel kapcsolatos szakirodalom (például Godat 2015, Szabo et al. 2016) elsősorban nem az oktatási szektor, hanem a vállalati szféra számára kínál hatékony megoldásokat, ugyanakkor úgy vélem, hogy a vállalaton belüli vezetés alapelvei bizonyos szempontból adaptálhatók a témavezetői feladatokra. A párhuzam természetesen nem tökéletes, de mindkét esetben elmondható, hogy egy-egy területen a tudása/tapasztalata terén kiemelkedő személy segíti egy vagy több (munka)társa munkavégzését/fejlődését az adott területen. Ez a „segítés” ugyanakkor sem a vállalati, sem az okta-

tási szektorban nem jelentheti a másik személy helyetti munkavégzést, hanem inkább egy olyan közös tanulási folyamatot jelöl, ahol a témavezető (szakmai) ismeretei és tapasztalatai lehetővé teszik a doktorandusz számára számos, a végeredmény szempontjából főlegesen lépés átugrását.

A fenti gondolatmenet folytatásaként álljon itt egy Godat (2015) idézet a modern vezetői stílusról:

Egy olyan vezetési stílusnak, amely a munkatársak elkötelezettségét képes erősíteni, munkatárs-orientálnak kell lennie. Ez ugyanis a munkatársakat elismeri, a fejlődésüket előmozdítja, a felelősséget átengedi annak érdekében, hogy hozzájárulhassanak a vállalat sikerességéhez. Ám ezzel egyidejűleg magas feladatorientáltságot is kell mutatnia, azaz tiszta és határozott kereteket, hogy magas minőségi igényt érjen el. A megoldásközpontú vezetés mindezeket teljeskörűen lefedi. A megoldásközpontú megközelítéssel dolgozó vezetők a munkatársaikra úgy tekintenek, mint akik szakértők a saját egyéni területükön, és ennek megfelelően adják át nekik a felelősséget. (Godat 2015: 24)

Godat gondolatmenetét adaptálva a felsőoktatási környezet doktori képzésére, az előbbi idézet a következőképpen fogalmazható át irányadó elvként a témavezetői kísérés számára. A megoldásfókuszú témavezetői stílus képes a doktorandusz elkötelezettségét erősíteni a doktori képzés során. Az ilyen témavezető ugyanis a doktoranduszt elismeri, fejlődését előmozdítja, felelősségét tudatosítja annak érdekében, hogy hatékonyan menedzselje a saját fokozatszerzésére irányuló törekvését. Ezzel egyidejűleg magas feladatorientáltságot, tiszta és határozott kereteket is mutat, valamint motiválja a doktoranduszt a minőségi munkavégzésre. A megoldásfókuszú témavezetői kíséresi folyamat mindezeket teljeskörűen lefedi, és tisztában van azal is, hogy a doktorandusz szakértő a saját szűkebb szakterületén. Ennek megfelelően a megoldásfókuszú témavezető átengedi a doktorandusznak a saját tudományos eredményeivel kapcsolatos felelősséget, és támogatja a doktoranduszt abban, hogy megfelelően alakítsa ki a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges tevékenységek elvégzésére vonatkozó tervét.

A jelenlegi hazai gyakorlat szempontjából elmondható, hogy a témavezetői kísérés nem egységes, doktori iskolánként és oktatónként is változik a gyakorlati megvalósítása, ugyanakkor általános jellemzője, hogy a témavezetők a munkájukhoz nem kapnak konkrét iránymutatást és/vagy hatékony eszközöket. A témavezetői kísérés számára a megoldásfókuszú eszközök alkalmazása (amelyek fókuszában nem a probléma elemzése, hanem a probléma leküzdése/a továbbhaladást biztosító módszer megtalálása áll, és amelyek a meglévő kompetenciákra, erősségekre építenek, és folyamatosan figyelemmel kísérik és elismerik a haladás jeleit) jelenthet többek között segítséget a doktoranduszok fokozatszerzésének sikeres elősegítésében, különösképpen abból a megközelítésből szemlélve, hogy a témavezető talán legfontosabb feladata

a doktorandusz saját előrehaladása iránti felelősségének tudatosítása és elkötelezettségének motiválása. A megoldásfókuszú témavezetői kísérés legfontosabb pillére lehet ennek fényében a témavezető és a doktorandusz közötti bizalmi légkör kialakítása, a doktorandusz elakadásainak megoldásfókuszú kezelése és a doktoranduszt a folyamat egésze alatt jellemző autonóm fejlődés.

3.1. A bizalmi légkör kialakítása

A bizalmi légkör megteremtése a témavezetői kísérés során mind a témavezetőnek, mind a doktorandusznak érdeke, ugyanakkor ennek sikere korántsem magától értetődő. A hatékony témavezetői szerep mindenképpen szükségessé teszi e bizalmi légkör kialakulásának elősegítését a témavezető részéről, hiszen Dávid és munkatársai szerint (2014: 9) „a mentorálás az a „műfaj”, ahol mindennél fontosabb a tudás, a tudatosság és az érzelem együttjárása”. Rogers és Freiberg (2007:28) ezt így fogalmazza meg: „Hiszek a fiatalokban. Ha a tanár őszinte, emberi légkört tud teremteni, akkor a fiatalok nagy teljesítményekre képesek, felelősségteljesen választanak, élvezik a tanulást, és öntudatos polgárokká válnak, akik a szükséges információ, tudás és képesség birtokában bátran, magabiztosan néznek szembe a jövővel.” A témavezetői kísérés ugyanakkor nemcsak a felsőoktatásbéli kötelesség teljesítése, mivel „a mentor nem anyagi haszonért dolgozik. És ez így van. Sőt, ez fontos! Mert a figyelmet és a törődést nem lehet pénzért megvenni. Ahhoz egy belső indíttatás kell, amely azt mondja: adni, tanítani jó” (Dávid et al. 2014: 10).

3.2. Az elakadások kezelése

A témavezetői kommunikáció és interakció szempontjából elengedhetetlen továbbá, hogy a témavezető meglássa a doktoranduszában a saját témaválasztása szempontjából szakértő kutatót, aki alkalmas arra, hogy a téma legmegfelelőbb kidolgozásához kompetenciáit és erősségeit a lehető leghatékonyabb módon mozgósítsa. A disszertáció előkészítése és írása közben természetesen akár többször is lehetnek a doktorandusznak olyan elakadásai (például a témafeldolgozás módja, szakirodalom megtalálása, időgazdálkodás stb.), amelyek leküzdésében a témavezető segítségére szorul, annak ellenére, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy feladatát a tőle telhető legtökéletesebb módon lássa el. Előfordulhat, hogy a doktorandusz a szerényebb szakmai tapasztalata vagy a saját belső „szűkebb” perspektívája következtében nem feltétlenül talál rá rögtön az elakadás leküzdéséhez szükséges megfelelő eszközökre, módszerekre, időmenedzsment-keretekre. A megoldásfókuszú témavezető ilyenkor azzal segítheti legjobban doktoranduszát, ha saját elképzeléseinek előtérbe helyezése helyett motiválja a doktoranduszban rejlő megoldási alternatívák közül a célnak és a doktorandusz kompetenciáinak legmegfelelőbb útvonal megtalálását.

A megoldásfókuszú szemlélet erősíti a doktoranduszban, hogy stratégiáit saját erősségeire építve tervezze meg, szem előtt tartva, hogy a vágyott célhoz, azaz a disszertáció megírásához vezető szakaszokat és azok megvalósításának egyes fázisait saját képességeihez és lehetőségeihez igazítva érheti el a legkönnyebben. A témavezetői kíséresi folyamat lényege ennek értelmében tehát nem a feladatok és a határidők kiosztása, hanem a doktorandusz hatékonyságát, döntéseit befolyásoló szakmai szempontrendszer napra készen tartása, illetve a szakmai szempontok érvényesítése érdekében szükséges változtatások stimulálása. Gyarmathy (2003: 105) megfogalmazásában a témavezető „feladata éppen abban rejlik, hogy a kiemelkedő teljesítményre képes egyéneket oly módon segítse, hogy képességeiknek megfelelő szintű eredményeket érjenek el, és belső lehetőségeiket kihasználva alkotó egyénekké váljanak”.

3.3. Autonóm fejlődés

A felsőoktatásban megvalósuló formális tanulás iránti igény mögött a szakirodalom többféle alapvető motivációs szándékot különböztet meg, melyek például (i) a tudás megszerzése, (ii) az egyén szakmai és személyi fejlődése, (iii) a munkaadói elvárásoknak való megfelelés, (iv) az új emberi kapcsolatok, (v) a társadalmi hasznosság, (vi) a vallásos igények betöltése vagy (vii) az új utak megtalálása (vö. McGivney 1990). A témavezető sokszor szembesül azzal a ténnyel, hogy nem ismeri pontosan a doktorandusz motivációs indítékait, ami néha nehezíti, hogy hatékonyan tudja segíteni az előrehaladásban.

Hasznos témavezetői stratégiának bizonyul, ha a doktorandusz a saját, már meglévő ismereteihez és készségeihez igazodva, a saját tempójában és (részben) a saját érdeklődésének megfelelően fejlődhet. A doktorandusz előképzettségét, motivációját és egyéni érdeklődését figyelembe vevő szemlélet előtérbe helyezi az autonóm tanulás módszertanát, amely a doktori képzés teljesítésének egyben alapfeltétele is. Ebben a kontextusban meg kell említeni az önálló tanuláshoz/munkavégzéshez szükséges személyes tanulási környezetet (*Personal Learning Environments*, PLE) és az önálló munkafolyamat során alkalmazott személyes információkezelési stratégiát (*Personal Information Management*, PIM). A PLE és PIM optimális esetben már a doktorandusz saját eszköztárának részét képezik, ugyanakkor meglétük nélkül nem képzelhető el a doktori követelmények sikeres teljesítése.

Az autonóm tanulási folyamathoz kapcsolódó kulcskompetenciák, mint az önismeret vagy az önértékelés képessége, segítik a doktoranduszt saját képességeinek értékelésében és teljesítményének tervezésében/értékelésében. E kulcskompetenciákat a témavezető a doktorandusztól kért félévenkénti önértékeléssel tovább fejlesztheti.

A hatékony témavezetői kísérés során nem maradhat el az elsajátítandó képzési tartalmak és a disszertáció megírásához szükséges ismeretek számbavétele, melyek esetleges hiánya esetén azok fejlesztése szintén az autonóm tanulási körbe tartozó doktoranduszi feladat (önfejlesztés, hálózatos tanulás). Különösen a későbbi posztdoktori

feladatok szempontjából fontos továbbá, hogy a doktorandusz megtanulja az elért (rész)eredményeit megfelelően bemutatni (önmenedzselés).

A doktori képzés teljesítéséhez és a disszertáció sikeres megírásához tudatosság és a megfelelő időgazdálkodási terv összeállítása is szükséges. Mindezen kompetenciák kialakításában, fejlesztésében, napra készen tartásában nyújthat – többek között a 4. pontban bemutatott eszközkészlet segítségével – támogatást a doktoranduszt kísérő megoldásfókuszú témavezető.

4. A témavezetői munkát segítő megoldásfókuszú eszközök

A témavezető aktív közreműködése a doktori folyamat bizonyos állomásainál hathatós segítséget jelenthet a doktorandusz számára, melyek közül a következő meghatározó momentumokat érdemes kiemelni: a téma pontos behatárolása, a megfelelő kutatási módszer és eszköz kiválasztása, a megfelelő időbeli ütemezés kialakítása, a doktorandusz önfejlesztésének (szakirodalom feldolgozása, tanulási folyamatok) megtervezése (ezt segítheti a félévenkénti beszámoló), a doktorandusz segítése az elakadások és váratlan helyzetek megoldásában, illetve a disszertáció megírása és megvédése. Ez utóbbi jelentheti a doktorandusz számára az egyik legnagyobb kihívást. A következőkben két olyan eszközt szeretnék bemutatni, amelyet témavezetői tevékenységem során fejlesztettem és próbáltam ki, és amelyeket a vezetésemre bízott doktoranduszok kísérésénél sikerrel alkalmazok.

4.1. PhD haladási napló

A témavezetői kísérés egyik fontos eszköze lehet a *PhD haladási napló* (1. számú melléklet), amelynek célja egyrészt az elmúlt félév eredményeinek számbavétele, másrészt a soron következő félév feladatainak megtervezése a hallgató által. Nagyon fontos, hogy kitöltését minden esetben a doktorandusz végezze el, hiszen ő maga tud a saját erőforrásaival és szükségleteivel a legpontosabban számolni. A *PhD haladási napló* otthoni átgondolása módot ad az önreflexióra, és ezáltal az önértékelés fejlesztésének eszköze lehet, amennyiben a kitöltést követő konzultáció során a témavezető megerősíti vagy korrigálja a doktorandusz önértékelését. Érdemes a haladás ütemezését áttekintő megbeszélést követően a félév tervezett feladatainak módosítását javasolni a doktorandusznak, ha a tervezett félév esetében a túlvállalás, illetve az alulvállalás veszélye áll fenn. Ugyanakkor ezen módosítások akkor vezethetnek leginkább sikeres megvalósításhoz, ha a doktorandusz továbbra is úgy érzi, hogy az ütemezés a saját elképzelése alapján módosult, és nem egy „rákényszerített” haladási tervet kell végrehajtania.

Mind az elmúlt félév értékelése, mind a következő félév teljesítése szempontjából érdemes áttekinteni a kurzusokat és a teljesítésükhöz kapcsolódó dolgozatokat, a disszertáció témája szempontjából releváns szakirodalom feldolgozását, illetve

a kutatásokat, előadásokat, publikációkat és a disszertációhoz kapcsolódó egyéb tevékenységet. A félév szerinti bontásban összegyűjtött adatok alapján kirajzolódnak a doktorandusz erősségei és fejlesztendő területei, illetve kialakul egy kép a haladásának üteméről, mely összegzés nemcsak a témavezetői kísérést könnyíti meg, hanem lehetővé teszi, hogy a doktorandusz is szembesüljön a tervezett haladásának sikerességével.

A kutatások, előadások, publikációk félévenkénti összegzése jól hasznosítható a disszertációhoz és a védés során összeállítandó szakmai önéletrajz megírásához, illetve felkészíti a doktoranduszt a későbbi kutatói státuszban is kötelező, a teljesítményértékelési rendszer számára szükséges adatközlésre. A disszertáció témája szempontjából releváns feldolgozott szakirodalom összegyűjtése szintén könnyíti a disszertáció megírását, illetve segít eligazodni abban is, hogy a disszertáció elméleti háttérének bemutatásához mely témakörökben szükséges még további szakirodalom feldolgozása. A *PhD haladási napló* a kurzusok teljesítéséhez kapcsolódó beadandók és dolgozatok esetében is orientálja a doktoranduszt, hogy ezen munkák esetében is próbálja meg a saját kutatásához kapcsolódó témát választani, vagy ha ez nem lehetséges, akkor is tartsa számon ezeket a tevékenységeket, melyeket esetleg a későbbiekben mégis fog tudni egy másik kutatás esetében hasznosítani.

4.2. PhD-célfeladatok

A doktoranduszoknak a 2016-ban bevezetett új rendszer értelmében összesen négy félév alatt kell elkészíteniük tudományosan megalapozott munkáikat, így a nagyon szigorú időkeretek betartása elképzelhetetlen a megfelelően tervezett részhatáridők megállapítása nélkül. Mindehhez persze a feladatok reális felmérése, a lehetséges részfeladatok körültekintő számbavétele és az egyén valós időterhelésének mérlegelése szükséges. Az időpérés fokozódása miatt kevésnek tűnhet a rendelkezésre álló idő a komplex vizsgát követően a disszertáció megírására, illetve a házi védés után a teljes dolgozat átdolgozására, ezért hasznos a határidőket tartalmazó, szintén a kíséresi gyakorlatom során kifejlesztett *PhD-célfeladatok* dokumentum (2. számú melléklet) kitöltésének kérése. A PhD-célfeladatok dokumentum kitöltése azon a Josephs által megfogalmazott elven alapszik, hogy „[a] magunknak előírt részhatáridők betartása a legbiztosabb módja annak, hogy elegendő időnk jusson fontos vállalkozásainkra” (Josephs 1996: 30). A dokumentum kitöltésének célja, hogy a doktori képzésben részt vevő hallgatók önreflexív módon gondolják végig a doktori képzés sikerességéhez elengedhetetlen és fontos részfeladatok teljesítéséhez szükséges időkeretet és a feladatok megvalósításának lehetséges forgatókönyveit, majd ezek alapján határozzák meg a saját habitusuknak legmegfelelőbb cselekvési tervet.

A PhD-célfeladatok dokumentum az 5-6-7-8. félévben esedékes, a doktori eljárás sikerességéhez elengedhetetlen kötelező feladatok tervezését összesíti egy dokumentumban. A dokumentum célfeladatai két nagyobb egységre bonthatók. Az első egységben a fokozatszerzéshez szükséges követelmények szerepelnek nevesítve, melyek

a komplex vizsga teljesítése, a recenzió megírása, az 1., 2. és 3. publikáció megírása, a disszertáció munkahelyi vitára történő leadása, a munkahelyi vita (házi védés) lebonyolítása, a disszertáció munkahelyi vitát követő javítása/átdolgozása, a disszertáció végső leadása, illetve a nyilvános védés. A második nagyobb egység a disszertáció megírásához szükséges konkrét részfeladatokat tartalmazza, mely listát a doktorandusz természetesen tovább bővítheti. Itt a következő tételek szerepelnek a dokumentumban a dolgozat szerkezetének (tartalomjegyzék: oldalmenyiség, fejezetek) meghatározása, a kutatási kérdések és hipotézisek véglegesítése, a kutatás megtervezése és a kutatási eszközök beszerzése, a pilot kutatás megvalósítása, a pilot kutatás kiértékelése és a szükséges változtatások megtétele, a szakirodalom áttekintése és a feldolgozandó tételek kijelölése, a szakirodalom feldolgozása, a kutatás megvalósítása, a kutatás kiértékelése és a kutatási eredmények feldolgozása, a dolgozat végső tartalmi összedolgozása, a dolgozat formai áttekintése (irodalomjegyzék, sorszámozás, ábrák).

A *PhD-célfeladatok* dokumentum mindkét egysége háromszlopos elrendezésben tartalmazza a feladat megnevezését, az egyes részfeladatokhoz rendelt (végső) határidőt, illetve a harmadik oszlopba kerül majd a teljesítés valós időpontja. A *PhD-célfeladatok* dokumentum határidőket tartalmazó második oszlopának kitöltése a doktorandusz önálló otthoni feladata, mely során az első egység kategóriát tölti ki először, visszafelé haladva, azaz először a nyilvános védés legkésőbbi időpontját megadva. Ettől a végső határidőtől visszafelé haladva kell a korábbi feladatait is megterveznie úgy, hogy azok teljesítésének reális időpontját mérlegeli. A dokumentum önálló kitöltése hozzájárul a doktorandusz reális önértékeléséhez és időmenedzsmentjéhez, valamint a fokozatszerzéshez szükséges feladatok teljesíthető ütemtervének kidolgozásához. Az egyes sorok kitöltése tudatosítja a doktoranduszban, hogy az ütemezés betartása a saját érdeke, hiszen ennek hiányában borulhat az egész eljárás sikeressége. Ezt támasztja alá a harmadik oszlopban vizuálisan is megjelenő tényleges teljesítési időpont, amely az esetleges csúszás esetén rávilágít a soron következő feladat esetében a rövidebb megvalósítási időkeretre.

A *PhD-célfeladatok* dokumentum második egységében a disszertáció megírásához szükséges részfeladatok megjelenítése történik meg, szintén időbeni ütemezés megadásával. Ezt a részt természetesen a disszertáció munkahelyi vitára történő leadásának időpontjához igazítva kell kidolgozni. Az egyes részfeladatok számbavétele egyrészt segíti a doktoranduszt a konkrét munka megtervezésében, másrészt a részfeladatok elérhetőbb közelségbe hozzák magát a disszertációt. A disszertáció, mint amilyen túl elvont és tág fogalom, megírását mindenképpen kisebb feladategységekhez érdemes kötni. Egy-egy részfeladat teljesítése belátható időkereten belül valósul meg (így kevésbé fenyeget a doktorandusz kitartásának lankadása), illetve teljesítésével kialakul a doktoranduszban az ebből fakadó elégedettségérzés, mely segíti a következő részfeladat megkezdését. A megoldásfókuszú témavezető számára is támpontot jelentenek a részfeladatok és a hozzájuk kapcsolt határidők, mivel így könnyebb nyomon követni a doktorandusz tényleges haladását, illetve esetleges elakadását.

5. Összegzés

A tanulmány a megoldásfókuszú coaching elméleti és módszertani keretének felhasználásával kínál újszerű megközelítést a doktori iskolákban végzett témavezetői kísérés számára, amennyiben a megoldásfókuszú témavezetői kísérés középpontjába a doktoranduszok felelősségének tudatosítását, elkötelezettségének motiválását, elakadásainak megoldásfókuszú kezelését, illetve a doktoranduszok autonóm fejlődésének segítését állítja. A bemutatott, saját fejlesztésű megoldásfókuszú eszközök (PhD haladási napló és PhD-célfeladatok dokumentum) konkrét segítséget jelentenek a megoldásfókuszú témavezetői kísérés megvalósításához.

Irodalom

- Bergman, O., Boardman, R., Gwizdka, J., Jones, W. 2004. Personal Information Management. Personal information management. *CHI EA '04: Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems*. 1598–1599. <https://doi.org/10.1145/985921.986164>
- Dávid M., Gefferth É., Nagy T., Tamás M. 2014. *Mentorálás a tehetséggondozásban*. Budapest: Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége.
- ÉrtSz = Bárczy G., Országh L. (szerk.) *A magyar nyelv értelmező szótára*. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=elakad> (letöltve: 2022. 06. 29.)
- Forray R. K., Juhász E. 2008. Az autonóm tanulás és az oktatás rendszere. *Új pedagógiai szemle 2008/3*. Elérhető: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-autonom-tanulas-es-az-oktatas-rendszere> (letöltve: 2022. 06. 29.)
- Godat, D. 2015. *Megoldások nyomában. Hatékony vezetés megoldásfókusszal*. Budapest: SolutionSurfers Magyarország.
- Gyarmathy É. 2003. Tehetséges tanárok a tehetségekért. *Pedagógusképzés* 3–4. sz. 105–112.
- Josephs, R. 1996. *Időgazdálkodás vezetőknél. Több mint 500 ötlet a hatékony időbeosztáshoz*. Budapest: Bagolyvár Könyvkiadó.
- McGivney, V. 1990. *Education's for Other People: access to education for nonparticipant adults: a research report*. Leicester: National Institute of Adult and Continuing Education.
- Olesen, L. A., Vincze Zs. 2018. Erasmus+ Stratégiai Partnerség „Felnőttkori tanulási programok tervezése, nyomkövetése és értékelése – Felnőttkori tanulás minőségének támogatása” (DEMAL). Bonn.
- Ollé J., Lévai D. 2013. *A XXI. század oktatástechnológiája I*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
- Rogers, C. R., Freiberg, H. J. 2007. *A tanulás szabadsága*. Budapest: EDGE 2000 Kiadó.
- Szabo P., Meier D., Hankovszky K. 2010. *Rövid és tartós coaching. Megoldásközpontú beszélgetések*. Budapest: SolutionSurfers Magyarország.

Terminusjegyzék

- autonóm tanulás** (*autonomous learning*): „Autonóm tanulásnak tekintik azt a folyamatot, amikor a tanuló saját maga kezdeményezi a tanulást, és önálló, irányított tanulási programot valósít meg.” (Forray és Juhász 2008)
- elakadás** (*stuckness stage*): a témavezetői kíséréssel összefüggésben az elakadás jelenségét azon esetek gyűjtőfogalmaként használom, amelyek során a doktorandusz tudományos előrehaladása (például tanegységek vagy vizsgák teljesítése, beadandók vagy publikációk megírása, a fokozatszerzéshez szükséges cselekmények teljesítése stb.) valamely külső (például családi vagy egészségügyi probléma, időhiány, túlterheltség stb.) vagy személyes körülmény (például a motiváció elvesztése, kiégés stb.) hatására megtorpan (Seidl-Pécs jelen tanulmány).
- időgazdálkodás** (*time management*): egy adott feladat/célkitűzés elvégzéséhez rendelkezésre álló idő felhasználására vonatkozó döntések meghozatala, valamint a kapcsolódó elvégzendő teendők teljesítéséhez szükséges idő biztosítása.
- megoldásfókuszú eszköz a témavezetéshez** (*solution-focused tool for supervision*): a témavezetői kísérés során alkalmazott megoldásfókuszú eszközök a meglévő kompetenciákra, erősségekre építenek, és folyamatosan elismerik a haladás sikerességének jeleit, legyen szó akár elhangzott előadásokról, publikált tanulmányokról, vagy akár a téma szempontjából releváns szakirodalom feldolgozásáról. (Seidl-Pécs jelen tanulmány)
- megoldásfókuszú szemlélet a témavezetői munkában** (*solution-focused approach in supervision*): a meglévő kompetenciákra és erősségekre épít, valamint folyamatosan figyelemmel kíséri és elismeri a haladás jeleit (például publikációk). (Seidl-Pécs jelen tanulmány)
- megoldásfókuszú témavezetői kísérés** (*solution-focused supervision*): olyan témavezetői stílus, amely a doktoranduszok elkötelezettségét képes erősíteni a doktori képzés során. A megoldásfókuszú témavezető a doktoranduszt elismeri, fejlődését előmozdítja, felelősségét tudatosítja annak érdekében, hogy hatékonyan menedzselje a saját fokozatszerzésére irányuló törekvését. Ezzel egyidejűleg magas feladatorientáltságot, tiszta és határozott kereteket is mutat, hogy magas minőségi igényt érjen el. A megoldásfókuszú témavezető a doktoranduszra úgy tekint, mint aki szakértő a saját egyéni területén, és ennek megfelelően adja át neki a felelősséget. (Seidl-Pécs jelen tanulmány)
- önértékelés** (*self-assessment*): „A felnőttkori tanulás önértékelése folyamán a tanuló közvetlen információforrássá válik saját magáról. Az önértékelés értékes tanulási tevékenység lehet még akkor is, ha nincs erre vonatkozó megegyezés a tanár és a tanuló között, és visszajelzést adhat a tanuló számára magáról a tanulásról és az oktatási és szakmai elvárásokról.” (Olesen és Vincze 2018)
- önfejlesztés** (*self-improvement*): Az önfejlesztés a nem hivatalos keretek között történő tanulás és az önreflexió révén valósul meg. A doktoranduszok a saját időbe-

osztásukhoz igazodva, az önértékelésük során felismert tudásbeli hiányosságaik mentén önállóan haladnak, de lehetőségük van a hiányzó tudáselemek formális tanulási keretek közötti megszerzésére is.

PhD-célfeladatok (*PhD objectives*): A témavezetői kísérés egyik fontos eszköze, amely az 5-6-7-8. félévben esedékes, a doktori eljárás sikerességéhez elengedhetetlen kötelező feladatok tervezését összesíti egy dokumentumban. A dokumentum célfeladatai két nagyobb egységre bonthatók: az elsőben a fokozatszerzéshez szükséges követelmények szerepelnek nevesítve, míg a második egység a disszertáció megírásához szükséges konkrét részfeladatokat tartalmazza. A dokumentum önálló kitöltése hozzájárul a doktorandusz reális önértékeléséhez és időmenedzsmentjéhez, valamint a fokozatszerzéshez szükséges feladatok teljesíthető ütemtervének kidolgozásához. (Seidl-Pécs jelen tanulmány)

PhD haladási napló (*PhD progress journal*): A témavezetői kísérés egyik fontos eszköze, amelynek szerepe egyrészt az elmúlt félév eredményeinek számbavétele, másrészt a soron következő félév feladatainak megtervezése. Kitöltését minden esetben a doktorandusz végzi, otthoni átgondolása módot ad az önreflexióra, és ezáltal az önértékelés fejlesztésének eszköze is. (Seidl-Pécs jelen tanulmány)

személyes információkezelési stratégia (*Personal Information Management Strategy, PIM Strategy*): A személyes információkezelési stratégia az információk (például fájlok, e-mailek és könyvjelzők) kezelésének egyéni módja az egyén saját szerepeinek és feladatainak támogatása érdekében. (vö: Bergman et al. 2004)

személyes tanulási környezet (*Personal Learning Environment, PLE*): „A tanuló saját tanulási környezete egy dinamikus tevékenységrendszer. Ennek alapvetően három eleme van. Az első a társas kapcsolatrendszer vagy társas környezet, a második elem a kulturális környezet, a harmadik elem pedig a tárgyi környezet.” (Ollé és Lévai 2013: 18)

1. számú melléklet

PhD haladási napló 8 félévre

Név	Név
Témavezető	Név
A PhD-dolgozat címe/témája	Cím és/vagy a téma rövid kifejtése

Az 1. félév során elvégzett tevékenységek	20.. /20.. őszi/tavaszi félév
Kurzusok és a teljesítésükhöz kapcsolódó dolgozatok	
A konzultációk keretében érintett témák/területek	
A disszertáció témája szempontjából releváns, feldolgozott szakirodalom	
Egyéb feldolgozott szakirodalom	
A félév során elvégzett tudományos tevékenységek	
Kutatások	
Előadások	
Publikációk	
A disszertációhoz kapcsolódó egyéb tevékenység	
Tervek a következő félévre	
Kurzusok és a teljesítésükhöz kapcsolódó dolgozatok	
A disszertáció témája szempontjából releváns szakirodalom feldolgozása	
Kutatások	
Előadások	
Publikációk	
A disszertációhoz kapcsolódó egyéb tevékenység	

Itt következnek azonos struktúra szerint a további félévek.

2. számú melléklet

PhD-célfeladatok áttekintő tábla az 5-6-7-8. félévre

Név	Név
Témavezető	Név
A PhD-dolgozat címe	Cím

Követelmények a fokozatszerzéshez	Teljesítendő elvárások (a teljesítés legkésőbbi határidejének megadása)	Teljesítés időpontja
Komplex vizsga		
Recenzió		
Publikáció 1.		
Publikáció 2.		
Publikáció 3.		
Disszertáció munkahelyi vitára leadása		
Munkahelyi vita (házi védés)		
Disszertáció javítása/átdolgozása a munkahelyi vitát követően		
Disszertáció végső leadása		
Nyilvános védés		

A disszertáció megírásához szükséges részfeladatok	Időbeli ütemezés	Teljesítés
A dolgozat szerkezetének (tartalomjegyzék: oldalmenyiség, fejezetek) meghatározása		
Kutatási kérdések és hipotézisek véglegesítése		
Kutatás megtervezése, kutatási eszközök beszerzése		
Pilot kutatás megvalósítása		
Pilot kutatás kiértékelése, szükséges változtatások megtétele		
Szakirodalom áttekintése, feldolgozandó tételek kijelölése		
Szakirodalom feldolgozása		
Kutatás megvalósítása		
Kutatás kiértékelése, kutatási eredmények feldolgozása		
A dolgozat végső tartalmi összedolgozása		
A dolgozat formai áttekintése (irodalomjegyzék, sorszámozás, ábrák)		

A tudományos párbeszéd játékszabályai

Klaudy Kinga

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsolás Tanszék
klaudy.kinga@btk.elte.hu

Kivonat: A doktori értekezés elkészülését többéves munka előzi meg, amely során a doktoranduszok megtanulják annak a tudományos közösségnek a játékszabályait, ahová tartozni szeretnének. Először kipróbálhatják magukat kisebb feladatokban, recenzió írásában, konferenciabeszámoló készítésében. Az első tanulmány megjelenésére, az első konferencia-előadás megtartására sok esetben reflexiókat is kapnak. Egyre jobban megismerik a tudomány nyelvét, és mire a disszertáció megírására kerül sor, már fel vannak készülve, hogy tudományos eredményeiket úgy tudják előadni, ahogyan azt tudományos közösségük játékszabályai előírják. Ez a tanulmány tanácsokat ad a különböző írásbeli és szóbeli tudományos műfajok elsajátításához. Hogyan írjunk recenziót, hogyan tartsunk konferencia-előadást? Hogyan írjunk tanulmányt, hogyan hivatkozzunk? Hogyan építsük fel a doktori értekezést? Hogyan készítsük el a doktori értekezés téziseit? Hogyan készítsünk bírálatot a munkahelyi vitán? Hogyan készüljünk fel doktori értekezésünk nyilvános vitájára? A tanulmányban megfogalmazott hagyományos és újabb játékszabályok megismerésével és betartásával a kezdő kutatók remélhetőleg sikerrel kezdhetik meg szereplésüket a fordítástudomány művelői között.

1. Bevezetés

A tudományos kutatás folyamatos párbeszéd. A doktorandusz első tanulmányának megjelenését vagy első konferencia-előadásának megtartását rengeteg párbeszéd előzi meg. Párbeszéd a csoporttársakkal, témavezetővel (a témavezetői kísérről bővebben lásd Seidl-Péché 2022 a jelen kötetben), programvezetővel, szerkesztőkkel, konferenciaszervezőkkel.

A tanulmány megjelenésével vagy a konferencia-előadás megtartásával nyilvánosságra hozzuk az eredményeinket. Néha nem is gondolunk rá, hogy ezt jelenti a „publikáció” szó, amely lassan elvesztette a ’folyamat’ jelentését, és megírt tanulmányt értünk rajta. Nyilvánvalóan azzal a céllal tesszük ezt, hogy eredményeinket minél több emberrel megosszuk, és reakciót kapjunk rájuk az olvasóktól vagy a hallgatóktól, akik hasonló kérdésekkel foglalkoznak. A tanulmányok írásakor vagy a konferencia-előadásra való felkészüléskor igyekszünk megfelelni a játékszabályoknak, úgy írni és úgy beszélni, ahogy az a tudományos közösség, ahová tartozni szeretnénk, ír és beszél.

Ezeknek a játékszabályoknak az elsajátítása a doktori program négy éve alatt megy végbe, és ha valaki megmarad a tudományos kutatás területén, akkor egy életen keresztül fejleszti készségeit ezen a téren. Egyre jobb tanulmányokat ír, jobb előadásokat tart, több embertől kap reakciót, bekerül egy olyan tudományos közösségbe, ahol azonos játékszabályok szerint játszanak.

Persze a játékszabályok a tudományban is változnak, az írásvetítőt nem is olyan régen felváltotta a PowerPoint-prezentáció, a felolvasott előadásokat a szabad előadásmód, a lábjegyzetekbe tett hivatkozásokat a *Name and Date* rendszer, és a tudományos folyóiratok mindegyike kicsit más-más követelményeket támaszt. Ezeket a változásokat rugalmasan kell követni és adaptálni, de ha folyamatosan részt veszünk a tudományos közéletben, akkor ezeknek a változásoknak a követése nem okoz gondot.

Ezért gondoltam, hogy hasznos lesz, ha az elmúlt húsz év alatt az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programja számára összeállított és évről évre fejlesztett *Hogyan írjunk* (Klaudy 2003) segédanyag egy részét átadom a következő nemzedéknek. Biztos, hogy sok minden változik a jövőben, de az alapok elsajátítása talán mégis hasznos lehet.

2. Hogyan írjunk informatív recenziót?

A kezdő doktoranduszoknak gyakran első tudományos művük a recenzió írása. Ez csak látszólag egyszerű feladat, hiszen hogyan tudná megítélni egy kezdő kutató olyan pályatársa munkáját, aki tíz-húsz éve a szakmában dolgozik. Nem is kell megítélnie, néha a könyv egyszerű ismertetése is hasznos lehet. A recenzió gazdag és változatos műfaj, többféle fajtája ismeretes. *Kritikai recenziót* csak az tud írni, aki a szóban forgó tudományos kutatási terület fejlődését évek óta figyelemmel kíséri. A tudományos életben azonban az *informatív recenziók* is nagyon hasznosak. Informatív recenziót akkor is írhatunk, ha csak egy-két művet olvastunk az adott témakörben, vagy ha a recenzálandó mű az első, amelyet a témában olvastunk. A doktoranduszok, mint említettük, gyakran kapnak ilyen feladatot, akár már tanulmányaik első évében is. Az itt következő tanácsok az utóbbi esetre vonatkoznak.

Ha a recenzálandó mű az első mű, amelyet olvastunk a témából, akkor látszólag nem tehetünk mást, mint becsületesen „felmondjuk” a mű tartalmát. Ez sem haszontalan,

de ennél jóval többet is tehetünk. Ha kézbe vesszük a könyvet, rengeteg információt „leolvashatunk” róla, még mielőtt az olvasásába belekezdzenénk. Ezeket az információkat beépíthetjük a recenzióba, hiszen az ismertetésnek éppen az a célja, hogy azok is képet kapjanak a könyvről, akik nem tudják kézbe venni.

1. Először nézzük meg a hátsó borítót, hátha van rajta rövid összefoglalás a műről, esetleg megtaláljuk itt a szerző életrajzát és korábbi műveinek felsorolását is. Ezt mind építsük be a recenzióba.
2. Ezután alaposan olvassuk el az előszót. Előszóból több is lehet: a) a szerző előszava, b) a szerkesztő előszava, c) ifjabb vagy idősebb pályatárs előszava, d) a sorozatszerkesztő előszava stb. Az előszó segít a „beágyazásban”, segít elhelyezni a művet a tudomány fejlődésében, megtudhatjuk belőle a könyv célját, előzményeit stb. Ezeket a gondolatokat nyugodtan átvehetjük, hivatkozva természetesen az előszó írójára: „Mint ezt XY a könyv előszavában kifejti...”.
3. Informatív lehet a szerzői előszók végén manapság szinte kötelező köszönetnyilvánítási rész, ebből is sokat megtudhatunk a szerző tudományos pályafutásáról, pályatársairól, témavezetőjéről stb.
4. Ha nincs előszó, ugyanerre a célra használhatjuk az utószót is, bár az utószó manapság egyre ritkább a tudományos könyvekben.
5. Sokat elárul a belső címlap háta is. Ebből megtudhatjuk, hogy a könyv milyen sorozat része, mi jelent meg előtte, hányadik kiadását tartjuk a kezünkben, átdolgozott és bővített kiadás vagy változatlan utánnyomás?
6. Ezután nézzük meg a könyv végét: van-e benne tárgymutató, névmutató, irodalomjegyzék, függelékek stb.
7. A tárgymutató segít megállapítani a mű központi témáját.
8. A névmutatóban leggyakrabban emlegetett nevek alapján következtethetünk a mű tudományos előzményeire.
9. Az irodalomjegyzék terjedelme alapján a téma újszerűségére vagy hagyományos jellegére következtethetünk.
10. Az irodalomjegyzék leggyakrabban hivatkozott szerzői elárulják, kit tekint a szerző tudományos előfutárnak.
11. A szerző önhivatkozásai alapján megtudhatjuk, mióta foglalkozik a témával, mit publikált korábban, miből írta a doktori értekezését stb.
12. Ha nem volt sem előszó, sem utószó, akkor a befejező fejezet lesz fontos számunkra, abból fogjuk megtudni a szerző célját, a mű célját, előzményeit stb.
13. Néha érdekes és idézendő a mű első mondata.
14. Csak a korábbi pontok feldolgozása után lássunk neki az egyes fejezetek ismertetésének. Az egyes fejezetek tartalmi ismertetésekor hívjuk fel a figyelmet a kulcsszavakra, terminusokra. Ezeket adjuk meg magyar fordításban és zárójelben kurziválva idegen nyelven is. Ha a terminusnak nincs elfogadott magyar fordítása, akkor nyugodtan beismerhetjük, hogy saját fordításunk csak próbálkozás, azaz terminusjelöltet alkottunk.

15. Nem kell minden fejezetet egyforma terjedelemben ismertetni. Kiválaszthatjuk a legfontosabbat, de azért adjunk képet a könyv egészéről.

16. A recenzió végén szokásos kritikai mozzanatot ne erőltessük, ha nincs rá jogcímünk, de azt természetesen el lehet mondani, hogy a könyv miért hasznos a recenzensnek vagy másoknak.

17. A tudományos folyóiratok számára készült recenzióknak általában nem kell fantáziacímet adni, elég a mű szerzője, címe és adatai a következő módon: város, kiadó, év, terjedelem, valamint az ISBN szám, manapság már a DOI azonosító szám is.

Amikor a doktori szemináriumokon azt gyakoroltuk, milyen információkat lehet leolvasni például egy *Benjamins Translation Library* sorozatban megjelent, vagy egy *Routledge* kiadású könyvről, még nem indult meg tömeges méretekben a tudományos könyvek hozzáférhetővé tétele az interneten keresztül. Ez a tendencia most már nagymértékben segíti a könyvről és a szerzőről való információk megszerzését, de bizonyos kiadók még nem teszik nyíltan hozzáférhetővé a könyveiket. A Benjamins éppen ilyen, az ő kiadványaik esetében még mindig könyvet veszünk kézbe, és nem az interneten böngészünk.

3. Hogyan hasznosíthatjuk a tudományos konferenciákat?

Mielőtt első saját konferencia-előadásunkat megtartanák, javasolható, hogy a doktoranduszok vegyenek részt néhány tudományos konferencián egyszerű hallgatósággént a közönség soraiban. Ilyenkor megfigyelhetik a tudományos diskurzus játékszabályait, és sokféleképpen hasznosíthatják a hallottakat. Néhány tanács következik.

A konferencia előtt mindig szerezzünk minél több háttérinformációt! Mindig igyekezzünk megszerezni az egész konferencia programját (ma már rendszerint az internetről letölthető), mert a program egészének ismerete segít az egyes előadások megértésében. A programokat tegyük el, később még felhasználhatjuk, például konferenciabeszámoló írásakor. (vö. a *Hogyan írjunk konferenciabeszámolót?* című alfejezettel).

Ha a konferencián elhangzott előadások lényegére később is emlékezni akarunk, érdemes jegyzeteket készíteni az eseményen:

1. Jegyzeteléskor mindig írjuk fel az előadó nevét és az előadás pontos címét.
2. Írjunk néhány szót az előadó háttéréről (ha bemutatkozik): például ha egyetemi oktató, melyik egyetemről jött, ha PhD-hallgató, melyik programra jár stb.
3. Jellemezzük röviden az előadás műfaját: például beszámoló empirikus kutatásról, elméleti előadás, szakirodalmi ismertetés, könyvbemutató, programbemutató stb.
4. Mi az előadás elméleti háttere (milyen nevek kerültek a diákra)?
5. Érintkezik-e valahol az én témámmal, tudok-e belőle valamit hasznosítani?

6. Releváns-e valamelyik hivatkozott szerző az én témám szempontjából? (Ennek később utána lehet nézni.)
7. Ne csak a lényegre jegyzeteljünk, utaljunk pár szóban az evidens részekre is, mert az emlékezet nagyon szelektíven működik, és a hallottak későbbi rekonstruálásához valamennyi redundanciára szükség van.
8. Jegyezzük fel azokat a saját gondolatokat is, amelyek az előadás hallgatása közben jutnak eszünkbe.

Használjuk ki az előadásokat tudományos szókincsünk bővítésére, új terminusok megtanulására:

1. Írjuk fel azokat a terminusokat, amelyeket nem ismerünk.
2. Írjuk fel azokat a terminusokat, amelyeket megértünk, de nem használjuk őket, azaz nincsenek benne az aktív tudományos szókincsünkben.
3. Minden meghallgatott előadás legalább öt-hat terminussal gazdagítsa aktív tudományos szókincsünket!

Az előadást általában vita követi, a szekció elnöke megkérdezi, van-e valakinek kérdése vagy hozzászólása. Az előadást követő vitában való részvétel jó lehetőség arra, hogy valaki felhívja magára a figyelmet (a szó jó értelmében). Ilyenkor bemutatkozás és néhány elismerő szó után lehet például kérdést is feltenni (nem közőkődő, hanem információkérő vagy terminus tisztázó kérdésekre gondolok).

A hazai és nemzetközi tudományos konferenciák jó alkalmat adnak személyes kapcsolatok kiépítésére. Néha nem merünk megszólítani ismeretlen kollégákat, pedig senki nem azért megy konferenciára, hogy egyedül legyen.

1. Igyekezzünk minél több személyes szakmai kapcsolatot kötni a szakma vezető képviselőivel és a fiatal pályatársakkal egyaránt.
2. Előadás után az előadóhoz mindig oda lehet menni, ne féljünk, hogy zavarjuk őt, az előadók mindig örülnek az érdeklődésnek.
3. A szünetben vagy a fogadáson bárkihez oda lehet menni, bemutatkozni, gratulálni az előadásához, vagy érdeklődni a szakirodalomról stb. Mindegy, hogyan, csak induljon el a beszélgetés, azután úgyis kiderül, hogy van-e kölcsönös rokonszenv.
4. Nagyon inspirálók lehetnek a közös kutatások a rokon szakterületeken dolgozókkal. A konferenciák lehetőséget adnak az ilyen közös kutatások ötletének megszületésére és a közös kutatás elindítására.

Az utóbbi három évben (2020–2022) a Covid19-járvány miatt a konferenciák nagy része online módon zajlott. Ennek előnyei és hátrányai is voltak. Előnynek tartható, hogy többen tudtak bekapcsolódni az eseménybe, akár külföldről is. Hátrány, hogy a képernyőn keresztül nehezebben lehet kapcsolatot kötni, és a hozzászólások száma is csökkent.

4. Hogyan írjunk konferenciabeszámolót?

A másik feladat, amelyet a kezdő doktoranduszok gyakran megkapnak mint előkészítő jellegű, az önálló tanulmány írásánál „könnyebb” feladatot, a konferenciabeszámoló készítése. A konferenciabeszámoló elkészítésének egyik legfontosabb követelménye az adatok pontossága. Mivel a konferencia pontos címét, idejét, a színhelyül szolgáló intézmény pontos nevét, az előadók teljes nevét, az előadások pontos címét stb. rendszerint nem tartjuk fejben, a beszámoló írása előtt célszerű az összes dokumentumot odakészíteni, és írás közben minden adatot ellenőrizni.

Melyek a konferenciabeszámoló részei? Kezdjük az alapadatokkal:

1. Mi volt a konferencia pontos címe: fantáziacíme és/vagy sorozatcíme?
2. Mi volt a konferencia színhelye és időpontja?
3. Ki rendezte? Mi volt a rendező intézmény (társaság, egyesület stb.) neve? Ne használjunk rövidítéseket, legalábbis első előfordulásakor minden rövidítés feloldását meg kell adni.
4. Online, jelenléti vagy hibrid konferencia volt-e?
5. Biztosítottak-e online közvetítést a szervezők?

Ha nem valamely tudományterület első konferenciájáról van szó, érdekes lehet a visszatekintés az előzményekre:

1. Melyek voltak a sorozat korábbi konferenciái?
2. Mikor és hol voltak a sorozat korábbi konferenciái?
3. Mi a rendszer a konferenciasorozatban (változó helyszínek, változó témák?)

Az első fontos tudnivaló minden konferenciáról, a konferencia témája:

1. Volt-e központi téma?
2. Volt-e szűkebb és tágabb téma?
3. Volt-e a témának különös időszerűsége?

A következő említésre méltó téma a konferencia szervezésének sajátosságai és a résztvevőkkel kapcsolatos információk:

1. A résztvevők száma (kb.), az előadások száma, esetleg nyelve, ha releváns.
2. Hány plenáris előadás volt? (Lehet: nyitó, záró, minden nap).
3. Kik voltak a plenáris előadók? A szakma kiemelkedő képviselői? Más szakma kiemelkedő képviselői? Hazai? Külföldi?
4. Hány párhuzamos szekció volt? Mi volt a témájuk? Hány előadás hangzott el bennük? Milyen hosszú előadások voltak? Volt-e lehetőség vitára, hozzászólásokra?
5. Volt-e kerekasztal, poszterszekció?

Az összes előadás ismertetésére rendszerint nincs hely, tehát érdemes a plenáris előadásokra koncentrálni, és arra a szekcióra vagy kerekasztalra, amelynek munkájában a beszámoló szerzője részt vett.

1. Plenáris előadások felsorolása, egy-két kiemelkedő plenáris előadás ismertetése.
2. Valamelyik szekció munkájának ismertetése, egy-két érdekes előadás és előadó bemutatása.
3. Ha a beszámoló szerzője maga is tartott előadást, azt nem kell szerénységből kihagyni, névvel és egyes szám harmadik személyben azt is érdemes összefoglalnia.

A beszámoló végén következik az értékelés, a kitekintés és az esetleges személyes mozzanatok:

1. Miért volt fontos, érdekes vagy éppen érdektelen a konferencia?
2. Milyen szakmai eszmecserék voltak? Volt-e kiemelt téma?
3. Mi tetszett, és mi nem tetszett? Milyen volt a rendezés? Mennyire volt hasznos a részvétel?
4. Mi volt benne az újdonság?
5. Várható-e konferenciakötet?
6. Hozzáférhetők-e az előadások diasorai, esetleg videóanyagai, amennyiben online vagy online közvetített esemény volt?
7. Mikor és hol lesz a következő konferencia?
8. Hol lehet információt kérni? Internetcím, kontaktszemély?

A távolléti, tisztán online konferenciák elszaporodása óta sokszor hiányoznak a személyes mozzanatok ezekről a szakmai rendezvényekről, de ha jelenléti konferencián veszünk részt, ezekkel a részletekkel is kiegészíthetjük a konferenciabeszámolót:

1. Élmények, benyomások a városról, az intézményről, a vendéglátókról (időjárás, ételek, italok, kulturális program, kirándulás).
2. Egyéb kapcsolódó események (könyvkiállítás, workshopok, PhD-szemináriumok stb.).

A konferenciabeszámolók jellege, akárcsak a recenzióké, folyóiratonként változik. Célszerű kézbe venni néhány korábbi számot a kiszemelt folyóiratból, és megnézni, hogy abban a folyóiratban milyen szokások vannak, mekkora a szokásos terjedelem, van-e külön fantáziacím vagy csak a konferencia címét kell szerepeltetni stb. A konferenciabeszámolót most már mindig elektronikus formában juttassuk el a szerkesztőségbe, és a végére ne felejtjük el odaírni a beszámoló készítőjének nevét, intézményét, telefonszámát, e-mail-címét, ahol a szerkesztők szükség esetén el tudják

érni. Régen azt is érdemes volt odaírni, milyen címre küldje a szerkesztőség a tiszteletpéldányt, de a papíralapú kiadványok már egyre ritkábbak, és a tiszteletpéldányok kezdenek kimenni a divatból. Ha azonban nem szabad hozzáférésű a folyóirat, akkor a szerzők kérhetnek szabad online hozzáférést a kiadótól.

5. Hogyan tartsunk konferencia-előadást?

Tegyük fel, hogy már részt vettünk több tudományos konferencián anélkül, hogy előadást tartottunk volna, már írtunk konferenciabeszámolót is, tehát fel vagyunk készülve a saját első előadásunk megtartására.

Az első dolog, hogy nagyon alaposan tanulmányozzuk át a konferenciafelhívást. Ha absztraktot kell küldeni a jelentkezéshez, pontosan nézzük meg, milyen terjedelmű absztraktot kérnek. Hány leütést vagy hány szót tartalmazzon az absztrakt? Ne legyen se rövidebb, se hosszabb. A szerzők a túl rövid absztrakt alapján nem tudnak dönteni, hogy érdemes-e bevenni az előadást a programba, a túl hosszú absztrakt pedig kellemetlenséget okozhat az absztraktfüzet összeállításakor.

Azt is meg kell tudni, hogy az adott konferencián csak befejezett vagy már bizonyos eredményeket elért kutatásokról lehet beszámolni, vagy elfogadnak más jellegű előadásokat is. Példaként hozhatjuk fel az Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferenciákat (Alknyelvdok)¹, ahol a jelentkezők absztraktját csak akkor fogadják el, ha már vannak kutatási eredményei, míg a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének (MANYE) kongresszusain² több műfaj is megjelenhet a kutatási beszámolón kívül, így például:

- a) új tudományterület bemutatása,
- b) hagyományos tudományterület új eredményeinek ismertetése,
- c) kutatási beszámoló (saját kutatásról),
- d) kutatási beszámoló (mások kutatásáról),
- e) új képzési területek, oktatási programok ismertetése,
- f) kísérlet(ek) bemutatása,
- g) új módszertani kezdeményezések, eredmények bemutatása,
- i) könyv, munkafüzet, lexikon, szótár stb. bemutatása.

Ha elfogadták az előadásunk absztraktját, tisztázni kell, hogy 20 vagy 30 perces lesz-e az előadás, hagynak-e a szervezők időt a kérdésekre és hozzászólásokra mindjárt a prezentáció után, vagy csak a szekciók végén. Ha megkapjuk a konferencia végleges programját, nézzük meg, hogy a konferencia hányadik napjára került az előadásunk, hány párhuzamos szekció van abban az időpontban, kik adnak elő ugyanakkor a pár-

¹ <http://www.nytud.hu/alknyelvdok/index.html>

² <https://manye.hu/kongresszusok/> és <https://forditastudomany.hu/esemenyek>

huzamos szekciókban, kikkel leszünk azonos szekcióban, ki ad elő előttünk és utánunk, mert ezek az információk mind befolyásolhatják a felkészülést.

Ha túlságosan nagy a jelentkezők száma, poszterszekciókra is sor kerülhet a konferenciákon. Ez nem azt jelenti, hogy az előadó az A4-es papírra kiprintelt előadását felszögezi egy táblára, hanem rajzokkal, képekkel, ábrákkal és egyéb figyelemfelhívó eszközökkel külön erre a célra állít elő változó méretű tablót vagy tablókat. Általában a konferencia szervezői részletes útmutatást adnak ahhoz, hogy a poszter milyen méretű legyen, mekkora legyen rajta az írott szöveg betűnagysága. Van olyan konferencia, ahol a poszterek végig ki vannak állítva, és bármikor megnézhetők, de van, ahol külön poszterszekciót terveznek, amikor nincsenek más előadások, és a szerző ott áll a poszter előtt, és válaszol a kérdésekre. A poszterszekciók előnye, hogy így eljuthatunk olyan konferenciákra is, ahol egyébként az előadásunk absztraktja nem került be a fő programba, és jó lehetőséget ad az ismerkedésre, szakmai kapcsolatok létesítésére is. Természetesen a bölcsészek itt hátrányban vannak a képileg jól ábrázolható tudományokhoz képest. A tartós anyagból készült és szemléletes grafikai megoldásokkal gazdagon ábrázolt orvostudományi posztereket még évekkal a konferenciák után is ott láthatjuk az orvosi rendelők falán.

Ahhoz, hogy érdekes előadást tartsunk, jóval a konferencia előtt el kell kezdeni a felkészülést. Mostanában ritkán írják meg az előadók a teljes előadást, ritkán olvasnak fel előre megírt szöveget, inkább PowerPoint-prezentációt tartanak. Ehhez elkezdhetjük elkészíteni az előadás diáit már akkor, amikor még csak homályosan látjuk az előadás szerkezetét. Gondolkodjunk el azon, milyen hallgatóságnak fogunk beszélni, mennyit tudhatnak a témánkról, mennyi bevezető szükséges az elején, hogy követni tudjanak. Gyakori hiba a kezdőknél, hogy a hosszú bevezető elveszi az előadásra szánt 20 vagy 30 perc nagy részét, és éppen a lényegre nem jut idő.

Ezen úgy tudunk segíteni, ha órával a kezünkben, előre elpróbáljuk az előadást. A próba arra is jó, hogy észrevegyük az egyes részek közötti hiányzó logikai kapcsolatokat. Sose az vezéreljen, mit akarunk még elmondani, hanem az, hogy van egy tudományos probléma, amit szeretnénk megoldani, ennyit tudunk róla, vagy ennyit tudtunk róla eddig, és most hol tartunk, hová akarunk eljutni. A jó előadás kulcsszava a problémacentrikusság. Ez a záloga a hallgatóság bevonásának, érdeklődésük felkeltésének. A vizsgált jelenséggel kapcsolatban tegyünk fel kérdéseket, melyekre nem kézenfekvő a válasz. Erről szól a kutatásunk, hogy keressük a választ.

A többnapos konferenciákon igyekezzünk ott lenni a konferencián az elejétől a végéig. Nagyon divatosá vált újabban, hogy valaki nem vesz részt az egész konferencián, csak a saját előadását tartja meg, majd elmegy. Ezt egy PhD-hallgató nem teheti meg. Mindig vannak órarendi vagy pénzügyi indokok, de akkor legyünk csak hallgatók, és ne adjunk elő. Egy konferencia második napján már sok minden elhangzott, sok minden kiderült, sok minden van a levegőben, amiről a frissen érkezett nem tud.

Ha PowerPoint-prezentációt készítettünk, érkezünk olyan korán, hogy még az első előadó előtt legyen időnk ellenőrizni, hogy működik-e. Legyen nálunk kinyom-

tatott emlékeztető, hogy technikai akadályok esetén is meg tudjuk tartani az előadásunkat. Mostanában az is gyakori, hogy a konferencia szervezői előre kérik a diákat, illetve fel kell tölteni őket egy online mappába, és ők készítik elő a prezentációt az előadáshoz. Ilyenkor is érdemes azonban ellenőrizni, hogy a megfelelő diasor került-e feltöltésre, és minden működik-e. Fontos tisztában lennünk azzal, hogy a prezentációnk közzétételéhez, illetve egyéb felhasználásához a mi engedélyünkre van szükség, ezért amennyiben ehhez nem kívánunk hozzájárulni, jelezzük a szervezőknek, vagy töröljük a diáinkat a konferencián használt számítógépről. Azt viszont jó tudnunk, hogy ha megosztjuk a diáinkat, „nyoma marad” az elhangzott gondolatoknak már az előadás anyagából megírt publikáció előtt is, így könnyebben hivatkozhatóvá válhatnak (lásd Fóris 2022 cikkét ebben a kötetben).

Az előadás elején mutatkozunk be, ha az elnök nem mutatott be. Ha nem első előadók vagyunk, és találunk kapcsolatot az előttünk szólókkal, nyugodtan rögtönözhetünk az előadás elején. Megteremthetjük a kapcsolatot a plenáris előadókkal vagy az előttünk szólók valamelyikével.

Az előadás elején mindig szerepeljen a kutatás célja, a kutatási kérdés vagy hipotézis, és az elméleti háttér (nevekkel és évszámokkal). Ha még senki nem foglalkozott a témánkkal, akkor egy emelettel feljebb lépünk, és a tágabb témába vezetjük be a hallgatókat, majd rámutatunk a kutatási űrre (*research gap*), amelyet mi kívánunk betölteni vagy csökkenteni. Mindig tisztázzuk, miről szól az előadás, mit akarunk mondani, mit állítunk, milyen szöveganyag alapján állítjuk ezt, vagy kinek a gondolatait fejlesztjük tovább, és ahhoz mit adunk hozzá. Ez hangozzék el az elején is, és a végén is.

Ha látjuk, hogy már kezdünk kifutni az időből, inkább térjünk rá az összefoglalásra, de ne akarjuk elhadarni a kimaradó részeket, mert ezzel akadályozzuk a következő előadót, hogy időben elkezdhesse az előadását, és elveszítjük a hallgatósággal való kapcsolatot is, már nem ránk figyelnek, hanem az órájukat nézik.

Ha előadásunk után van kérdés vagy hozzászólás, annak örüljünk. Ha a kérdés rosszindulatú, bár ez ritkán fordul elő (nem illik a játékszabályokba), akkor is köszönjük meg, és igyekezzünk általános problémává emelve a legjobb tudásunk szerint válaszolni rá. Ha valamire nem tudunk válaszolni, azt ismerjük be, és ígérjük meg, hogy utánanézzünk. Ha a hozzászóló valamelyik szakkifejezésünk használatát nem tartja megfelelőnek, gondoljuk át, hátha igaza van. Egy hozzászólás hosszú szakmai barátságunknak lehet kezdete, és publikációs lehetőségeinket is tágíthatja. Előadásunk után a szünetekben és a fogadáson is igyekezzünk szakmai ismereteket kötni (erről részletesebben ld. a *Hogyan hasznosíthatjuk a tudományos konferenciákat?* című alfejezetet).

Ha a konferencia anyaga nyomtatásban is megjelenik, az előadást lehetőleg azonnal le kell írni, vagy a meglévő vázlatot kiegészíteni, mert lényeges dolgok eshetnek ki az emlékezetből egy-két hónap alatt, és nehéz őket visszahozni, sokszor nem is lehet.

Néhány tanács a PowerPoint-prezentáció diáival kapcsolatban:

1. A prezentáció elején érdemes vázlatot adni arról, hogy miről fogunk beszélni.
2. Ne akarjunk túl sok mindent összezsúfolni egy diára.
3. Inkább kulcsszavakat írjunk, mint mondatokat.
4. A betűméret legalább 28-as legyen.
5. Ne használjunk keskeny betűket (például Arial Narrow), mert a betűk összefolynak, és messziről olvashatatlanok.
6. Ne használjunk az összes dián automatikusan megjelenő nagyméretű grafikai díszítőelemeket, mert akkor nem lesz hely a betűknek (például függöny egy színházi témáról szóló előadásnál az első dián jöhet, de ne menjen végig).
7. Minden diának a tetején legyen cím, hogy tudjuk, hol tartunk.
8. A címeket a dián is ugyanúgy decimáljuk, mint a tanulmányokban.
9. Ügyeljünk arra, hogy az legyen a dián, amit a címben megjelöltünk.
10. Az említett vagy hivatkozott szerzők neve mellett zárójelben mindig legyen ott az évszám.
11. Ha teljes mondatot vagy definíciót idézünk tőlük, akkor az évszám, utána kettőspont és oldalszám.
12. Ha valamiért a könyv vagy a tanulmány címét is fontosnak tartjuk, odaírható, de ha külföldi a szerző, ne fordítsuk le magyarra a címet (legfeljebb szögletes zárójelben) (vö. visszakereshetőségi elv).
13. Óvakodjunk a harmadlagos hivatkozásoktól, tehát olyan könyv, cikk stb. emlegetésétől, amely nem volt a kezünkben, vagy nem értünk hozzá elektronikusan, hanem csak az a szerző olvasta, akit mi olvastunk.
14. Minden jelenséget próbáljunk legalább egy nyelvi példával szemléltetni, amely tartalmazza a forrásnyelvi szót vagy mondatot és a célnyelvi szót vagy mondatot.
15. Ha videó- vagy hangfelvétellel illusztrálunk, az illusztráció ne legyen túl hosszú, előtte mondjuk meg, mire figyeljünk benne, utána mondjuk el, mit kellett volna észrevennünk benne.
16. A végén legyen ott az irodalomjegyzék, de azt már nem kell 24–28-as betűmérettel rátenni, hiszen arról nem fogunk beszélni, hanem az előadás írott változatába fog bekerülni, de megmutatja, hogy az előadásunk alapos szakirodalmi előkészítésen alapult.

6. Hogyan készítsük el a konferencia-előadás írott változatát?

A tudományos konferenciákon elhangzott előadásokat gyakran írásban is kiadják a konferencia után. Tudományos publikációnak csak a konferenciakötetben megjelent előadás számít. A konferencia-előadás írott változatának elkészítésekor elvégzendő munka mennyisége attól függ, milyen volt az előadás: kész előadás felolvasása vagy

félkész előadás, esetleg spontán előadás – vázlat, kiosztmány vagy PowerPoint-prezentáció segítségével. Tanácsaink az utóbbi esetre vonatkoznak, bár az is gyakran előfordul, hogy a kész előadáson is még dolgozni kell a konferencia után, például beledolgozni a prezentáció után kapott visszajelzéseket, tanácsokat, kiegészítéseket.

1. Alaposan el kell olvasni a szervezők útmutatóját (ha van ilyen). Az útmutató általában a határidőkre és a terjedelmi korlátokra vonatkozik, de előfordul, hogy részletes szerkesztési tanácsokat adnak.

2. Szigorúan tartsuk be a szervezők által megadott terjedelmi korlátokat. Ne akarjunk túl sok mindent bezsúfolni a szervezők által megadott terjedelembé, mert ennek a szervezők számára kedvezőtlen anyagi következményei lehetnek. Ha sokkal több a mondanivalónk, a rövid változatot adjuk le a konferenciakötet számára, és készítsünk el egy hosszabb változatot szakfolyóirat vagy tanulmánykötet számára.

3. Ne oldalban számítsuk ki a terjedelmet, hiszen 6 oldal kézirat lehet akár 10 nyomtatott oldal is, ha 3000 leütést zsúfolunk egy oldalra, vagy ha a táblázatok, ábrák esetében nem vesszük figyelembe, hogy kevesebb betűt tartalmaznak, de sok helyet foglalnak el.

4. Valószínűleg absztraktot kellett beküldenünk, hogy bekerüljünk a programba, ezért ennek az anyagát bele kell dolgozni az előadás írott változatába.

5. A bevezető általában át kell fogalmazni, hiszen sokszor más bevezető hangzik el egy élő konferenciahelyzet kontextusában (például bemutatkozás, csatlakozás az előző előadáshoz stb.).

6. A konferencia-előadás írott változatában a táblázatokhoz és a grafikonokhoz fűzött magyarázatokat részletesen ki kell fejteni, sokszor újra kell fogalmazni.

7. Ne helyezkedjünk arra az álláspontra, hogy a számok „magukért beszélnek”. Az adatokat, táblázatok, grafikonokat mindig értelmezni kell, és részletesen el kell magyarázni, mit látunk, lehetőleg a táblázatok és a grafikonok után.

8. Ellenőrizzük a hivatkozások pontosságát, a szövegben előforduló évszámokat vessük egybe az irodalomjegyzékkel.

9. Minden, a szövegben szereplő névre utalni kell az irodalomjegyzékben, de az előadás írott változatában kerüljük a túl sok hivatkozást.

10. Alapszabály: egyetlen név sem szerepelhet a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név sem szerepelhet az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben.

11. Beszélt nyelvi elemek ne kerüljenek bele az írott szövegbe. A konferencia légköre gyakran még tudományos előadás esetében is megenged lazább megfogalmazásokat, és mivel az előadónak élő kapcsolata van a közönséggel, rendszerint meg tudja ítélni, mennyire lehet informális. Az írott változatban viszont kerüljük a túlzottan familiáris megfogalmazásokat: például *pláne*, *naná*, *még csak ez kellett*, *több se kellett nekünk*, *problémás*, *ciki(s)* stb.

12. Előfordul, hogy a konferencián kifutunk az időből, és összefoglalásra már nem jut idő az előadásban – az írott változatban ezt pótolhatjuk.

13. A következő hibák szoktak előfordulni a közlésre leadott konferencia-előadásoknál:

- vázlat vagy PowerPoint-prezentáció leadása megírt előadás helyett;
- az előadáson kiosztott segédanyagok kihagyása az írásbeli változathoz, amelyek nélkül a tanulmány érthetlenné válik;
- az absztraktban elmondott tudnivalók kihagyása az előadásból, amelyek nélkül a tanulmány érthetlenné válik;
- pontatlan vagy hiányzó hivatkozások;
- más évszám a szövegben és az irodalomjegyzékben;
- túl sok hivatkozás;
- hiányzik a bevezetés;
- hiányzik az összefoglalás;
- nincs tagolás, nincsenek bekezdések, alfejezetek, alcímek;
- túl hosszú a szöveg;
- túl rövid a szöveg;
- fölösleges tartalomjegyzék;
- fölösleges absztrakt, ha ezt nem kérik a szervezők;
- túl hosszú (10 szónál hosszabb) a cím;
- automatikusan formázott elemek bennhagyása, amelyeket a szerkesztők nem tudnak kitörölni.

7. Hogyan írjunk tanulmányt?

Mindig alaposan tanulmányozzuk azt a folyóiratot, amelyben közölni akarjuk tanulmányunkat. Minden folyóiratnak van stíluslapja, ha nem követjük, már emiatt könnyen visszautasíthatják a beküldött kéziratot. A stíluslapok általában a tanulmányok, konferenciabeszámoló, recenziók maximális terjedelmét is megszabják, ezt sem illik túllépni.

Ha egy fordításról szóló tanulmányt a *Fordítástudomány* című folyóiratban szeretnénk megjelentetni, a bevezetőben ne a fordítás fontosságára és a globalizációra hivatkozzunk, inkább a szűkebb téma addigi kutatásának áttekintésével indítsunk.

Ha tanulmányunkat más folyóiratnak (*Alkalmazott Nyelvtudomány, Modern Nyelvtanítás, Magyar Nyelvőr* stb.) küldjük el, akkor alaposan lapozzuk át vagy nézzük meg az interneten az utóbbi folyóiratszámokat, és tájékozódjunk, milyenek náluk a szokások. Az *Alkalmazott Nyelvtudományban* például szükséges angol absztrakt a cikk elején, a *Magyar Nyelvőrben* a cikk végén.

Mindegyik folyóiratnak mások a hivatkozási szabályai. Már sokan követik itthon is valamelyik nemzetközileg elfogadott hivatkozási rendszert, például az APA (*Publi-*

cation Manual of the American Psychological Association) állandóan megújuló, most éppen a 7. változatnál tartó hivatkozási rendszerét, de ez korántsem általános.

A tanulmányt próbáljuk világosan felépíteni, legyen bevezetés, tárgyalás és összefoglalás. A tárgyalásban legyen benne a kutatási cél, az elméleti háttér, a kutatási kérdés, a hipotézis, a korpusz részletes bemutatása, a vizsgálat módszerei és az eredmények.

Az alábbiakban a *Fordítástudomány* útmutatója alapján adok néhány tanácsot azoknak, akik ott szeretnének publikálni. Egyébként minden számban megtalálható a szerzői útmutató, amely állandóan frissül.

1. A tanulmányok terjedelme 10-15 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
2. A recenziók terjedelme 5-7 oldal.
3. Minden tanulmánynak 200 szavas angol és magyar absztraktja legyen 5 kulcsszóval.
4. A cím ne legyen hosszabb 10 szónál.
5. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
6. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármás mélységig).
7. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítsuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
8. Minden bekezdés legalább öt-hat mondatból álljon, és egy gondolati egységet tartalmazzon. Rövid, egymondatos bekezdések ne legyenek.
9. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem a szövegszerkesztő vonalzóján az első sor kezdési helyét szabályozó csúszka elhúzásával, illetve ügyeljünk arra, hogy minden bekezdésnél ugyanakkora legyen ez a behúzás. A címek utáni első bekezdésnél, táblázatok és ábrák alatt nincs behúzás, máshol mindenütt van.
10. Minden hivatkozott név mellett legyen évszám.
11. Ha szó szerint idézünk, oldalszám is legyen (előtte kettőspont).
12. A 40 szónál hosszabb idézeteket balról indentáljuk, utána következzen a hivatkozás oldalszámmal, és nem kurziválunk.
13. Az elkülönített nyelvi példákat balról indentáljuk, és folyamatosan számozzuk. A szám gömbölyű zárójelben legyen.
14. Az eredeti nyelvű példa (1), a fordításai (1a), (1b) számot kapjanak.
15. A nyelvi példák végén hivatkozzunk a korpuszra. A legegyszerűbb beszámolni a szövegeket FNYSZ 1, FNYSZ, 2, CNYSZ 1, CNYSZ 2, de a szerző és a fordító neve is megfelel, ha a végén a *Források* címszó alatt megkapjuk az adatokat.
16. A szövegen belüli nyelvi példákat kurziváljuk.
17. Aláhúzást ne használjunk, csak végső esetben például akkor, ha nyelvi példakon belül több különböző kiemelésre van szükség és a többi eszközt (kurziválás, vastagítás) már kimerítettük, vagy esetleg akkor, ha egy szónak csak egy részét kívánjuk kiemelni.
18. Minden ábrának és táblázatnak legyen száma és címe, az ábra vagy a táblázat fölött, és ezekre az ábrákra és táblázatokra a szövegben megfelelő helyen hivatkozzunk.

19. Az ábrákhoz, táblázatokhoz, nyelvi példákhoz mindig fűzzünk magyarázatot, előttük és utánuk is.
20. Az irodalomjegyzékben minden hivatkozott névnek szerepelnie kell.
21. Az irodalomjegyzékben csak a hivatkozott neveknek szabad szerepelniük.
22. A szerkesztett köteteknél (például konferenciakötetek) mindig tüntessük fel a szerkesztő vagy szerkesztők nevét az In: után.
23. A nyelvi példák forrását külön jegyzék tartalmazza.
24. A lábjegyzeteket általában kerüljük, csak akkor használjuk, ha a támogatót kell megjelölni.

8. Hogyan hivatkozunk?

A fordítástudományban a hazai és a nemzetközi folyóiratok egyaránt a *Name and Date* rendszert használják, ami azt jelenti, hogy a tanulmányban a szerző neve mellett zárójelben van az évszám, pontos hivatkozás esetén az oldalszám is. Ennek megfelelően az irodalomjegyzékben a nevek abc-rendben következnek egymás után, és utánuk mindjárt az évszám következik. Ezután következik a könyv vagy tanulmány címe, majd a megjelenés helye és a kiadó. Monográfia esetén a könyv címét kurzíváljuk, tanulmánykötetben vagy folyóiratban megjelent cikk esetén a tanulmánykötet vagy a folyóirat címét. Itt most csak egy-egy példát adok arra, hogyan hivatkozunk monográfiára, tanulmánykötetben megjelent tanulmányra, folyóiratban megjelent tanulmányra, valamint az interneten elérhető könyvekre, tanulmányokra.

1. Hivatkozás monográfiára: Baker, M. 1992. *In other words*. London: Routledge.
2. Hivatkozás folyóiratban megjelent tanulmányra: Szabó Cs. 2020. Empirikus kutatások és gyakorlati tapasztalatok a konzekutív jegyzetelés technikájában. *Fordítástudomány* 20. évf. 1. szám. 86–104.
3. Hivatkozás tanulmánykötetben megjelent tanulmányra: Gile, D. 2000. Issues in Interdisciplinary Research into Conference Interpreting. In: Englund-Dimitrova, B., Hyltenstam, K. (eds) *Language Processing and Simultaneous Interpreting*. Amsterdam: Benjamins. 89–106.
4. Hivatkozás interneten elérhető könyvre: Csontos N., Dér Cs. I. 2018. *Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó. Elérhető: http://www.kre.hu/ebook/images/CsontosNora_DerCsilla_web.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)

Ha valamit az interneten olvastunk, ugyanúgy névvel, évszámmal, címmel és oldalszámmal hivatkozunk rá, csak a végére írjuk oda az internetes elérhetőséget, és azt, hogy mikor töltöttük le. Újabban a folyóiratok szerkesztői a hivatkozott művek DOI azonosító

számának (*Digital Object Identifier*) feltüntetését is megkövetelik a szerzőktől, hogy az olvasók könnyebben hozzáférhessenek az online olvasható művekhez. Érdemes tudni, hogy nem csupán az utóbbi pár évtizedben megjelent cikkek és könyvek rendelkezhetnek DOI számmal, hanem a régebbi művek is, mert visszamenőleg is elláthatják őket DOI azonosítóval (részletesebben lásd Kiszl és Winkler 2022 ebben a kötetben).

Ha a kiadónak nincs ellene kifogása, közzétehetjük tanulmányunkat olyan tudásmegosztó portálokon, mint amilyen a ResearchGate vagy az Academia.edu. Ezek a portálok azt is elősegítik, hogy mi könnyebben hozzájussunk a szükséges szakirodalomhoz, de ügyelni kell, hogy amikor a felhasznált művek hivatkozását megadjuk a tanulmányunk irodalomjegyzékében, akkor ne a ResearchGate-en vagy az Academia.edu-n található linket adjuk meg, hanem a mű eredeti hivatalos publikációs adatait közöljük (a portálokról bővebben lásd Kiszl és Winkler 2022 ebben a kötetben).

9. A doktori értekezés megírása

Mire sor kerül a doktori értekezés megírására, már legalább három tanulmányunk megjelent folyóiratban vagy tanulmánykötetben, és felkerültek az MTMT-be is (Magyar Tudományos Művek Tára). Innen kell ugyanis kinyomtatni a publikációs jegyzéket a nyolcadik félév végén az abszolutóriumhoz. Tehát a csak „megjelenés alatt” álló tanulmányok nem számítanak bele a háromba, akkor sem, ha a tanulmánykötet vagy a folyóirat szerkesztője igazolja, hogy a kéziratot közlésre elfogadták. Ha valaki jól tervez, ez a három tanulmány már része lehet a dolgozatnak, tehát amikor nekiül megírni az értekezést, nem kell nulláról indulnia. Ha olyan részt akarunk közölni a dolgozatban, amely társszerzős tanulmányból származik, természetesen hozzájárulást kell kérni a másik szerzőtől.

A jó tervezéshez sok mindent figyelembe kell venni. A konferencia-előadások tervezésénél fontos információ, hogy a konferencia anyagait a szervezők szándékosan-e írott formában is megjelentetni, illetve válogatott tanulmánykötetet terveznek-e kiadni, vagy minden előadás belekerülhet. Ezenkívül annak is utána kell nézni, hogy a konferencia után mennyi idővel szokták a szervezők a konferenciakötetet megjelentetni, hiszen ez pár hónaptól több évig is eltarthat.

Az egyes folyóiratok szerkesztősége is más-más időbeosztással dolgozik, így egy tanulmány beküldése előtt érdemes utánanézni, hogy általában mennyi idő telik el a beadás és a publikálás között. A folyóirat-választást az is befolyásolhatja, hogy a doktori iskola szabályzata megköveteli-e a minősített folyóiratban történő publikációt (például Q1-Q4 besorolásút, lásd Kiszl és Winkler 2022 ebben a kötetben).

Ugyancsak segít az értekezés végső megformálásában a munkahelyi vita, amelyre három hónappal az értekezés leadása előtt kerül sor. A munkahelyi vitáról a 11. alfejezetben lesz szó részletesebben, itt most csak annyi a fontos, hogy az előpoppensek kritikai megjegyzéseit a végső változat kialakításában figyelembe kell venni. Fontos szempont ugyanis a nyilvános védésen, hogy mennyiben dolgozta be a jelölt

az előopponensek javaslatait. A témavezetőnek ilyenkor is nagy szerepe van, hiszen nem biztos, hogy a doktorandusz hallgató a helyén tudja kezelni a bírálatokat. Az is a párbeszéd játékszabályaihoz tartozik, hogy a jelölt ilyenkor egyeztethet-e, konzultálhat-e az opponenssel (vö. Seidl-Pécs és Mány 2020, 2021).

A disszertációval kapcsolatos követelményeket a doktori iskolák szabályzatai tartalmazzák. A Nyelvtudományi Doktori Szabályzata³ leszögezi, hogy „a disszertáció elmélyült – és a témavezető mindenkor támogatásával végzett – egyéni kutatómunka eredménye, amely eredeti tudományos következtetéseket tartalmaz.” A szabályzat rendelkezik a disszertáció terjedelméről is, amely 15 szerzői ív (600 ezer karakter) kb. 225 oldal, minimális terjedelme pedig 9 szerzői ív (360 ezer karakter), azaz 135 oldal. A terjedelemben nem számít bele a tartalomjegyzék, az irodalomjegyzék, és egyéb szemléltető anyagok. A szabályzat iránymutatásként a következő formai paramétereket jelöli meg: Times New Roman betűtípus, 12 pontos betűméret, másfeles sorköz, lábjegyzet az oldalak alján folyamatos számozással, a margó mérete bal oldalon 3 cm, a jobb oldalon 2,5 cm.

A borító és a címlap javasolt mintáját a 1. ábra tartalmazza:

1. ábra

A doktori értekezés borítójának és címlapjának mintája⁴

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ	Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
CÍM	Doktori Disszertáció
NÉV	Név
	Cím
	DOI azonosító
	A Doktori Iskola neve: A Doktori Iskola vezetője: A Doktori Program neve: A Doktori Program vezetője: A bizottság tagjai és tud. fokozatuk: A témavezető és tud. fokozata:
20..	Budapest, 20..

³ www.btk.elte.hu/dstore/document/1351/NyDI_szabalyzat_2019_marcius_MAGYARUL1.pdf

⁴ <https://www.btk.elte.hu/phd/disszertacio>

A doktori értekezés címválasztása tükrözze a kutatás valós tárgyát. Ami a címben szerepel, az legyen az értekezés fő témája, amely egyértelműen jelenjen meg a tartalomjegyzékben is. Érdeemes úgy gondolkodni, hogy mi vezetjük az értekezés olvasóját, és el kell érniük, hogy könnyen tájékozódhasson a témában. Ne hagyjuk, hogy az opponens – mint az értekezés olvasója – saját maga próbálja meg kislabizálni, hogy miről is szól az értekezés. Amennyiben ezt a doktori iskola előírásai lehetővé teszik, az értekezés címén még a kutatás előrehaladásakor lehet módosítani.

A címlap után a tartalomjegyzék következik, amely az alfejezeteket és oldal számukat is tartalmazza lehetőleg maximum 3-as mélységű decimálással. Azt tanácsoljuk, hogy az értekezés fő fejezeteit mindig új oldalon kezdjük, nagybetűvel és középre zárva. Itt lehet egy-két fokozattal nagyobb betűtípust alkalmazni, egyébként az értekezés egészében ne váltogassuk a betűméreteket, és a decimált alcímeket csak vastagítsuk.

A bevezető fejezetben fejtsük ki a kutatás célját, háttérét, előzményeit. Itt röviden lehet említeni a főbb kutatási kérdéseket, de ezekre vissza kell majd térni. Ezután következik a szakirodalmi háttér áttekintése, itt kell leírni, hogy milyen kutatások folytak korábban a választott területen, és melyek a még feltáratlan területek, hol tapasztalható kutatási űr. Mivel a fordítástudomány interdiszciplináris tudományterület, az elméleti alapok kifejtésekor mindig több tudomány eredményeire támaszkodunk. A saját kutatás ismertetését sokszor két-három ilyen fejezet előzi meg. Ha például valaki azt kutatja, hogyan változik a szöveg kohéziója és koherenciája a fordításban, alapos szövegnyelvészeti bevezetésre van szükség. Ha valaki mindezt a gépi fordításban kutatja, akkor a gépi fordítással kapcsolatos fejezetre is szükség van. Ha valaki ezt még a fordítóképzéssel is összeköti, akkor a fordítási kompetenciákról szóló fejezet sem nélkülözhető. Ezeket az elméleti bevezető fejezeteket természetesen úgy kell megírni, hogy csak a releváns előzményekről írjunk, melyekre tényleg támaszkodunk a dolgozatban, és azokat is kritikával kezeljük.

Az adott területen végzett korábbi kutatásokat és azok eredményeit érdemes egy táblázatban is összefoglalni, mivel így átláthatóvá és könnyen befogadhatóvá tesszük a kutatási előzményeket. Ez a táblázat természetesen tartalmazhatja egyrészt azokat a korábbi kutatásokat, amelyekre valóban építünk, másrészt felsorolhatjuk a kutatásunk szempontjából kevésbé releváns korábbi kutatásokat is, így bizonyítva, hogy ismerjük a terület eddigi eredményeit.

A korábbi kutatások kritikai összegzése mellett azonban a saját elméleti háttérünk kidolgozására is szükség van: a korábbi kutatások mely elemeit tartjuk elfogadhatónak, miket módosítanánk, és hogyan épül fel a saját elméleti keretünk. Ehhez szükség van a saját definíciók megalkotására is, hiszen ha nem definiáljuk a kutatás tárgyát, az alapok maradnak ki az építkezésünkből.

Ezután kezdhetünk hozzá a saját empirikus kutatásunk bemutatásához. A kutatási célt már a bevezetőben kifejtettük, még a szakirodalmi áttekintés előtt. Erre érdemes itt visszatérni, és részletesen bemutatni a kutatási kérdéseket és a hipotéziseket

(lásd Károly 2022 ebben a kötetben). A pontosan megfogalmazott (releváns és hasznosítható) kutatási cél, az ehhez kapcsolódó kutatási kérdések és a kutatási kérdések megválaszolását segítő kutatási módszerek szoros egységben kell hogy álljanak. Az alkalmazható kutatási módszert befolyásolja a kutatási korpusz mennyisége és minősége is, azaz tudnunk kell, hogy adott kutatási módszer használata milyen típusú és milyen mennyiségű adat feldolgozásához alkalmazható.

A kutatás módszereit nagyon alaposan ki kell fejteni. A szövegtörzset, amelyen a kutatást végeztük, minden szempontból jellemezni kell. Ha interjún vagy kérdőív felmérésen alapul a kutatásunk, nagyon alaposan le kell írni a kérdőív szerkesztésének elveit, menetét, és az interjúk készítésének körülményeit (erről lásd bővebben a jelen kötetben Eszenyi 2022). Ha előtte próbakutatást végeztünk, annak a módszereit is ki kell fejteni. Ha a dolgozat többféle kutatást egyesít, mindegyiket részletesen kell jellemezni, külön kitérve a kontrollkutatásokra. A kutatási módszereket úgy kell leírni, hogy egy másik kutató megismételhesse kutatásunkat. Ügyeljünk a kutatások meghatározó alapelveire: érvényesség, megbízhatóság és megismételhetőség (lásd bővebben Károly 2022 ebben a kötetben). A próbakutatás elvégzése fontos lépés a kutatás menetében, hiszen előfordulhat, hogy ennek alapján pontosítani vagy módosítani kell a tervezett kutatást. Érdekes minden empirikus kutatást először kisebb korpuszon vagy néhány interjúalanyon kipróbálni, mivel mindig adódhatnak váratlan kihívások, amelyek addig elkerülték a figyelmünket.

Ezután következik a leírt módszerrel vagy módszerekkel kapott adatok elemzése. Az elemzést érdemes a kutatási kérdések megválaszolása szerint felépíteni, akár külön fejezetet szentelve mindegyiknek. Az eredmények közlésénél fontos, hogy minden ábrát és táblázatot meg kell magyarázni. Az eredményeket nem elég közölni, vagy egyszerűen leírni, mit látunk a táblázatban. Az eredményekről értekezni kell, értelmezni őket, lehetőleg reflektálva más korábbi kutatásokra, illetve a szakirodalmi fejezetekben bemutatott elméletekre. Kerüljük a szubjektív vagy megalapozatlanul általánosító megállapításokat.

Bár formai kérdés, hogy minden táblázatnak és ábrának legyen száma és címe, mégis fontos, mert így kell rájuk hivatkozni. A fordítástudományi értekezésekben gyakran szerepelnek többnyelvű példák, amelyeket folyamatosan kell számozni (nem fejezetenként újratekenni). Az eredeti szöveg legyen az (1), a különböző nyelvű fordítások az (1a), (1b), (1c). A nyelvi példák végén mindig szerepeljen az utalás a nyelvi példa forrására, amit aztán a források jegyzékében feloldunk, azaz részletesebben kifejtünk. Angol nyelvű cikkeknel a magyar példák esetében, mindjárt a példa alatt illik angol nyelvű szó szerinti fordítást adni.

A kutatási eredmények összefoglalásakor vissza kell térni a kutatási kérdésekre és hipotézisekre. Le kell írni, hogy a kérdések közül melyikre kaptunk választ, és melyikre nem. Melyik hipotézist igazolta a kutatás, és melyiket nem. Ha nem igazolja a kutatás valamelyik hipotézisünket, az is kutatási eredménynek számít.

Az értekezés végén fel kell sorolni az értekezés új eredményeit, és a vizsgált adatok alapján megállapításokat is kell tenni („*making claims*”, lásd Williams és Chesterman 2002). Nem elég, hogy a hipotézisemet igazolták-e az adatok vagy nem, arra is szükség van, hogy mit állapítottam meg. Ezek azok a megállapítások, melyekkel beírjuk magunkat a tudományterületünk történetébe, amire később majd úgy lehet hivatkozni, hogy *XY doktori értekezésében megállapította, hogy...* Ezt az értekezés írója saját magáról szerényebben fogalmazza meg például így *A vizsgált adatok alapján megállapítottam, hogy*

Az értekezés új eredményei címszó alatt pontokba szedve fel kell sorolni a főbb megállapításokat, de a megállapítások előtt lehet eredménynek tekinteni az új téma felvetését, vagy egy régi téma újszerű vizsgálatát is, sőt a vizsgálat interdiszciplináris jellegét is.

1. Magyar vonatkozásban elsőként írtam le...
2. Elsőként vettem egybe...
3. Elsőként hoztam létre automatikusan elemezhető korpuszt (bizonyos témában, nyelvpárban)...
4. Elsőként vállalkoztam arra, hogy a ... (például zenetudomány) eredményeit a fordítástudományban felhasználjam
5. Elsőként vezettem be a ... terminust (itt fontos a definíció!).
6. A vizsgált adatok elemzése alapján kimutattam, hogy...
7. Megállapítottam, hogy...

Az értekezés végén ki kell térni az eredmények használhatóságára (például a fordítói gyakorlatban vagy a fordítás oktatásában), és kitekintésként érdemes kifejteni, milyen további kutatási kérdéseket vet fel az elkészült értekezés.

Az irodalomjegyzékről már beszéltünk az előző fejezetekben, a lényeg az, hogy egyetlen olyan név se szerepeljen a dolgozatban, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és egyetlen olyan név se szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a dolgozatban. A fordítástudományi dolgozatoknak jelenleg a *Fordítástudomány* című folyóirat hivatkozási rendszerét kell követni, amely az interneten szabadon elérhető⁵. Az angol nyelvű értekezések készülhetnek az APA (*Publication Manual of the American Psychological Association*) 7. hivatkozási rendszere alapján.⁶

Az értekezés végén szokás megadni a táblázatok és az ábrák jegyzékét. A függelékben lehet közölni a szövegmintákat, adatgyűjtő eszközöket, kérdőíveket vagy mintainterjúkat. A teljes kutatási anyag közlését a doktori értekezések kb. 200 oldalas terjedelme nem teszi lehetővé. Régebben szokás volt CD mellékletben megadni a kutatás anyagát, ma már azonban a gépek nagy része nem tud CD-t olvasni. Ügyeljünk arra, hogy a függelékben közölt szövegek, kérdőívek is rendezett külalakkal kerüljenek

⁵ <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud>

⁶ <https://apastyle.apa.org>

be az értekezésbe. Az értekezés tartalmazhat terminusjegyzéket is, mely az értekezésben szereplő és a témához szorosan kapcsolódó fordítástudományi terminusok definícióját, és az értekezés írója által bevezetett új terminusok definícióját tartalmazza. Ezt elhelyezhetjük a függelékben is, de tehetjük a dolgozat elejére is a saját elméleti megközelítésünk kifejtésénél is, különösen akkor, ha új terminusokat vezetünk be, vagy módosítjuk már régebben bevezetett terminusok definícióját.

A doktori értekezés tudományos mű, ezért nyelvi megformálását illetően törekedni kell a magyar tudományos nyelvhasználat normáinak betartására a terminológia, a regiszter és a nyelvhelyesség terén. Kerüljük a túlzottan bonyolult, illetve túlzottan köznyelvi megfogalmazást, a szóbeliségre jellemző fordulatokat, törekedjünk a világos gondolatmenetre és mondatszerkesztésre, valamint a helyesírási szabályok betartására. Amennyiben szükségesnek érezzük, kérjünk fel korrektort a szöveg ellenőrzésére, aki kijavítja a helyesírást, hogy dolgozatunk biztosan megfeleljen a Nyelvtudományi Doktori Iskola elvárásainak.

A doktori értekezés megírásakor a doktorandusz sokszor nem tudatosítja, hogy neki valójában minden előzetes tapasztalat nélkül gyakorlatilag egy tökéletes könyvet kell előállítania borítóval, címlappal, tartalomjegyzékkel, áttekinthető fejezetbeosztással, ábrákkal, táblázatokkal, szabályos irodalomjegyzékkel, csak annyi a különbség, hogy mögötte nem áll kiadó, nem áll kézirat-előkészítő, és ha kiadja kezéből a diszsertációt, azon már nem tud változtatni, mert felkerül az Országos Doktori Tanács honlapjára,⁷ és azon keresztül különböző elektronikusan elérhető tárhelyekre, például az Eötvös Loránd Tudományegyetem Digitális Intézményi Tudástárába, az EDIT-be.⁸ Ennek a feladatnak a sikeres megvalósításához kulcsfontosságú segítséget jelent a témavezetővel történő folyamatos kapcsolattartás és konstruktív közös munka (lásd Seidl-Pécs 2022 a jelen kötetben). Ugyancsak hasznos ebből a szempontból a programban korábban született disszertációk tanulmányozása, melyek nyomtatott formában olvashatók a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék könyvtárában,⁹ online formában pedig – néhány kivételtől eltekintve – az EDIT-en.

10. Tanácsok a doktori értekezés téziseinek megírásához

A doktori értekezés téziseinek megfogalmazását kétféleképpen lehet megközelíteni: (1) A disszertáció tartalma tömörítve, azaz a fejezetek rövid összefoglalása. Ez a kevésbé elegáns módszer. (2) Külön a tézisek számára megfogalmazva: a kutatás célja, a kutatási kérdések, hipotézisek, a kutatás elméleti háttere, korpusza, a kutatás módszere, a kutatás eredményei, az új eredmények felsorolása, az eredmények elméleti és gyakorlati haszna. Ez az elegánsabb módszer Különösen nagy hangsúlyt

⁷ <https://doktori.hu/index.php?menuid=100&lang=HU&cid=247>

⁸ <https://edit.elte.hu/xmlui/>

⁹ <https://languages.elte.hu/konyvtar>

kell helyezni a dolgozat új eredményeinek megfogalmazására. Legyenek benne ilyen konkrét megállapítások: *A szerző a vizsgált anyag alapján megállapította, hogy [...] Az új eredmények között lehet megemlíteni azt is, ha valaki magyar vagy nemzetközi vonatkozásban elsőként vizsgál meg egy kérdést, elsőként vet fel egy problémát, de a megállapítások az új eredmények felsorolásakor nem nélkülözhetők. Lehetőleg pontokba szedve (bővebben lásd a doktori értekezés megírásáról szóló 9. alfejezetet).*

Néhány tanács a tézisek megszerkesztésével kapcsolatban:

1. Ha a tézisek elején hipotéziseket állítunk fel, azokra a végén vissza kell térni.
2. Ha a tézisek elején kutatási kérdéseket tettünk fel, azokra a végén válaszolni kell.
3. A tézisek végén pontokba szedve fel kell sorolni az új eredményeket.
4. A tézisek (akárcsak a dolgozat) általában első, második és harmadik fokozatú alcímeket tartalmaznak. Ezeket ne betűtípussal vagy betűmérettel különítsük el, hanem decimálással.
5. A tézisekben éppen úgy névvel és évszámmal hivatkozzunk az idézett szerzőkre, mint a dolgozatban.
6. A tézisek végén az irodalomjegyzék címe ez legyen: *A tézisekhez felhasznált irodalom jegyzéke.*
7. A tézisek végén adjuk meg a saját művek jegyzékét: az írásban megjelent publikációk és a konferencia-előadások külön-külön szerepeljenek.
8. A publikációknál csak a dolgozat témájával kapcsolatos műveket illik megadni, de ezt lehet tágan értelmezni, ha valaki a tolmácsolás vagy a fordítás valamelyik szűkebb témájával foglalkozik, beírhatja a fordítással vagy tolmácsolással kapcsolatos egyéb publikációit is. Ha valaki jogász vagy közgazdász képzettséggel jön a programunkba, akkor jogi és közgazdasági témájú cikkei természetesen nem vehetők fel erre a listára.
9. A nyomtatásban megjelent konferencia-előadás tehát kétszer szerepelhet, egyszer a publikációk között (oldalszámmal) és egyszer az előadások között a konferencia pontos címével, időpontjával, előtte pedig álljon a következő: Elhangzott: [...]
10. A fordítástudományi dolgozatok esetében mindig felmerül a kérdés, hogy a szerzők beírhatják-e az általuk készített fordításokat is, mert a Nyelvtudományi Doktori Iskola szabályzata a fordítást nem tartja önálló tudományos publikációnak, ami érthető is. Tehát a fordítások nem helyettesítik a tanulmányokat, de nem kifogásolható, ha valaki a tanulmányok és a konferencia-előadások után, külön címszó alatt felsorolja a nyomtatásban megjelent, könyvkiadónál publikált szép-irodalmi vagy tudományos fordításait is.
11. A terjedelem szabadon kezelhető (bár néhol szerepel a 10–15 oldal, még nem lett baj abból, ha hosszabb lett).

A téziseket magyarul és egy szabadon választott idegen nyelven kell leadni, kisméretű téziszüzet formájában. Az idegen nyelv nemcsak angol lehet, hanem a téma jellegének megfelelő más idegen nyelv is. Kisebbségi eltérések a két szöveg között lehetnek.

Érdemes több téziszüzetet csinálni, és kb. 20 magyar nyelvű kisméretű téziszüzetet felretenni a nyilvános védésre, és helyben kiosztani. Online védés esetén természetesen nincs kiosztás, de ott a meghívóval együtt a téziseket is ajánlatos előre kiküldeni a résztvevőknek.

11. Hogyan értékeljük egy disszertációt a munkahelyi vitán?

A doktori értekezések nyilvános vitáját rendszerint munkahelyi vita előzi meg. A munkahelyi vitára három opponens olvassa el az értekezést. Két oktató, akik közül az egyik lehetőleg egy másik intézmény képviselője, és egy PhD-hallgató. A munkahelyi vitáról jegyzőkönyv készül, melynek része a három opponensi véleményen kívül a jelölt válasza és a programvezető értékelése is arról, hogy az opponensek javaslatainak hasznosítása alapján elkészülhet-e az értekezés a megszabott határidőre.

A munkahelyi vitán azt szoktuk kérni az opponensektől, hogy ne dicsérjék a dolgozatot (vagy csak röviden), hanem inkább a konkrét kritikai megjegyzésekre koncentráljanak, és mondják meg, pontosan milyen változtatásokat javasolnak. A jelölt ott helyben válaszol az opponenseknek, egyetérthet a kritikai megjegyzéseikkel, de meg is védheti a maga álláspontját.

Mivel nincs mindenkinek gyakorlata az opponensi vélemények írásában, ráadásul az egyik opponens PhD-hallgató, aki még nem is készítette el a saját dolgozatát, hasznos lehet, ha adok néhány szempontot az értékeléshez.

Először nézzük a tartalmi szempontokat:

1. Világos-e a kutatási cél? Esetleg van tágabb és szűkebb cél?
2. Van-e elméleti háttér, ki az a négy-öt név, akire támaszkodik?
3. Vannak-e kutatási kérdések?
4. Megalapozottak-e a hipotézisek?
5. Milyen pontos a kutatás adatbázisának leírása? (Hány szöveg, hány mondat, hány kísérleti személy, hány megkérdezett stb.)
6. Milyen alapos a kutatási módszerek leírása? Hány oldal?
7. Milyen hosszú és hány fejezetből áll a bevezetés, és mikor tér rá a szerző a saját kutatásainak ismertetésére? Hány tudományterületet tekint át, mielőtt rátér a saját kutatásaira? Hány oldalnyi anyag tekinthető a saját kutatás bemutatásának?
8. Vannak-e új eredményei? Vannak-e új terminusai?
9. Megfogalmazza-e pontosan az eredményeket, definiálja-e pontosan a terminusokat?
10. Állít-e valamit, tesz-e kijelentéseket a fordítás eredményéről, funkciójáról vagy folyamatáról a saját kutatásai alapján? (Ilyesmire gondolok, mint például:

A vizsgált anyag alapján kijelenthetjük, hogy az újrafordítások oka a régi fordítások nyelvének elavulása.)

11. Visszatér-e a kutatási kérdésekre az összefoglalásban?
12. Visszatér-e a hipotézisekre az összefoglalásban?
13. Felsorolja-e az új eredményeket? Tesz-e megállapításokat?
14. Van-e haszna a kutatásnak? Alkalmazhatók-e az eredmények az oktatásban és a fordítói gyakorlatban?

Ezután a formai szempontok felsorolása következik.

1. Minden szövegben szereplő név benne van-e az irodalomjegyzékben, és minden irodalomjegyzékben szereplő név benne van-e a szövegben?
2. Szabályos-e az irodalomjegyzék (*Name and Date* rendszer ld. *Fordítástudomány*)? Ha más szabványt használ, abban következetes-e?
3. Van-e címe és száma a táblázatoknak és az ábráknak?
4. A táblázatok és az ábrák számát használja a hivatkozásokhoz? Vagy inkább a „fenti” és az „alábbi” táblázat megjelölést?
5. Hogyan kezeli az elkülönített nyelvi példákat? Folyamatosan számozza őket? Van-e minden nyelvi példa végén forrásmegjelölés?
6. Az irodalomjegyzék után van-e forrásjegyzék, megtudjuk-e, hogy a korpusz miből áll?
7. Magyarul idéz vagy idegen nyelven? Esetleg mindkettőt megtaláljuk? Feltünteti-e a fordító nevét a lefordított idézeteknél?
8. Betartja-e a 40 szónál hosszabb idézetek elkülönítését?
9. A címek megegyeznek-e a tartalomjegyzékben és a dolgozatban? Hányas decimálásig megy el az alcímekben? Vastagítja-e az alcímeket?
10. Egyéb kritikai megjegyzések.

Ezek látszólag apróságok, de jó, ha a dolgozat végleges változata már formailag is szabályszerűen készül, és nem a végleges változat leadása előtt kell újraszámolni a példákat, címet adni az ábráknak és táblázatoknak, és a jelölt nem a nyilvános védeken találkozhat azzal a kifogással, hogy több szerző, aki szerepel a szövegben, nem szerepel az irodalomjegyzékben, vagy fordítva.

Végül azt kérjük a dolgozat bírálótól, hogy világosan fogalmazzák meg, akár pontokba szedve, mely helyeken kellene változtatni, kihagyni vagy kiegészíteni, szerkezetet alakítani, például fejezeteket felcserélni stb. A bírálónak nem dolga a helyesírási hibák kijavítása, ha valaki észrevesz és felsorol elütéseket vagy helyesírási hibákat, azt felolvasni nem kell, de az írásbeli vélemény végén fel lehet sorolni őket, és a jelölt hálás lesz érte.

12. A doktori értekezés nyilvános vitája

A nyilvános vitára az értekezés beadása után két-három hónappal kerül sor, attól függően, hogy az opponensek mennyi idő alatt készítik el a véleményüket. A nyilvános vita célja, hogy a bizottság és a megjelent közönség eldöntse, vajon a jelölt – értekezése alapján – méltó-e a doktori cím viselésére. Tehát a nyilvános vitában mindenki felszólalhat, vagy ha nem tud megjelenni, írásban is elküldheti véleményét, amelyet a jegyzőkönyvhöz csatolni kell.

A bírálóbizottság tagjai a két opponensen kívül az elnök, a titkár (ő vezeti a jegyzőkönyvet) és egy tag, valamint két póttag. Ha a póttagok közül valaki nem tud megjelenni, a bizottság hattagú vagy öttagú is lehet. Ha valamelyik opponens nem tud jelen lenni, véleményét a titkár is felolvashatja.

Az elnök a bizottság tagjainak bemutatása után átadja a szót a titkárnak, aki felolvassa a jelölt életrajzát, majd az elnök megkérdezi a jelöltet, akarja-e ismertetni a téziseit. Erre a jelölt igennel és nemmel is felelhet. Mindkettőnek megvannak az előnyei és a hátrányai. Ha nem kívánja, annak az az előnye, hogy gyorsabban zajlanak az események, de hátrány az, hogy a jelöltnek nincs alkalma bemutatkozni, és akkor fog először megszólalni, mikor az opponensi véleményekre előre megírt válaszát felolvassa. Az is hátrány lehet, hogy nem mindenki olvassa el előtte az értekezést vagy a téziseket, és a hallgatóság számára csak lassan derül ki, miről van szó. Ha viszont kívánja, akkor vigyázni kell, hogy ne olvasson leírt szöveget, ne kezdjen bele a tézisek száraz, hosszadalmas, netán vetítéssel kísért ismertetésébe, hanem maximum öt percben, szabad előadásban és problémacentrikusan vezesse elő a témát, hogy a hallgatóság is megtudja, miről fog hallani, esetleg vitatkozni a következő egy-két órában.

A tézisek ismertetése után következnek az opponensi vélemények, melyeket a mostani szokás szerint felolvasnak. A felolvasás tempójától és az opponensi vélemény szerkesztésétől függően a vélemény lehet könnyebben vagy nehezebben követhető. Általában kétféle szerkezetű opponensi vélemény van. Van olyan opponens, aki fejezetenként végigmegy a dolgozaton, és fejezetenként mondja el a dolgozat erényeit és hibáit, ez a könnyebben követhető, és jobban kiderül belőle, miről szól a dolgozat. Van olyan opponens, aki csak a vitás kérdéseken megy végig. A hallgatóság ilyenkor nem tudja meg, miről szól a dolgozat, de a vitás pontok jobban kiemelkednek.

Ezután a jelölt megköszöni a bírálatokat. A játékszabályokhoz tartozik, hogy a legkeményebb kritikai megjegyzéseket is illik megköszönni, hiszen az opponensek sok időt töltöttek a dolgozat elolvasásával és a vélemény megírásával. A jelölt válasza előre meg van írva, tehát rendszerint ezt is felolvassa. Válaszolhat egyenként a két véleményre, vagy összevonva is, ha a bírálatokban több közös elem van. Nem kell mindent elfogadnia, ami az opponensi véleményekben elhangzik, joga van megvédeni saját álláspontját. Ezután az opponensek nyilatkoznak a jegyzőkönyv számára, hogy elfogadják-e a jelölt válaszát.

Eddig tart a nyilvános védés előre leírt része, ezután jönnek a kérdések és a hozzászólások, amelyekre a jelölt nem tud előre felkészülni, tehát ilyenkor van alkalma

arra, hogy megmutassa vitakészségét, retorikai képességeit, és a témában való jártaságát. A jó fellépés és a magabiztosság fontos, mert befolyásolhatja a pontozást. Először a bizottság tagjai szólnak hozzá, majd az elnök megkérdezi a közönséget, kívánnak-e kérdéseket feltenni vagy hozzászólni. A vita aktivitása sokszor az egész esemény légkörétől függ. Az 2020–2022-es online védéseken kevesebb volt a hozzászólás a közönség részéről, de korábban gyakran alakult ki érdekes vita, főleg, ha nagyon szigorúak voltak az opponensek, és a közönség tagjai úgy érezték, hogy meg kell védeni a jelöltet.

Ha nincs több kérdés és hozzászólás, a bizottság visszavonul, és titkos szavazással (1–5) értékeli a dolgozatot és a jelölt szereplését. Öttagú bizottság esetén a maximális pontszám 25 lehet. A minősítések: *summa cum laude* (92%-ig), *cum laude* (76%-ig) és *rite* (60%-ig). Utóbbi pontszám alatt a dolgozat nem fogadható el (*insufficienter*). A szavazás után a bizottság összefoglalót ír a dolgozatról a Kari Doktori Bizottság számára, majd visszahívja a közönséget, és az elnök felolvassa a pontszámot, a titkár pedig az összefoglalót. A jelöltnek ilyenkor a szavazás végeredményétől függetlenül illik megköszönni a bizottság munkáját. A doktori eskü letételére és a doktori oklevél átadására egy későbbi időpontban, ünnepélyes keretek között kerül sor.

Ez az alfejezet kicsit eltér az előzőktől, mert itt elérkeztünk a doktori folyamat utolsó állomásához, és a játékszabályok pontosan le vannak fektetve előre. A nyilvános védéshez adható tanácsok a következők:

1. A jelölt igyekezzen minél több csoporttársat, kollégát és szakmai ismeróst meghívni a nyilvános vitára, mert a nagy közönség izgalmasabbá teszi az eseményt.
2. A meghívóval együtt a téziseit is küldje ki, hogy a közönség tudja, miről van szó.
3. A védés előtt adjon le az értekezésből egy példányt a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék Könyvtárába, hogy az érdeklődők előre elolvashassák.
4. Ezt a lehetőséget a meghívóba is írja be.
5. A jelölt előre döntse el, hogy az elején él-e a megszólalás lehetőségével, és ha igen, akkor ne a téziseit olvassa fel, hanem szabadon előadva és problémacentrikus megfogalmazással keltse fel a hallgatóság érdeklődését a téma iránt.
6. Az opponensek véleményére adott válaszában a legkeményebb kritikákra is udvariasan válaszoljon, és válasza elején köszönje meg, hogy időt szenteltek a dolgozatának elolvasására.
7. Nem kell mindenben egyetérteni az opponensekkel, ragaszkodhat is a saját véleményéhez, ha kellően meg tudja indokolni.
8. A vitában felmerülő kérdések és hozzászólások alatt érdemes jegyzetelni, mert néha egyszerre több kérdést is kap, és gyakran előfordul, hogy míg az elsőre válaszol, a későbbieket elfelejti.
9. Legyen magabiztos, gondoljon arra, hogy a témájában most ő a legtájékozottabb, hiszen az elmúlt időszakban minden idejét a dolgozatnak és a vitára való felkészülésnek szentelte, míg a bizottság és a közönség ezt nem mondhatja el magáról.

Végül eljön a doktori eskü letétele és a doktori oklevél átadásának pillanata. Idézzük a doktori eskü egy mondatát: „Ebben az ünnepi órában a tudomány és az igazság szolgálatára szentelem magamat, és arra törekszem, hogy tudományomat az Eötvös Loránd Tudományegyetem tisztességére, embertársaim javára, népem és hazám dicsőségére előbbre vigyem”¹⁰. Aki ezt az esküt elmondhatja, olyan eredményt ért el, amelyért hosszú évek kitartó munkájával és a tudományos párbeszéd játékszabályainak betartásával keményen megdolgozott.

Irodalom

- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszer-tanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Fóris Á. 2022. Általános etikai kérdések a fordításkutatásban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszer-tanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 109–122. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/7>
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszer-tanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Kiszl P., Winkler B. 2022. A tudományos jelenlét tudománymetriai megközelítései. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszer-tanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 141–164. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/9>
- Klaudy K. 2003–. *Hogyan írjunk?* Oktatási segédanyag az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Doktori Programjának hallgatói számára. Kézirat.
- Seidl-Péché O., Máty D. 2020. Doktori disszertáció műhelyvitája a távolléti oktatásban: Tanulságok és nehézségek. In: Seresi M., Eszenyi R., Robin E. (szerk.) *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsképzésben: Oktatómódszer-tani tapasztalatok a Covid-19 idején*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. 155–160.
- Seidl-Péché O., Máty D. 2021. Doctoral dissertation pre-defense in an online setting: lessons and challenges. In: Seresi, M., Eszenyi, R., Robin, E. (eds) *Distance education in translator and interpreter training: Methodological lessons during the Covid-19 pandemic*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. 149–154.
- Seidl-Péché O. 2022. Megoldásfókuszú témavezetői kísérés. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszer-tanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 165–179. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/10>
- Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St. Jerome.

¹⁰ <http://epika.web.elte.hu/doktor/edsz.html#8> (letöltve: 2022. 05. 31.)

SUMMARIES IN ENGLISH

Szilvia DANKÓ, Kata CSIZÉR **Statistical Tests in Translation Research**

Abstract: This chapter reviews the general statistical principles which are needed for sample-based research and hypothesis testing to be scientifically sound. A common method in translation studies is statistical data characterisation, using descriptive statistics as a tool. In quantitative and mixed-methods research, various statistical tests can be used. The level of measurement of the variables determines which statistical operations can be performed on them, what types of indicators can be used. Statistical tests calculate a probability value (p-value) which estimates the likelihood of whether there is a significant difference between the observed variables. The selection of the appropriate significance level is essential for the correct interpretation of the results. We will briefly describe the applicability of statistical tests in corpus research and in the evaluation of questionnaire results, and then present some well-known statistical software packages and analysis tools. The aim of the article is to provide a theoretical background for practice. Concrete examples, illustrating the application of the presented methods, may be looked up in textbooks on statistics.

Keywords: quantitative analysis, null hypothesis, statistical test, significance level, p-value, statistical software

Réka ESZENYI **Questionnaires and Interviews in Researching Translation and Interpreting**

Abstract: Questionnaires and interviews are widely used research tools in various fields of applied linguistics, including translation studies. Hungarian studies on research methodology refer to questionnaires and interviews as oral and written surveys respectively (Nádasi 2004). It might seem easy at first glance, but compiling the script of questionnaires and interviews, validating and administering them to the participants of the research project demands awareness, time, patience and expertise from the researcher. These characteristics can guarantee that the researcher receives valid and reliable answers to their questions. The present study describes the basic characteristics of these tools, the steps which need to be taken when creating the survey, selecting the participants, collecting and analysing the data, the benefits and

drawbacks of these tools and the methodological and ethical queries raised by them. The study also includes examples from translation and interpreting studies of the ways questionnaires and interviews are used in research projects.

Keywords: survey, questionnaires, interview, focus group, validation, coding, triangulation

Ágota FÓRIS

General Ethical Issues in Translation Research

Abstract: The aim of this study is to summarise the ethical aspects of scientific research, focusing on humanities, and more precisely on linguistics and translation studies. The complex questions of research frequently meet various social issues. For example, during research, legal and ethical questions arise, the publication and application of findings might be problematic, other questions are the general attitude to and support of research. Experience gained during applying rules and laws which regulate the issue and the fact that the system being regulated by them is constantly changing requires amending the rules regularly. Still, these relatively frequent amendments do not alter the basic principles and objectives of the regulation. However, many aspects of scientific research cannot be regulated by laws; the customs and norms of ethical behaviour of the scientific community need to be formed through scientific socialisation. The ethical rules of research apply to the individual conduct of the researcher in the course of the research, as well as to the expectations regarding the social use of the research results.

Keywords: ethics, written rules, unwritten rules, scientific research, linguistics

Krisztina KÁROLY

Research Methods in the Empirical Study of Language Mediation

Abstract: The chapter reviews the characteristics of research methods applied for the empirical investigation of the interdisciplinary and complex phenomena which translation studies deals with in the broad sense of the term (that involves the scientific exploration of linguistic mediation). Besides describing the various types of research (theoretical and empirical; primary and secondary) and the general quality standards pertaining to these, it also reveals the most important traits, principles and quality criteria of quantitative, qualitative and mixed methods approaches. By enumerating their most significant features, it provides help in formulating the aims and the questions of research as well as writing up the methodology sections of papers reporting on such studies (research articles, dissertations, etc.). Since translation is considered a complex linguistic, cognitive and social phenomenon, consisting of a process and a product, the study of translation might not only entail the identification and description of the target-language product, but might also require gaining a deeper understanding of the process of discourse production and interpretation, as well

as that of the participants and the context of translation. Therefore, the chapter ends by describing the four main orientations of research in the study of language mediation, namely those focusing on the product, the process, the participants and the context, and offers examples of Hungarian or international research to illustrate these.

Keywords: translation, research methodology, qualitative research, quantitative research, mixed methods research, quality standards

Kinga KLAUDY

Dilemmas in Translation Studies at the Beginning of the 21st Century

Abstract: At the beginning of the 21st century, significant changes took place in translation studies. This paper reviews the positive and negative aspects of these changes. It evaluates the results of the two Hungarian journals of translation studies, the Doctoral Program in Translation Studies, the increase in the number of translation studies programs, conferences and publications, but also draws attention to the negatives. The subject of the translation has changed, the actors of the translation event (the client, the translator and the user) have changed, and the technical possibilities of translation research have also changed. The turns which have taken place in translation studies so far have always been theoretical (linguistic approach, cultural turn, pragmatic turn). But now it is a whole different matter. Technological progress in the early 21st century has changed translation practice so rapidly and so significantly that this needs to be reflected in scientific research. And it does so, as translation researchers have also been given new opportunities by technological progress, such as the possibility of building large corpora of translated texts in the target language which can be analysed automatically and are of great help in researching the universals of translation. The paper further reviews how the authors of translation studies journals, and students of the Doctoral Program in Translation Studies have responded to these changes.

Keywords: translation studies, positive and negative changes, the impact of the development of language technologies on translation research

Kinga KLAUDY

Rules of the Game of Scientific Dialogue

Abstract: The writing of the doctoral dissertation is preceded by several years of work, during which doctoral students learn the rules of the game of the academic community they wish to belong to. First, they can try their hand at smaller tasks, writing a book review, preparing a conference report. In many cases, they will receive reflections on the publication of their first paper and on their first conference presentation. Step by step, they acquire the language of their field of science, and by the time they begin writing their dissertation, they will be ready to present their research results as required by the rules of the game in their academic community. This study provides advice on how to use different written and oral academic genres.

How to write a book review and how to give a conference presentation? How to write a research paper, how to refer to academic literature? How to write the theses of the doctoral dissertation? How to prepare for the public defence of the doctoral dissertation? By learning and following the traditional and newer rules of the game outlined in this paper, budding academic researchers can hopefully make a successful start in Translation Studies.

Keywords: rules of the game, written and oral academic genres, theses of doctoral dissertation, public defense

Péter KISZL, Bea WINKLER
Scientometric Approaches to Scientific Presence

Abstract: Today's excellent researchers are not only characterised by their scientific excellence, but also by their active presence in international scientific databases and research registers, which are used to rate their work based on a number of indicators. What should a novice researcher look out for? In our paper, we provide an insight into the basics of scientometrics. After a brief introduction to the theoretical background, a number of examples from the field of linguistics, including translation studies, are given, using a practice-oriented approach. We will discuss the reliability of journals, parasitic publishers, scientific rankings of journals and the international databases they are based on, publication fees, Open Access publishing, researcher identifiers and specific national features. As librarians, we aim to provide linguists with an objective guide to the complex world of scientometrics, so that they can confidently organise and interpret the databases and indicators which support or are even mandatory for their academic career as a novice researcher. Thus, they can systematically plan the path to quantitative goals to be achieved in their academic career.

Keywords: scientometrics, ranking, index, identifier, rating

Petra Lea LÁNCOS
The Legislative Requirements Concerning Scientific Research

Abstract: This study summarises rules regulating scientific research in Hungary, with the aim of providing researchers with an overview of the substance and scope of fundamental rights protection, copyright and data protection, the constitutional and legislative limitations of scientific research, the legal consequences of unlawful research practices, and the institutional practices employed in the fight against plagiarism.

Keywords: academic freedom, copyright, plagiarism, personal data, data in the public interest

Olívia SEIDL-PÉCH**Solution-focused PhD supervision**

Abstract: The aim of the present paper is to raise awareness to the importance of the supervisor's role during PhD studies and the writing of the doctoral dissertation. The revised structure of doctoral studies in Hungary has increased the importance of a solution-focused approach in thesis supervision. The present study offers a practical approach to provide useful tools and methods for PhD supervisors and doctoral students. The topic is relatively new in the context of higher education, there have not been similar initiatives in the international context, and the solution-focused approach itself has not yet been used in doctoral education. However, the timeliness of the topic is underlined by the fact that the new structure of doctoral studies in Hungarian higher education requires a much more conscious approach in the planning of studies and academic careers. Furthermore, the success of supervision has become an important element of the evaluation system for teacher performance and excellence in higher education.

Keywords: doctoral dissertation, doctoral studies, managing problems, solution-focused tools for PhD supervision, solution-focused PhD supervision

Márta SERESI**Research Data Management in Translation Studies**

Abstract: In parallel with the technological breakthrough of the 1990s, the scientific world moved towards Open Access (OA) for scientific publications. The general objective is to ensure that the results of publicly funded research are easily accessible to all, including academia, decision-makers, taxpayers and end-users. However, since the 2000s, in order to increase synergies between researchers, there has also been a growing need to make available not only research results (such as completed studies) but also raw and processed research data to allow a more comprehensive control and further research. This is an Open Science objective. However, making research data available raises several questions, which I will try to answer in the study. I examine what principles we should follow when processing and storing research data; which are the open access surfaces where we can store them; the risks that Open Access data poses to researchers and research participants; whether our open access intellectual products are protected by any copyrights; and how it all applies to translation studies.

Keywords: research data management (RDM), repositories, Open Access, FAIR, data management plan (DMP)

Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) 2022.
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 215–216.

VÁLOGATÁS A FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ TANSZÉK OKTATÓINAK KÖNYVEIBŐL

A tanszéki könyvtárból kölcsönözhető, vagy a honlapról letölthető.
<https://languages.elte.hu>

- Horváth Ildikó 2012. *Interpreter Behaviour. A Psychological Approach.* Budapest: Hang Nyelviskola.
- Horváth Ildikó 2013. *Bírósági tolmácsolás.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Horváth Ildikó (szerk.) 2014. *A modern fordító és tolmács.* Budapest: Eötvös Kiadó.
- Horváth Ildikó (szerk.) 2017. *Tolmácsolás a bíróságon. Esettanulmányok a bírósági tolmácsolás gyakorlatából.* Budapest: HVG-ORAC.
- Horváth Ildikó 2018. (eds.) *Latest Trends in Hungarian Translation Studies.* Budapest: Eötvös Kiadó.
- Horváth Ildikó 2021. *Tolmácsolás, digitalizáció, mesterséges intelligencia.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth Ildikó, Szabari Krisztina, Volford Katalin 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban. Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára.* Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Központ.
- Klaudy Kinga (szerk.) 1999. *A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve.* Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítás-technikai példatárral.* Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga (szerk.) 2003. *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón.* 30 éves az ELTE Fordító és Tolmácsképző Központja. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 2003, 2007. *Languages in Translation.* Budapest: Scholastica. (A *Bevezetés a fordítás elméletébe* és a *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című könyvek kibővített angol nyelvű változata egy kötetben)
- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás.* Válogatott fordítástudományi tanulmányok. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Klaudy Kinga (szerk.) 2013. *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején. 40 éves az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke. Jubileumi évkönyv. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Klaudy Kinga 2020. *Tézisek a fordítástudományról. Újabb fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Láng Zsuzsa 2001. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- Robin Edina, Varga Dóra Ágnes (szerk.) 2018. *Fordítástudomány fordításban*. (honlapon keresztül)
- Robin Edina 2018. *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Fordítástudományi értekezések 3. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Robin Edina, Seidl-Pécs Olivía (szerk.) 2020. *Korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Robin Edina, Zachar Viktor (szerk.) 2018. *Fordítástudomány ma és holnap*. Budapest: L'Harmattan.
- Robin Edina, Zachar Viktor (szerk.) 2020. *Lektorálástudomány fordításban*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Seresi Márta 2016. *Távtolmácsolás és távoktatás a tolmácsképzésben*. Fordítástudományi értekezések 2. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Seresi Márta, Eszenyi Réka, Robin Edina (szerk.) 2020. *Távolléti oktatás a fordító és tolmácsképzésben. Oktatásmódszertani tapasztalatok a Covid-19 idején*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Seresi Márta, Eszenyi Réka, Robin Edina (szerk.) 2021. *Distance learning in translation and interpreting training. Methodological lessons during the Covid-19 pandemic*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Szabari Krisztina 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Tamás Dóra Mária 2014. *Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről*. Fordítástudományi értekezések 1. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.